

burger- initiatieven en de onder- steuning ervan

Marc Jans
Nele Vanderhulst

socius.be

so
CIUS.

steunpunt
sociaal-cultureel
werk

een veld verkenning

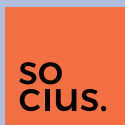
Burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan, een veldverkenning

is een uitgave van:

Socius, Steunpunt sociaal-cultureel werk vzw
Saintelettesquare 19 – 1000 Brussel

BE 0430 838 564
RPR Brussel

T 02 215 27 08
E welkom@socius.be
W www.socius.be

Auteurs: Marc Jans en Nele Vanderhulst
Eindredactie: Max Frans
Vormgeving: www.depoedelfabriek.com
Foto: Yvan Mahieu

Brussel, juli 2021

D/2021/4393/2

inhoud

Inleiding

1. Een veldverkenning: context en opzet	7
1.1. Hedendaags burgerinitiatief	8
1.1.1. De opkomst van burgerinitiatieven	8
1.1.2. Burgerinitiatieven, een actueel fenomeen of van alle tijden?	9
1.1.3. De hedendaagse samenleving als voedingsbodem voor burgerinitiatief	10
1.1.3.1. Individualisering	10
1.1.3.2. Digitalisering	10
1.1.3.3. Globalisering	11
1.1.3.4. Veranderende relaties tussen burgers, overheid, markt en middenveld	11
1.2. Een veld verkennend onderzoek	12
1.2.1. Literatuuronderzoek	12
1.2.2. Cartografie	13
1.2.3. Over de onderzoeksdata	13
2. Burgerinitiatieven, geen eenduidig begrippenkader	15
2.1. De dans der termen	16
2.1.1. Grote diversiteit aan termen en betekenissen	17
2.1.2. Het relatief belang van een eenduidig begrippenkader	18
2.1.3. Strategisch taalgebruik	18
2.2. Burgerinitiatieven: drie discourses	19
2.2.1. Participatiesamenleving	19
2.2.2. Doe-democratie	20
2.2.3. Duurzaamheidstransitie	22
2.2.4. Samenvatting: de drie discourses	25
2.3. Naar een eigen afbakening voor het begrip burgerinitiatieven	26
2.3.1. Van burgers betrekken tot burgerinitiatief	26
2.3.2. Diffuus initiatief	28
2.3.3. Burgerinitiatief: een eigen benadering en afbakening	29
3. Burgerinitiatieven: wie, wat, hoe?	31
3.1. Het speelveld van burgerinitiatieven	32
3.1.1. Thema's	33
3.1.2. Activiteiten	33
3.1.3. Middelen	33
3.1.4. Communicatie	34
3.1.5. Lokaal – bovenlokaal?	35
3.1.6. Van 't stad of ook op het platteland	35

burgerinitiatieven en
de ondersteuning ervan,
een veldverkenning

inhoud

3.2. Burgerinitiatieven en organisatievormen	36
3.2.1. Naar rechtsvorm	37
3.2.2. Naar contacten	38
3.2.3. Deel van een groter geheel	39
3.2.4. Zelfbeheer	40
3.3. De mensen achter de burgerinitiatieven	41
3.3.1. Trekkers	41
3.3.2. Soorten trekkers	42
3.3.3. Achterban, doelgroep, gebruikersgroep	46
4. Parcours, noden en behoeften van burgerinitiatieven	47
4.1. Parcours	48
4.1.1. Duurzaamheid van burgerinitiatieven	48
4.1.2. Van aanleiding tot reikwijdte vergroten	49
4.1.2.1. De aanleiding	49
4.1.2.1. Fase 1: opstarten	50
4.1.2.1. Fase 2: intern organiseren	51
4.1.2.1. Fase 3: reikwijdte vergroten	53
4.2. Noden en behoeften van burgerinitiatieven: een overzicht	53
4.2.1. Erkenning en waardering	54
4.2.2. Administratie en logistiek	54
4.2.3. Financiële middelen	54
4.2.4. Infrastructuur en ruimte	54
4.2.5. Draagkracht	55
4.2.6. Draagvlak	55
4.2.7. Uitwisseling en netwerking	55
4.2.8. Doelgerelateerde kennis en expertise	56
5. Ondersteuning van burgerinitiatieven	57
5.1. Op maat samenwerken	58
5.1.1. Een genuanceerde kijk op noden en behoeften	58
5.1.1.1. Stimuleren of faciliteren	58
5.1.1.2. Verschillende groepen, verschillende noden	59
5.1.1.3. Doel-gerelateerde ondersteuning	59
5.1.2. Types samenwerking en ondersteuning	59
5.1.3. De invloedssfeer van ondersteuningsinitiatieven	60
5.1.4. Belang van grenswerkers	62
5.1.5. Samenwerking op maat: een overzicht	62

burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan, een veldverkenning

inhoud

5.2. Ondersteuningsinitiatieven	63
5.2.1. Een verscheiden ondersteuningslandschap	64
5.2.2. Tactiek en strategie van ondersteuningsinitiatieven	66
5.2.2.1. Specifieke of generieke doelen	66
5.2.2.2. Stimuleren en/of faciliteren	67
5.2.2.3. Een of een combinatie van meerdere ondersteuningsnaden	69
5.2.2.4. Ondersteuningsrollen	70
6. Burgerinitiatieven: potentiële waarde en twijfels	74
6.1. Het democratische potentieel van burgerinitiatieven	75
6.1.1. Burgerinitiatieven en maatschappelijke innovaties	76
6.1.2. Burgerinitiatief en een democratische samenleving	76
6.1.2.1. Verrijking van de representatieve democratie	76
6.1.2.2. Burgerinitiatieven dragen rollen en spelregels in de civiele samenleving uit	77
6.1.3. Burgerinitiatieven en nieuwe toekomstbeelden	78
6.1.3.1. Het beeld van een rechtvaardige en duurzame samenleving	78
6.1.3.2. Het beeld van een doe-het-samen-samenleving	78
6.2. Burgerinitiatief en gelijke kansen, een debat	79
Bibliografie	81
Bijlagen	87
Bijlage 1: Interviewleidraad	87
Bijlage 2: Overzicht respondenten interviews	88
Bijlage 3: Terminologie	89
Bijlage 4: Niet-limitatief overzicht van ondersteuningsinitiatieven in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest	92

burgerinitiatieven en de ondersteuning ervan, een veldverkenning

Wetenschappers die zich buigen over het fenomeen ‘burgerinitiatieven’ maken steevast gewag van een toename van hun aantal. Sommigen spreken zelfs over een exponentiële stijging. Diezelfde mening leeft bij nieuwe en ervaren ondersteuners van dergelijke initiatieven. Denk pakweg aan De Wakkere Burger, Growfunding, BurgersAanZet en het 4de Pijlersteunpunt of aan communicatie- en participatieambtenaren van lokale overheden zoals die van de Vlaamse Gemeenschapscommissie in Brussel. Allemaal signaleren ze de opkomst van nieuwe initiatieven van burgers in de civiele samenleving. Ook als Socius, het steunpunt sociaal-cultureel werk, delen we deze observaties.

Tot 2020 lag de focus van Socius op de ondersteuning van de door de Vlaamse overheid erkende en gesubsidieerde sociaal-cultureel volwassenenorganisaties. Vanaf 2021 verruimde onze doelgroep. Voortaan moeten we ook betekenisvol zijn voor andere sociaal-culturele initiatieven in de civiele samenleving. Dit is het gevolg van een wijzigende overheidsvisie op het subsidiëren van sectorale steunpunten. Een beleidsvisie die haar beslag kreeg in het verzameldecreet cultuur van 2019 dat onder meer bepaalde dat de Vlaamse overheid niet langer een steunpunt ‘sociaal-cultureel volwassenenwerk’ maar wel een steunpunt ‘sociaal-cultureel werk’ subsidieert.

Het civiel sociaal-cultureel werk en bijhorende ‘werkveld’ laten zich echter moeilijk grijpen. Dat initiatief van burgers hier een belangrijke plaats inneemt is duidelijk, maar een volledige inventaris is niet voorhanden net zomin als een eenduidig jargon. We spreken over burgerinitiatieven,

burgercollectieven, burgerbewegingen of burgercoöperaties, commons ... We missen data, informatie en kennis over nieuwkomers in het civiele sociaal-culturele werkveld en al zeker over die spelers die minder geïnstitutionaliseerd en geformaliseerd zijn. Zo blijven veel vragen onbeantwoord. Wat is dat burgerinitiatief? Wie zijn de initiatiefnemers? Wat willen ze realiseren en voor wie? Waar botsen ze tegen aan? Welke ondersteuning vragen ze en waar vinden ze die? ...

De bevindingen in dit rapport moeten ons in staat stellen om als steunpunt keuzes te maken en ons te positioneren met betrekking tot de ondersteuning van burgerinitiatieven. Ze helpen ons ook om hier samen met andere actoren een netwerk rond uit te bouwen. Socius kan en mag hier immers geen alleenspeler zijn. Enkel door ons te verbinden met anderen kunnen we ook ten aanzien van burgerinitiatieven onze kerntaken realiseren. Daarom delen we de bevindingen van deze veldverkenning met een breed publiek van geïnteresseerden, onderzoekers en belanghebbenden. Zo dragen we bij aan de ontwikkeling van een gemeenschappelijke taal over ‘burgerinitiatieven’. Ten slotte moet deze veldverkenning ons en andere onderzoekers de weg wijzen naar verdere vragen waar onderzoek kan op inspelen.

Na een grondige studie van een honderdtal wetenschappelijke publicaties en na analyse van dertig interviews met spelers die burgerinitiatieven ondersteunen, zijn we met dit rapport toe aan het delen van onze bevindingen.

Voordat we daar in detail op ingaan situeren we in hoofdstuk 1 de vele burgerinitiatieven die we in onze samenleving zien en duiden we de methodologische keuzes van onze veldverkenning.

In hoofdstuk 2 klaren we de verschillende begrippen en brillen uit waarmee vandaag gesproken wordt over, en gekeken wordt naar, burgerinitiatieven.

In hoofdstuk 3 duiken we de empirie in en beschrijven we de kenmerken van de vele nieuwe en zeer diverse burgerinitiatieven.

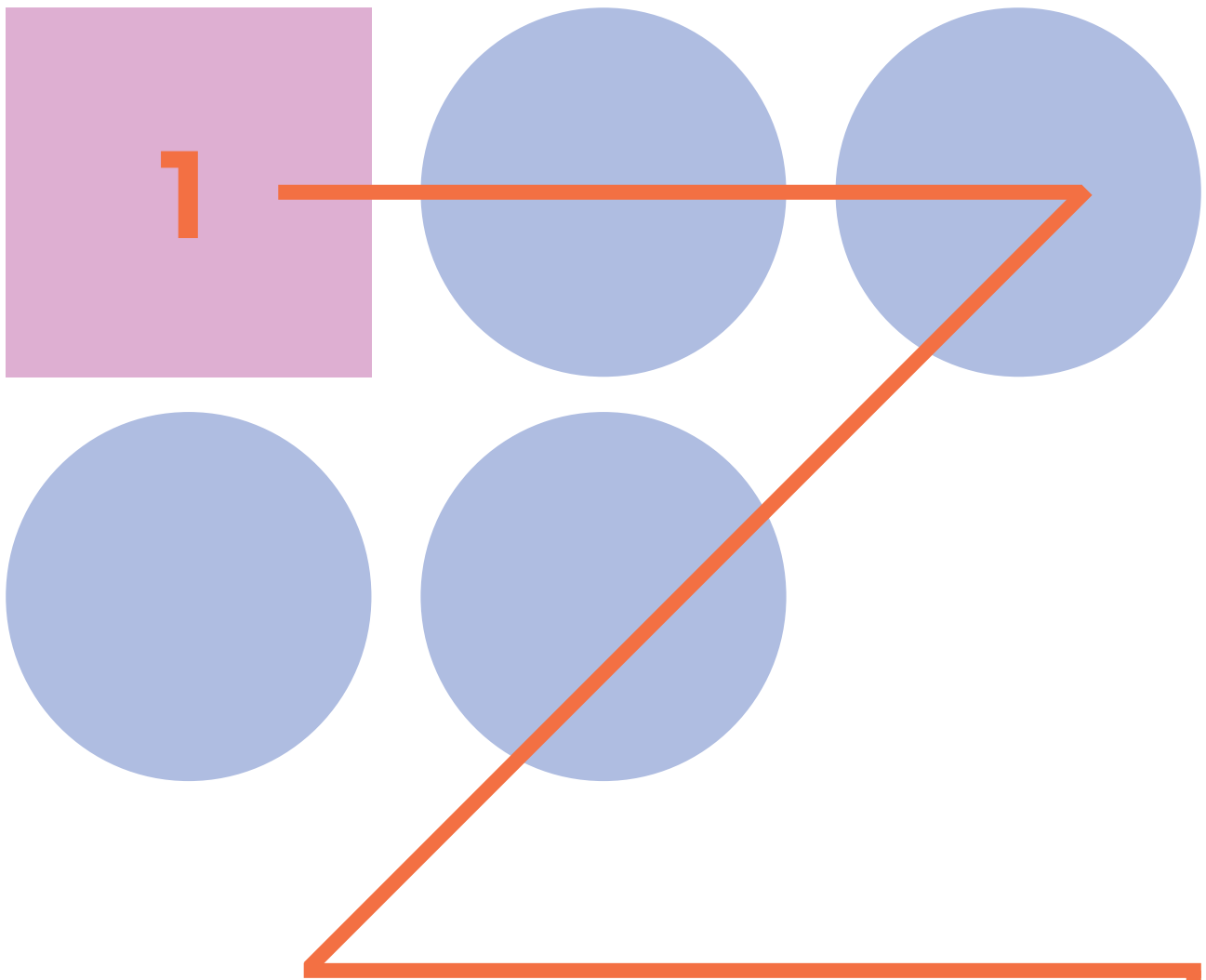
In hoofdstuk 4 ontdekken we hoe burgerinitiatieven voortdurend in beweging zijn en elk een eigen specifiek parcours doorlopen. Om hun doelen te realiseren ervaren ze soms nood aan ondersteuning en samenwerking.

In hoofdstuk 5 bekijken we hoe allerlei ondersteuningsinitiatieven op die noden en behoeften van burgerinitiatieven inspelen.

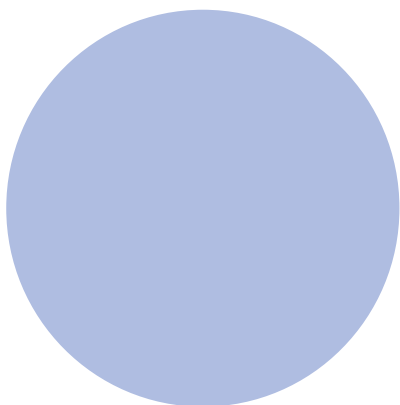
Ten slotte staan we in hoofdstuk 6 stil bij het democratisch potentieel dat diverse auteurs aan burgerinitiatieven toeschrijven en bij enkele uitdagingen om dat potentieel ook daadwerkelijk te kunnen realiseren.

Fred Dhont
Directeur Socius

burgerinitiatieven

een veldverkenning: context en opzet

Sinds het ontstaan van de burgermaatschappij nemen burgers initiatief. Ze richten intermediaire organisaties op die bemiddelen tussen individuele burgers enerzijds en de staat en de markt anderzijds. Vandaag stellen vele auteurs en ondersteuners een opvallende stijging van het aantal burgerinitiatieven vast. We zoeken uit met welke ontwikkelingen in onze samenleving dit samenvalt. Eens we de ruimere context van het opkomend burgerinitiatief goed voor ogen hebben, lichten we toe hoe we als onderzoekers te werk zijn gegaan om het veld van opkomend burgerinitiatief te verkennen.

1.1. Hedendaags burgerinitiatief

1.1.1. De opkomst van burgerinitiatieven

Burgerinitiatieven lijken de laatste jaren erg in trek. Sommige auteurs¹ spreken over een exponentiële stijging van het aantal burgerinitiatieven. Sinds 2009 stellen zij de oprichting vast van opvallend veel initiatieven waar burgers in toenemende mate andere vormen van productie en consumptie verkiezen. Daarbij maken die burgers hun eigen wensen en mogelijkheden vaak ondergeschikt aan die van een collectief van gelijkgestemden. De auteurs die opkomend burgerinitiatief rapporteren verbinden hun observaties met de financieel-economische crisis van die tijd en het verlies aan vertrouwen in markt en overheid. Ook andere auteurs² zien ontevreden burgers. Burgers die de inzet van het middenveld, de markt en de overheid als onvoldoende ervaren. Ze nemen zelf initiatief en handelen uit noodzaak, uit onvrede met de gang van zaken. Steeds meer politieke doe-het-zelvers of 'bricoleurs'³ reageren op problemen die zij in hun nabijheid ervaren en die ze proberen op te lossen. Kortom, heel wat auteurs observeren in alle uithoeken van de westerse democratie mondige burgers die tegenspel bieden aan beslissingen van gezagsdragers en marktspelers. Ze doen dat vaak heel gedreven en bedreven. Dit lijkt wel een brede internationaal zichtbare trend.

Inglehart voorspelde eind vorige eeuw al dat op termijn alle geïndustrialiseerde landen hiermee te maken zullen krijgen. Burgers "*[are] less amenable to doing as they are told, and more adept at telling their governments what to do*".⁴ Burgers betreden in toenemende mate diverse sociale domeinen van zorg tot welzijn, veiligheid, integratie, cultuur en ontwikkelingssamenwerking. Naast deze sociale domeinen richt burgerinitiatief zich ook op de meer fysieke maatschappelijke domeinen, van landschap tot natuur, voedsel, milieu, energie en mobiliteit.

Niet alleen wetenschappers, ook tal van initiatiefnemers in de civiele samenleving constateren een toename van burgerinitiatieven. Enkele voorbeelden, zonder daarbij volledig te willen zijn: De Wakkere Burger⁵ en Growfunding⁶ zien in het dalend vertrouwen in de politiek een voedingsbodem voor toenemend burgerinitiatief. BurgersAanZet (BAZ)⁷ verwijst naar een lokaliseringstrend (toenemende aandacht voor en belang van het lokale niveau) als bron voor de opkomst van nieuwe burgerinitiatieven. De Federatie van Mondiale en Democratische Organisaties (FMDO)⁸ en het Internationaal Comité (IC)⁹ vinden in Zwarte Zondag (24 november 1991) een belangrijke aanleiding voor burgerinitiatieven in een steeds meer divers wordende samenleving. In de huidige context van polarisering verzorgen deze initiatieven de stem van mensen met een migratieachtergrond in tal van publieke discussies. REScoop Vlaanderen¹⁰ en Transitie Vlaanderen¹¹ surfen mee op internationale trends. Overall in Europa verenigen gewone burgers zich om samen windturbines en zonnepanelen te plaatsen, het distributienet in beheer te nemen, te zorgen voor groene stroom of warmte tegen een faire prijs. Ook in Vlaanderen verenigen burgers zich in REScoops, burgercoöperaties voor hernieuwbare energie en energie-efficiëntie. Het idee van Transition Towns komt dan weer uit Engeland, waar het aantal initiatieven sinds 2007 een hoge vlucht heeft genomen. Maar ook hier zijn er ondertussen tal van steden en dorpen waar burgers het heft in eigen handen nemen om hun gemeenschap weerbaar te maken voor de gevolgen van energieschaarste en klimaatverandering.

1 Onder meer: Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Noy, F. & Holemans, D. (2016) en Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a en 2019b)

2 Onder meer: Plovie, E. (2018a en 2018b) en Plovie, E. & De Bruyn, S. (2020)

3 Van de Wijdeven, T.M.F. & Hendriks, F. (2010)

4 Inglehart, R. (1997), p. 323 in van der Heijden, J., van Dam, R., van Nootwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

5 Interview De Wakkere Burger dd. 04/03/2020

6 Interview Growfunding dd. 18/05/2020

7 Interview BurgersAanZet dd. 25/05/2020

8 Interview FMDO dd. 11/06/2020

9 Interview IC dd. 27/05/2020

10 Interview REScoop dd. 18/05/2020

11 Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

1.1.2. Burgerinitiatieven, een actueel fenomeen of van alle tijden?

Deze vormen van burgerinitiatief zijn niet nieuw. Burgers hebben zich altijd al georganiseerd rondom een gedeeld belang of een bepaald thema, zonder onmiddellijk een onderdeel te zijn van bestaande instituties. Afhankelijk van heersende visies over de samenleving en ontwikkelingen op de markt verschijnen deze vormen als trends. Ze treden in golven op de voorgrond in de samenleving.¹² Steeds weer opnieuw nemen en namen burgers, vanuit een betrokkenheid en bewogenheid rond allerlei kwesties, samen initiatief in de publieke sfeer. Initiatieven die van tijdelijke aard zijn of een werking op langere termijn uitbouwen.

Van oudsher nemen burgerinitiatieven in ons democratisch systeem een belangrijke rol op zich. Tussen markt en staat bestond altijd al een ruime zone voor gemeenschapsinitiatieven, die later vaak tot middenveldorganisaties uitgroeiden. We kijken ondertussen terug op een rijke traditie van burgerinitiatieven en op een actieve ‘civil society’.¹³ Zeker in Vlaanderen gaf de verzuiling lange tijd een stevige stimulans aan het vrijwilligerswerk en het verenigingsleven. Wat we vandaag ‘mutualiteiten’ noemen, is gegroeid vanuit kleinschalige burgerinitiatieven van mensen die zich verenigden om hun onderlinge solidariteit vorm te geven. In de hoogdagen van de verzuiling was het principe dat deze gemeenschappen zichzelf konden organiseren, met de overheid – waarmee ze nauw verbonden waren – in een faciliterende rol.¹⁴

Ook voor de 4de Pijler (Burgerinitiatieven voor Ontwikkelingssamenwerking)¹⁵ zijn zogenaamde pijlerinitiatieven niet nieuw. Ze verwijzen naar de vele missiegroepen die al in de jaren vijftig ontstonden. Niet alleen in België, ook in andere landen. Nederlanders hebben het over ‘particuliere initiatieven’, Franstaligen over ‘Initiatives Populaires de la Solidarité Internationale’ (IPSI) en in het Engels wordt verwezen naar de ‘Citizens Initiatives on Global Solidarity’ of MONGO’s (‘My Own Ngo’).

Deze dynamiek van burgerinitiatieven kennen we ook in het sociaal-cultureel werkveld. De sociaal-cultureel volwassenenorganisaties van vandaag zijn zelf ooit ontstaan vanuit ‘burgerinitiatief’. Nog steeds stromen nieuwe organisaties de sector van het sociaal-cultureel volwassenenwerk in. Sinds de laatste beoordelingsronde kregen een aantal nieuwe organisaties, waaronder Toestand, Catapa en Commons Lab, een subsidie toegekend voor de periode 2021–2025 onder de bepalingen van het decreet van 2017 voor het sociaal-cultureel volwassenenwerk.

Hirst (1993)¹⁶ heeft het over de ‘associatieve democratie’ wanneer hij wijst op situaties waarin burgers zich altijd al met elkaar associëren en zelf verantwoordelijkheid opnemen voor uiteenlopende kwesties in het publieke domein. Met het opkomen van de verzorgingsstaat in de vorige eeuw zijn heel wat initiatieven en de verantwoordelijkheid voor het inrichten van de samenleving grotendeels bij de overheid terechtgekomen.¹⁷ Naarmate overheden zich op bepaalde terreinen terugtrekken, ontstaat vandaag steeds weer nieuwe ruimte voor initiatieven door burgers. We gaven al kort aan dat ook omwille van onvrede met het optreden van de overheid sommige mensen het heft in eigen handen nemen.

Zo is elk burgerinitiatief in zekere zin een kind van zijn tijd en speelt het in op actuele noden, behoeften, verwachtingen en wensen én op de mate waarin de overheid of de markt dit al dan niet doen. In de golven waarmee burgerinitiatieven komen en gaan weten we inmiddels veel meer over de grotere, oudere en meer gevestigde burgerinitiatieven dan over de kleine, spontane burgerinitiatieven die we vandaag observeren.¹⁸ Vandaar ook de nood aan deze veldverkenning. Juist die kleine, spontane burgerinitiatieven staan vandaag in de belangstelling. In hun zog duiken niet alleen veel vragen en zorgen op, maar ook tal van verwachtingen en vooronderstellingen. De onderzoekers van Wageningen University & Research ontleen aan de begeleiding en bestudering van honderden burgerinitiatieven verschillende signalen. Er ontstaan vandaag allerlei nieuwe sociale, informele verbanden.

12 De Rynck, F. (2020) en De Moor, T. (2013)

13 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

14 De Rynck, F. (2020) en Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020)

15 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020

16 Hirst, P. (1993), p. 121 in De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

17 Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

18 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

Burgers leveren met hun initiatieven vaak maatwerk en een hoge kwaliteit en vinden herhaaldelijk ook nieuwe oplossingen voor maatschappelijke problemen.¹⁹ Tegelijkertijd introduceren een aantal van deze nieuwe initiatieven ook nieuwe begrippen, concepten en inzichten over het initiatief van burgers. Zo levert het gedachtegoed over de commons vandaag een nieuwe invalshoek vanuit het perspectief van duurzame transitie.²⁰

1.1.3. De hedendaagse samenleving als voedingsbodem voor burgerinitiatief

Burgerinitiatieven zijn een kind van hun tijd. Wat zijn in het actuele tijdsgewricht factoren en dynamieken die hedendaags burgerinitiatief beïnvloeden? Elders al veel besproken maatschappelijke ontwikkelingen zoals individualisering, digitalisering en globalisering hebben gevolgen voor de positie en rol van burgers en de mogelijkheden die zij tegenkomen om al dan niet samen met overheden, middenveldorganisaties of marktspelers initiatief te nemen.²¹ Deze ontwikkelingen bepalen vandaag ook de aard en de inzet van burgerinitiatieven.

1.1.3.1. Individualisering

Eind vorige eeuw signaleerden sociologen Ulrich Beck en Anthony Giddens²² al een afname van de afhankelijkheid van overheden bij burgers en een toenemende behoefte aan controle over het eigen leven. Politieke en maatschappelijke betrokkenheid krijgt daardoor niet enkel gestalte in het lidmaatschap van grote politieke emancipatiebewegingen. Individuele burgers raken steeds meer betrokken bij morele issues en sociale verbanden die sterk gericht zijn op zelfverwerkelijking en op single issues met een grote relevantie voor het leven van alledag.²³ De keuzes die burgers – en zeker jongere generaties – vandaag maken zijn niet altijd te combineren met actief lidmaatschap van civiele organisaties die stammen uit een tijdperk en een traditie waarin niet het individu, maar de groep of de organisatie op de eerste plaats kwam.²⁴ Daarnaast veranderen ook de relaties tussen burgers en die organisaties. Waar die relaties eerder formeel en verticaal waren, worden ze steeds informeler en horizontaler.²⁵

Individualisering leidt tot reorganisatie van de civiele samenleving: traditionele, hiërarchisch georganiseerde en formele civiele organisaties worden verlaten ten voordele van meer flexibele, horizontaal georganiseerde en informele vormen van civiele organisatie. De publieke ruimte wordt meer en meer ingevuld als een open forum. Burgers ervaren daar de vrijheid om in wisselende en ad-hoc-coalities actie te nemen rond verschillende en afwisselende kwesties die zij zelf op de agenda plaatsen.²⁶ Individualisering en de aanverwante emancipatie van burgers leiden ertoe dat mensen nu voor zichzelf of in kleine verbanden hun belangen behartigen en dit niet langer steeds laten afhangen van traditionele gemeenschappen en instituties. Individualisering werkt als stimulans voor burgerinitiatief.

1.1.3.2. Digitalisering

Het toenemend aantal nieuwe burgerinitiatieven heeft ook te maken met de digitalisering van de samenleving: het groeiend belang en gebruik van informatie- en communicatietechnologie zoals internet, e-mail en mobiele telefonie (en verschillende gemengde vormen).²⁷

De snelheid waarmee informatie vandaag verspreid wordt en kan worden, verandert de verhouding tussen burgers, overheden, marktspelers en middenveldorganisaties. Individuele burgers kunnen veel meer en veel sneller dan voorheen eigen standpunten over maatschappelijke vraagstukken en de toekomst van de samenleving opwerpen.²⁸ Voor

19 Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

20 Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

21 Salverda, I. & van Dam, R. (2008)

22 Beck, U. (1992) en Giddens, A. (1991)

23 Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

24 Dekker et al., 2004 in van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

25 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

26 Oosterlynck, S., Hertogen, E. & Swerts, T. (2017)

27 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

28 Daëron, I. (ed.) (2018)

(lokale) overheden is dit een nieuw gegeven waarmee ze moeten leren omgaan. Niet alleen reactief, steeds meer ook proactief in pogingen om burgers nauwer te betrekken bij besluitvorming. Niet alleen om meer draagvlak voor die besluiten te vinden, maar ook om innovatieve initiatieven te kunnen nemen die beter inspelen op noden en verwachtingen van burgers.²⁹ Digitalisering maakt het snel uitwisselen van informatie ook mogelijk ver voorbij de grenzen van de eigen gemeente of het eigen land. Burgers kunnen vandaag in een wereldwijde publieke ruimte initiatief nemen.

1.1.3.3. Globalisering

De mogelijkheden voor een landsgrensoverschrijdende publieke ruimte worden ook door de globaliseringstendens in de hand gewerkt. Globalisering creëert vormen van wereldwijde connectie en afhankelijkheid die een voedingsbodem vormen voor burgerinitiatief. De gevolgen van globalisering baart sommige groepen van burgers zorgen en zet hen aan om lokaal dan wel globaal initiatief te ondernemen. Globalisering maakt ook meer en nieuw initiatief mogelijk in een mondiale publieke ruimte. Nieuwe types van initiatiefnemers nemen civiel engagement op dat de nationale grenzen vaak ver overstijgt maar evengoed wordt lokaal civiel engagement ingegeven door globale ontwikkelingen.

Samen met de globalisering en de daarbij horende migratiestromen wordt onze samenleving ook steeds meer divers. We evolueren gestaag naar een superdiverse samenleving. In de hoofdstad Brussel en in Antwerpen is dit ondertussen een feit. Daar vormen culturele minderheidsgroepen vandaag al samen een meerderheid. Deze toenemende diversiteit daagt gevestigde middenveldspelers uit.³⁰ Zij mobiliseren traditioneel een autochtone groep van burgers en vinden niet vanzelf hun weg naar groepen burgers met een migratieachtergrond. Voor veel nieuwe initiatieven, waaronder tal van groepen van de etnisch-culturele federaties, vormt die toenemende culturele diversiteit en de uitdagingen die daarmee gepaard gaan net een vertrekpunt voor het burgerinitiatief.

1.1.3.4. Veranderende relaties tussen burgers, overheid, markt en middenveld

Individualisering, digitalisering en globalisering beïnvloeden de verhoudingen tussen burgers, overheden, marktspelers en gevestigde middenveldorganisaties. Dat leidt tot nieuwe coalities, allianties, partnerschappen en samenwerkingsverbanden in de civiele samenleving, maar evenzeer tot fricties,rijvingen en knelpunten.

Verschillende auteurs³¹ beschrijven de veranderingen in de posities van overheid, middenveldspelers en burgers als een transitie van 'government' naar 'governance'. Zo zoeken overheden naar manieren om burgers te betrekken bij beleidsprocessen. Maar geëmancipeerde burgers ondernemen ook in toenemende mate zelf actie als iets voor hen belangrijk is. Mattijssen en collega's³² spreken in dit verband over een shift waarbij traditionele besluitvormingsprocessen met een centrale rol voor overheden vervangen worden door processen met een breder scala aan betrokken actoren en dit op verschillende schalen: lokaal, regionaal, nationaal, internationaal.

Onderzoekers van CSI-Flanders³³ wijzen erop dat ook de confronterende rol van middenveldspelers ten opzichte van overheid en markt verandert. Daar waar middenveldorganisaties meer en meer samenwerken met overheden en marktspelers wijzigt onvermijdelijk ook hun kritische rol ten aanzien van die andere spelers. Dat zet sommige burgers aan om in de civiele samenleving zelf onafhankelijk initiatief te nemen en meer autonoom de discussie aan te gaan over de toekomst van onze samenleving.

29 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

30 Oosterlynck, S., Hertogen, E. & Swerts, T. (2017)

31 Salverda, I. & van Dam, R. (2008); De Rynck, F. & Steyaert, S. (2019) en Pauly, R., Suykens, B. & De Rynck, F. (2018).

32 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

33 Oosterlynck, S., Hertogen, E. & Swerts, T. (2017)

1.2. Een veld verkennend onderzoek

Met deze veldverkenning maken we geen inventaris op van bestaand burgerinitiatief. Vanuit onze rol als kennis- en expertisecentrum zorgen we wel voor een status quaestionis van bestaand empirisch onderzoek over burgerinitiatief en brengen we in kaart welke actoren zich in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest richten op het stimuleren en faciliteren van burgerinitiatieven. Niet met de ambitie om exhaustief en allesomvattend te zijn. Dat zou overigens enkel leiden tot een momentopname van een dynamisch veld dat voortdurend verandert.

Door het bestaande empirisch onderzoek te ontsluiten willen we bijdragen tot een gedeelde kennisbasis en gemeenschappelijke taal over 'burgerinitiatieven'. We willen ook zichtbaar maken op welke partners burgerinitiatieven kunnen terugvallen ter versterking van hun initiatief en die ondersteunende actoren met elkaar in contact brengen. Deze verkenning laat ons als steunpunt ook toe om scherpe en onderbouwde keuzes te maken in het ontwikkelen van een werking voor dit veld, om ons te positioneren en ons te verbinden met de academische wereld en andere actoren die een ondersteuningsrol opnemen ten aanzien van burgerinitiatieven.

We werkten daartoe parallel op twee sporen:

- spoor 1: literatuuronderzoek
- spoor 2: cartografie op basis van interviews

De analyse van de literatuur en de verslagen van de interviews (gebaseerd op audio-opnames) stellen ons in staat om bij te dragen aan onze doelstelling om te komen tot een gedeelde kennisbasis en een gemeenschappelijke taal over burgerinitiatieven en een overzicht van partners en actoren die burgerinitiatieven in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ondersteunen.

1.2.1. Literatuuronderzoek

In de literatuur gingen we op zoek naar zo veel mogelijk feitelijke kennis over burgerinitiatieven (Oe lijn). De eerste 20 bestudeerde bronnen verwerkten we in fiches. Op basis daarvan ontwikkelden we een structuur om de bevindingen globaal te rapporteren. De opeenvolgende hoofdstukken van dit rapport volgen die structuur. Relevante bevindingen uit daaropvolgende bronnen verwerkten we vervolgens onmiddellijk in de ontwikkelde structuur. Tijdens deze analyse kwamen we voortdurend op het spoor van nieuwe en recente bronnen. Deze werkwijze levert een review op van bestaand empirisch onderzoek over burgerinitiatieven gebaseerd op een honderdtal relevante bronnen. In een laatste stap verzorgden we daar met dit rapport en per invalshoek een synthese van.

In een aantal bronnen vinden we op basis van exploratief onderzoek pogingen om een quick scan of een inventaris van bestaande burgerinitiatieven te maken.³⁴ Sommige auteurs waagden zich daarbij aan een typologie van burgerinitiatieven. Andere bronnen beperkten zich tot een vooraf geselecteerd thema of domein waar ze burgerinitiatieven situeren, zo onder meer de pedagogische civiel society³⁵ en het domein van de groene zelf-governance³⁶. Anderen³⁷ inventariseerden knelpunten die burgerinitiatieven ervaren.

³⁴ de Wilde, M., Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2014); Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006); Hurenkamp, M., & Rooduijn, M. (2009); Noy, F. & Holemans, D. (2016); Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014) en Salverda, I. & van Dam, R. (2008).

³⁵ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

³⁶ Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

³⁷ Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

Verder vonden we vooral erg veel caseonderzoek waarbij een weloverwogen staal van burgerinitiatieven als cases werden onderzocht.³⁸ Bij de selectie van zo'n staal werd vaak binnen één of binnen een beperkte combinatie van thema's geselecteerd (bijvoorbeeld energie³⁹, stedelijke initiatieven⁴⁰, commons⁴¹, leefbare buurten⁴²). Ander caseonderzoek selecteerde zogenaamde trekkers van uiteenlopende burgerinitiatieven.⁴³

Naast empirisch onderzoek stootten we ook op theoretisch onderzoek en onderzoek dat niet op eigen empirische observaties steunt.⁴⁴ Daarbij vielen ook meer opiniërende bijdragen te bespeuren bijvoorbeeld naar aanleiding van het discours over de participatiesamenleving, waaronder de veel besproken bijdrage van Duyvendak en van der Veen⁴⁵ over de bakfietsburger.

1.2.2. Cartografie

Om de instanties en organisaties in kaart te brengen die ondersteuning opnemen ten aanzien van burgerinitiatieven (1e lijn) voerden we uitgebreide interviews met ondersteuners. Hierbij maakten we gebruik van de sneeuwbalmethode. We vroegen onze respondenten welke andere actoren uit het ondersteuningslandschap ze kennen en hun pad kruisen. Na 30 interviews werden er niet langer nieuwe spelers genoemd en sloten we de interviewronde af. We nemen daarom aan dat we een vrij nauwkeurige momentopname van het ondersteuningslandschap (met veel meer dan de 30 geïnterviewde spelers) maakten.

Elk interview bereidden we voor door publieke informatie over de ondersteuners (in hoofdzaak hun websites, eventueel aangevuld met rapporten of plannen) vooraf te screenen. De eerste interviews voerden de twee onderzoekers samen. Eens we de interviewleidraad (zie bijlage 1) voldoende onder de knie hadden werd het werk verdeeld. De verslagen van de interviews koppelden we voor goedkeuring en aanvulling terug naar onze respondenten. Van Citizen Science Vlaanderen (Scivil), Avansa regio Gent en het 4de Pijlersteunpunt namen we geen interview af, maar vonden we de antwoorden op onze vragen uit de interviewleidraad op hun website en voor Avansa regio Gent ook in hun beleidsplan 2021-2025. De lijst van de geïnterviewde respondenten is opgenomen als bijlage 2.

1.2.3. Over de onderzoeksdata

Alvorens we onze bevindingen uit de literatuur en de interviews in de volgende hoofdstukken meer in detail uitwerken, presenteren we eerst nog een kort overzicht van wat ons globaal opviel met betrekking tot de verzamelde data voor deze veldverkenning. Deze bevindingen zijn niet onbelangrijk om wat we verderop rapporteren goed te kunnen situeren.

- Het discours over de participatiesamenleving leeft heel sterk in Nederland. In de slipstream van dit discours vinden we heel wat relevant Nederlands onderzoek naar burgerinitiatieven. Maar bevindingen uit Nederland kunnen we niet zomaar overzetten naar Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De sociaal-culturele contexten in beide regio's zijn daartoe te verschillend. Elke regio kent een eigen ontwikkeling en dynamiek van het maatschappelijk middenveld en eigen politieke agenda's inzake bevoegdheidsverdeling onder de onderscheiden beleidsniveaus.

38 Onder meer: De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017); De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Ham, M. van & Meer, J. van der (2015); Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a.) (2017); Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015); Igalla, M. (2015); Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018); Reus, L. (2014); Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018); Smits, I., Szekér, L., Vermeersch, L., Lamberts, M. (2019); Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011); Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019); Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020); Vanoeteren, C. (2019); Visser, V. (2018) en Morsman, L. (2015).

39 Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019)

40 Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a.) (2017)

41 Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

42 Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011)

43 Onder meer: Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018) en Plovie, E. (2018a, 2018b en 2019).

44 Onder meer: Albeda, Y. & Oosterlynck, S. (2018); Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008); De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016) en De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019).

45 Duyvendak, J.W. & Van der Veen, M. (2014)

- Vragen met betrekking tot representativiteit zijn van toepassing op heel wat caseonderzoek. Een mogelijke bias in de richting van goed gedocumenteerde en zichtbare initiatieven is helemaal niet uit te sluiten.⁴⁶ Kleinere, minder goed beschreven en voor onderzoekers minder zichtbare initiatieven, blijven relatief onderbelicht. Daar horen ook heel wat initiatieven van minderheidsgroepen bij.
- Burgerinitiatieven komen en gaan, vele blijven daarenboven onder de radar van onderzoekers en ondersteuners. Het volledig in kaart brengen van alle burgerinitiatieven is onmogelijk en zou overigens onmiddellijk gedateerd zijn. Dat geldt ook voor ondersteuners die op kleinere schaal werken en zich beperken tot een welbepaalde inhoudelijke scope van de initiatieven die ze ondersteunen zoals bijvoorbeeld Avansa regio Brugge⁴⁷. In de literatuur vonden we niettemin een niet-exhaustieve inventarisatie van burgerinitiatieven voor gezinnen. Dat leverde een overzicht op van 206 burgerinitiatieven uit de pedagogische civiel society.⁴⁸
- Longitudinaal onderzoek ontbreekt, bestaande onderzoeken zijn meestal momentopnames.⁴⁹ Ook de gegevens waarmee we in deze veldverkenning werken zijn bijgevolg onvermijdelijk momentopnames.
- In veel caseonderzoek komen naast nieuwe, nog informele ook gevestigde burgerinitiatieven aan bod. Initiatieven die ondertussen een vaste waarde in het georganiseerde middenveld zijn geworden.⁵⁰
- Veel vaststellingen in de geraadpleegde literatuur beginnen met “we gaan er van uit dat, we vooronderstellen dat, we nemen aan dat, ...”. Diverse onderzoekers selecteren een specifiek staal van initiatieven op basis van eigen en vaak particuliere vooronderstellingen en definities. Elk onderzoek vertrekt van een eigen definitie of afbakening van wat men onder burgerinitiatief verstaat. Het is daarenboven lang niet altijd evident om die vooronderstellingen te staven met feitelijke bevindingen uit het onderzoek zelf, laat staan om ze te veralgemenen naar alle burgerinitiatieven vertrekkende vanuit de breedst mogelijke definitie.

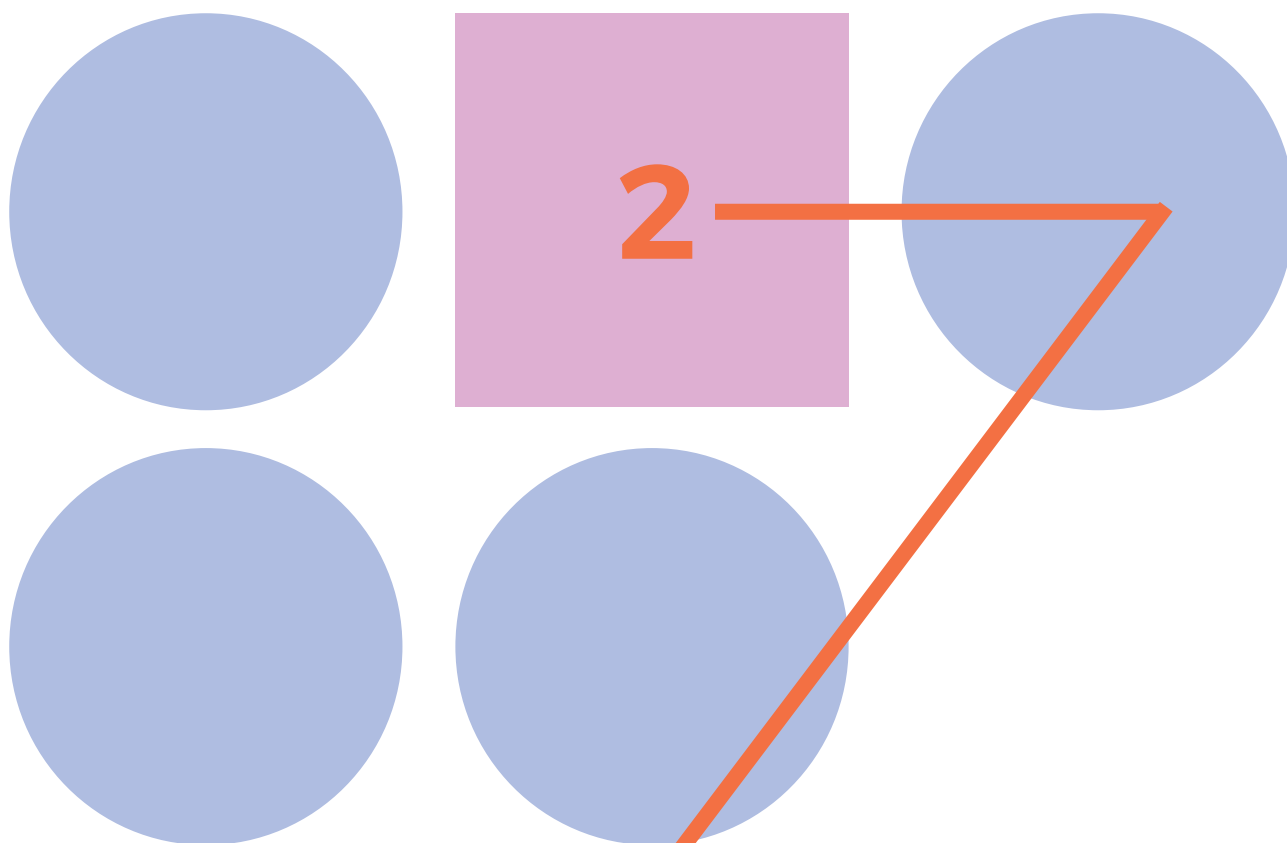
46 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

47 Interview Avansa regio Brugge dd. 21/04/2020

48 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmerly, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

49 Noy, F. & Holemans, D. (2016)

50 Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016) en Vanoeteren, C. (2019)

burger- initiatieven, geen eenduidig begrippenkader

Burgerinitiatieven maken vandaag opgang. En daarmee samenhangend ook de begrippen en de invalshoeken om er over te spreken en na te denken. In de literatuur en in het ondersteuningslandschap lijkt er wel een Babylonische spraakverwarring te ontstaan. Wat voor de een burgerinitiatief is, is dat niet per se ook voor de ander. Sommigen zijn vooral inhoudelijk geïnteresseerd in burgerinitiatieven die zich toelagen op een specifieke maatschappelijke kwestie zoals bijvoorbeeld energie, wonen, solidariteit, leefbaarheid of natuur. Anderen zien, vanuit een bestuurskundige of agogische interesse, mogelijkheden in burgerinitiatieven en hun bijdrage aan de vormgeving van onze samenleving. Zij ontleen jargon uit die specifieke interessedomijnen.

2.1. De dans der termen

Met deze veldverkenning willen we onder meer klaarheid brengen in het gehanteerde begrippenkader waarmee we spreken over ‘burgerinitiatief’. Zowel in het empirisch onderzoeksmateriaal als in de interviews gingen we op zoek naar woorden, begrippen, concepten en de betekenissen die onderzoekers en ondersteunende actoren hieraan geven. Zij hanteren een grote diversiteit aan begrippen. We vinden allerm minst een eenduidig begrippenkader. Sommigen stellen het belang daarvan zelfs in vraag. Ook initiatiefnemende burgers zelf gebruiken geen eenduidig jargon. Sommigen onder hen hanteren de trendy term ‘burgerinitiatief’ vooral om hun ambities en activiteiten in de kijker te plaatsen.

2.1.1. Grote diversiteit aan termen en betekenissen

Het palet aan woorden waarmee we over burgerinitiatief spreken is erg divers: burgerinitiatief, burgerbeweging, commons, actiecomité, bottom-up initiatief, grassrootsinitiatief, commonsachtigen, burgercollectief, maatschappelijk initiatief, maatschappelijk zelfinitiatief, commonsgerichte initiatieven, zelforganisatie, instituties voor collectieve actie, groepen burgers en noem maar op. Bijlage 3 biedt een gedetailleerd overzicht van wie welke terminologie hanteert.

Over alle bronnen en interviews heen wordt de term burgerinitiatief in zijn meest diverse invullingen het vaakst gebruikt. Merk wel dat ook onze veldverkenning startte met burgerinitiatief als zoekterm. Deze conclusie is bijgevolg onvermijdelijk mee ingegeven door ons eigen onderzoeksopzet. Toch vonden we ook heel wat minder-frequent gehanteerde begrippen die regelmatig en vaak in één adem met de term burgerinitiatief opduiken.

Zowel de geraadpleegde onderzoekers als de respondenten van de interviews geven daarenboven verschillende invullingen aan dezelfde begrippen. Een illustratie van het gebrek aan conceptuele eenduidigheid vinden we wanneer we het begrippenkader van BRAL (Citizens Action Brussels)⁵¹, een stadsbeweging die ijvert voor een duurzaam Brussel, vergelijken met dat van Commons Lab⁵², een van oorsprong Antwerps grassroots burgercollectief dat in het gedachtegoed van de commons inspiratie vindt voor innovatie en experiment. BRAL gebruikt het begrip ‘burgercollectief’ om de actoren (initiatiefnemers) aan te duiden. Met ‘burgerinitiatief’ doelen ze op de activiteit die georganiseerd wordt. Commons Lab gebruikt ‘burgerinitiatief’ voor een initiatief van één of meer burgers met weinig structuur of organisatie. Met de term ‘burgercollectief’ wijst Commons Lab op een horizontaal georganiseerd, goed gestructureerd en georganiseerd burgerinitiatief. BRAL onderscheidt met beide begrippen actoren van activiteiten. Commons Lab hanteert dezelfde begrippen om te wijzen op een verschillende mate van formalisering.

En nog enkele voorbeelden: in hun onderzoek naar het lokale middenveld passen onderzoekers van CSI Flanders⁵³ de definitie van ‘burgercollectief’ volgens Noy en Holemans (2016) toe op het begrip ‘burgerinitiatief’. Voor Avansa Waas-en-Dender⁵⁴ is een Buurderij, burelen die rechtstreeks bij boeren uit eigen streek bestellen, geen burgerinitiatief maar een verkoopplatform. Avansa Oostende-Westhoek⁵⁵ definieert een Buurderij wel als een burgerinitiatief, omdat burgers er heel wat zaken zelf in handen nemen. De Buurderij van Gent – DOK Noord wordt door onderzoekers dan weer als een common gedefinieerd⁵⁶.

Sommige onderzoekers definiëren ‘burgerinitiatief’ aan de hand van de specifieke criteria waarmee ze welbepaalde initiatieven voor hun onderzoek selecteren. Verschillende onderzoekers gebruiken daarbij verschillende selectiecriteria wat ook niet bijdraagt tot

51 Interview BRAL dd. 05/03/20

52 Interview Commons Lab dd. 18/02/20

53 Van Gyes, G., Szekér, L. en Laoukili, F. (2018).

54 Interview Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/20

55 Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/20

56 Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)

eenduidige definities. Diezelfde selectiecriteria komen bij de bespreking van onderzoeksresultaten vaak terug als geobserveerde kenmerken van ‘burgerinitiatieven’. Zo selecteren Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak 386 burgerinitiatieven op basis van volgende selectiecriteria: minder dan 20 actieve leden en weinig tot geen institutionele kenmerken (geen eigen kantoor, betaalde beroepskrachten, geregistreerd ledenbestand, formele vergaderingen, duidelijke taakverdeling).⁵⁷ Ze definiëren burgerinitiatieven volledig in lijn met deze criteria als volgt: *“initiatieven met minder dan 20 actieve leden of vrijwilligers, met (ook) een sociale doelstelling, geen winst oogmerk, die los van professionals en bestuur of in ieder geval op afstand van hen tot stand zijn gekomen.”*⁵⁸

Een gelijkaardig selectie-effect op de resultaten van onderzoek naar ‘burgerinitiatief’ vinden we bij Plovie⁵⁹. Etnisch-culturele zelforganisaties die lid zijn van een federatie vallen, in tegenstelling tot andere onderzoeken, expliciet buiten de selectie van de onderzochte initiatieven. Plovie stelt daaropvolgend vast dat ‘slechts’ 2,2 % van de trekkers van de door haar bestudeerde burgerinitiatieven een migratieachtergrond heeft. Ze erkent dat deze bevinding gekleurd is door etnisch-culturele zelforganisaties niet op te nemen in haar onderzoek en wijst daarbij zelf op de 2.000 tot 3.000 lokale verenigingen die het Minderhedenforum naar schatting in haar rangen telt.

2.1.2. Het relatief belang van een eenduidig begrippenkader

Tijdens de interviews stelden heel wat ondersteuners het belang van conceptuele helderheid in vraag. Vaak beten ze intern de tanden stuk op definiëring, kaders, visienota's om uiteindelijk vast te stellen dat initiatief van onderuit moeilijk eenduidig te begrijpen is en te definiëren valt. Ze verkiezen daarom vragen naar ondersteuning of samenwerking geval per geval te toetsen aan de eigen missie, visie en doelstellingen. Avansa Oost-Brabant verwoordt het als volgt: *“de laatste jaren hebben we intern een gevecht gevoerd over de definiëring. Uiteindelijk hebben we dit opgegeven en kiezen we ervoor om de term burgerinitiatief niet te gebruiken.”*⁶⁰ Eenzelfde geluid klinkt bij Avansa Limburg die voortaan mensen met een goed idee ondersteunt.⁶¹ De BBL (Bond Beter Leefmilieu) drukt zelfs aversie uit om burgerinitiatief te willen vatten: *“vraag aan elke medewerker of lidorganisatie wat burgerinitiatieven zijn en je krijgt van iedereen een ander antwoord.”*⁶²

De doe-gerichtheid van veel burgerinitiatieven maakt dat lang niet alle initiatiefnemende burgers zich zorgen maken over een gedeeld begrippenkader. Wars van definities en concepten benoemen burgerinitiatieven wat ze doen. De grote diversiteit aan initiatieven leidt bijgevolg tot een grote diversiteit aan termen waarmee groepen van burgers over zichzelf spreken. Dit verklaart deels waarom veel initiatieven ontsnappen aan de zoektermen van onderzoekers of ondersteuners en zo onder de radar blijven. Voor deze veldverkenning verzamelden we geen data rechtstreeks bij burgerinitiatieven. We beschikken enkel uit tweede hand over verschillende begrippen die initiatiefnemende burgers zelf hanteren.

De onderzoeksgroep van CSI Flanders⁶³ vindt het begrip burgerinitiatief een weinig bruikbare term. Dit is ingegeven door de resultaten van een grootschalige enquête bij het lokale middenveld. Op een totaal van 390 organisaties identificeren 110 organisaties zichzelf als burgerinitiatief. 43% van de lokale organisaties die de enquête invulde, ziet zichzelf dus als een burgerinitiatief. Veel meer en vaak ook heel andere organisaties dan de onderzoekers hadden verwacht op basis van hun eigen aannames. Dat veel organisaties zich in deze term herkennen is op zich terecht, zo rapporteren de onderzoekers, want het initiatief komt in deze organisaties vaak ook van burgers. Maar na verloop van tijd groeiden veel van deze initiatieven uit tot geïnstitutionaliseerde organisaties waarbij ook overheid en markt een impact hebben en dus niet uitsluitend burgers.

57 Deze selectiecriteria worden beschreven in: de Wilde, M., Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2014)

58 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

59 Plovie, E. (2019).

60 Interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20

61 Interview Avansa Limburg dd. 11/05/20

62 Interview BBL dd. 25/05/20

63 Pauly, R., Suykens, B. & De Rynck, F. (2018); Van Gyes, G., Székér, L. en Laoukili, F. (2018); Verhaeghe, B. (2018)

Of burgerinitiatief bijgevolg een weinig bruikbare term is, laten we in deze fase van ons eigen onderzoek, nog even in het midden. De bevindingen van CSI Flanders duiden wel op het meerduidig gebruik van de term burgerinitiatief door groepen van burgers zelf. Ook in internationaal onderzoek, deze keer naar commons, observeren onderzoekers iets gelijkaardigs: *“all the projects and case studies have pooled resources and practice various aspects of commoning, but use different types of languages to express it.”*⁶⁴ Ook tijdens onze interviews rapporteren sommige ondersteuners over de begrippen waarmee burgerinitiatieven zichzelf benoemen. FMDO meldt dat veel van hun lidorganisaties burgers zijn die initiatief nemen. Ze benoemen het alleen niet zo en ook buitenstaanders kijken er zo niet naar: *“die verenigingen en lidorganisaties gebruiken zelf niet de term burgerinitiatief”*⁶⁵ En Transitie Vlaanderen geeft aan dat alle transitiegroepen zichzelf, geïnspireerd door Rob Hopkins, een transitiegroep noemen en over zichzelf niet als burgerinitiatief spreken.⁶⁶

Zowel Ringland als OpgewekTienen noemen zich een burgerbeweging. Ringland gebruikt deze term om zich van actiegroepen te onderscheiden: *“actiegroepen zijn bezorgde burgers die vanuit hun buikgevoel een probleem, hun probleem, willen optillen tot het probleem. Dat is goed bedoeld, maar mist vaak toch enige continuïteit en deskundigheid. Ze ageren wellicht iets te veel vanuit nimby. Een burgerbeweging zie ik als gedreven maatschappelijk opbouwwerk, actiegroep en denktank tegelijk. Expertise, ook ontwikkeling van expertise, en continuïteit samen.”*⁶⁷ OpgewekTienen versterkt als open en onafhankelijke burgerbeweging de samenhang in Tienen en stimuleert burgers om initiatief te nemen.⁶⁸ Waar Ringland bij het gebruik van ‘burgerbeweging’ de nadruk legt op actie, expertise en continuïteit, legt OpgewekTienen met het begrip ‘burgerbeweging’ de focus op de sociale cohesie. Ook dit toont hoe groepen van burgers eenzelfde begrip met een verschillende invulling gebruiken.

2.1.3. Strategisch taalgebruik

De onderzoekers van CSI Flanders schuiven de hypothese naar voor dat de omschrijving burgerinitiatief ook strategisch gebruikt wordt. Sommige initiatieven onderscheiden zich daarmee van oudere, meer gevestigde middenveldspelers en de pijnpunten die hen soms toegeschreven worden.⁶⁹ Dit merken we bijvoorbeeld in het interview met Commons Lab. Voor Commons Lab is een burgercollectief horizontaal georganiseerd en goed gestructureerd. Een gevestigde socioculturele organisatie met een verregaande mate van professionalisering associeert Commons Lab met verlies van gedeeld eigenaarschap, verantwoordelijkheid en dynamiek.⁷⁰ Een bepaald begrippenkader, hier dat van de commons, wordt gehanteerd om de eigen positie te versterken en het verschil te maken met andere spelers.

Burgerinitiatieven kiezen soms strategisch voor bepaald begrippen om zo makkelijker aansluiting te vinden bij beleid en andere initiatieven in de samenleving. Het Internationaal Comité (IC, koepelorganisatie van etnisch-culturele zelforganisaties) geeft expliciet aan dat zij de term burgerinitiatief strategisch gebruiken om zo de brug te slaan naar een inclusieve samenleving en ook etnisch-culturele initiatieven beter zichtbaar te maken voor het beleid.⁷¹ Zo surfen ze mee op de toenemende aandacht voor burgerinitiatieven bij verschillende actoren in de samenleving.

64 Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a.) (2017)

65 Interview FMDO dd. 11/06/20

66 Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/20

67 Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

68 Interview OpgewekTienen dd. 28/05/20 en www.opgewektienen.org

69 Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020)

70 Interview Commons Lab dd. 18/02/20

71 Interview Internationaal Comité dd. 27/05/20

2.2. Burgerinitiatieven: drie discoursen

Ook al zijn burgerinitiatieven op een brede waaier van maatschappelijke terreinen actief, onderzoekers en ondersteuners delen plusminus volgende vrij generieke kenmerken van burgerinitiatieven: het initiatief komt van de burger, de oorsprong bevindt zich in de leefwereld en persoonlijke betrokkenheid staat centraal. De gerealiseerde goederen, diensten of activiteiten van burgerinitiatieven overstijgen het private belang.

En toch toont bovenstaande analyse een dans der termen met verschillende begrippen en definities, heel wat nuance en verschillende benaderingen. Zo is burgerinitiatief voor de ene quasi synoniem met een kleinschalig informeel initiatief en voor de andere een uit de kluiten gewassen en goed georganiseerd collectief.

Afhankelijk van hun positie en interesse zetten onderzoekers, middenveldspelers, overheid, marktspelers en initiatiefnemende burgers ook nog eens verschillende brillen op om naar burgerinitiatieven te kijken. In de literatuur en doorheen de interviews ontwaren we drie vaak gehanteerde ‘discoursen’ (vertogen, perspectieven) waarmee diverse actoren betekenis geven aan burgerinitiatief: het discours van de participatiesamenleving, het discours van de doe-democratie en het discours van duurzaamheidstransitie. We halen hierna deze drie discoursen analytisch uit elkaar om per discours de kenmerken ervan te bespreken. Waar komt het discours vandaan? Welke ambitie schuilt erachter? Wie zijn de pleitbezorgers? Welke rol zien die pleitbezorgers weggelegd voor de overheid in relatie tot burgerinitiatieven? Welke prototypes van burgerinitiatieven passen goed in het discours?

2.2.1. Participatiesamenleving

Een belangrijk en actueel discours van waaruit vandaag naar burgerinitiatief wordt gekeken is dat van de participatiesamenleving. Beleidsactoren maken van dit discours gebruik, maar ook wetenschappers⁷² spelen erop in, al dan niet kritisch, al dan niet opiniërend.

Volgens de pleitbezorgers van de participatiesamenleving schiet de verzorgingsstaat te ver door en is er nood aan een ‘nieuw evenwicht’ tussen overheden en burgers, een evenwicht waarbij burgers actief participeren aan de samenleving en verantwoordelijkheid opnemen voor de inrichting van die samenleving.⁷³ Dit gaat gepaard met een terugtrekkende overheid die taken overhevelt naar burgers. Zeker in Nederland, waar koning Willem-Alexander het begrip van de participatiesamenleving introduceerde⁷⁴, lag de focus de afgelopen jaren in veel beleidsdocumenten op decentralisatie en het stimuleren van de eigen verantwoordelijkheid en zelfredzaamheid van burgers. Het verwondert daarom niet dat overheden, als belanghebbenden, sterk betrokken zijn bij dit discours. Op zoek naar een nieuwe balans tussen overheid en ‘civil society’, schenken zij meer aandacht aan initiatieven die door de burgers en hun organisaties zelf worden ontplooid. Vooral initiatieven in de directe omgeving van de burgers komen daarbij in de scope. Met name burgerinitiatieven gericht op zorg en ondersteuning sluiten goed aan op de wensen die de overheid heeft voor veranderingen in de zorg.⁷⁵ Maar de participatiesamenleving wordt ook steeds meer een vlag voor burgerinitiatieven in andere domeinen buiten de zorg en het welzijn.

In Vlaanderen is er van een terugtrekkende overheid (voorlopig) geen sprake. Wel zien we hier een verhoogde aandacht vanuit de overheid voor een nieuwe relatie met de burger.⁷⁶ Het beleid experimenteert volop met nieuwe vormen van burgerparticipatie en geeft daartoe impulsen. Zo stelde minister Somers⁷⁷ middelen ter beschikking voor het Labo Lokale Burgerparticipatie, gecoördineerd door de Vereniging van Vlaamse Steden en Gemeenten (VMSG)⁷⁸. Daar wordt geëxperimenteerd met diverse instrumenten waaronder het ‘Right

⁷² Onder meer: de Haan, E.M. (2019) en Igalla, M. (2015)

⁷³ van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

⁷⁴ Van Houten, M. (2015)

⁷⁵ Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

⁷⁶ Somers, B. (2019)

⁷⁷ Agentschap Binnenlands bestuur (2021)

⁷⁸ Vanreppelen, J. (z.d.)

to Challenge', ook wel het 'uitdaagrecht' genoemd.⁷⁹ Het uitdaagrecht biedt individuele burgers of georganiseerde groepen van burgers de mogelijkheid, om op basis van vooraf gedefinieerde criteria en vereisten, een voorstel in te dienen om taken die in hun directe omgeving worden volbracht door of voor een betrokken overheid, over te nemen.⁸⁰ De betrokken overheden willen daarmee de verantwoordelijkheid en het eigenaarschap van inwoners vergroten en de regie van het beleid gedeeltelijk overdragen naar de inwoner. In de praktische gids van het agentschap Binnenlands Bestuur lezen we evenwel dat dit instrument niet gebruikt mag worden om overheidstaken af te stoten⁸¹. Ook het Steunpunt Bestuurlijke Vernieuwing besteedt in haar onderzoeksagenda voor de periode van 2021 tot 2025 aandacht aan lokale democratie, beleidsparticipatie, cocreatie en coproductie van publieke dienstverlening en aan vernieuwingen in de lokale participatieve en representatieve democratie⁸².

Ondertussen blijft het discours van de participatiesamenleving niet zonder kritiek. De Britse en Nederlandse pogingen in die richting, respectievelijk de Big Society en de Participatiesamenleving, tonen volgens onderzoekers van CSI-Flanders⁸³ heel duidelijk de grenzen van een dergelijke benadering aan. Onder het mom van de participatiesamenleving kan de centrale overheid doorgedreven gaan decentraliseren, zich rustig terugtrekken en vooral ook besparen.⁸⁴ Met alle risico's van dien: onzekerheid over de continuïteit en duurzaamheid van initiatieven, overvragen van de draagkracht van vrijwilligers en mogelijke mattheuseffecten. Binnen het discours van de participatiesamenleving observeren sommigen⁸⁵ een verschuiving van 'burgers betrekken' naar 'burgerinitiatieven aanjagen en ondersteunen'. Stimuleren en ondersteunen van burgerinitiatieven wordt dan vooral instrumenteel benaderd: het ondersteunen als instrument om de inzet van burgers voor publieke doelen te mobiliseren.

Vertrekkend vanuit het discours van de participatiesamenleving zijn vooral initiatieven met een perspectief op langere termijn en een minimale mate van formele organisatie aantrekkelijk. Vanuit de ambitie van een terugtrekkende overheid en de transfer van publieke taken van overheden naar burgers is het van belang dat burgerinitiatieven duurzaam zijn en een betrouwbare partner voor de overheid vormen.

In de literatuur vinden we een aantal definities van burgerinitiatief terug die goed aansluiten bij de uitgangspunten van dit discours. Zo maken Igalla en Van Meerkerk een onderscheid tussen lichte en zware initiatieven.⁸⁶ In hun eigen onderzoek leggen ze de focus op de zogenoemde zware initiatieven. Vanuit die focus definiëren ze burgerinitiatieven als volgt: *"initiatieven die door de lokale gemeenschap of individuen binnen de lokale gemeenschap worden geïnitieerd, die gericht zijn op een specifieke set van publieke vraagstukken of gemeenschappelijke behoeften en die middels langdurige samenwerking tussen burgers door productie van diensten en goederen in deze behoeften voorzien"*.⁸⁷ Ook den Ouden en collega's koppelen in hun studie naar de mogelijkheden voor een algemene regeling van 'Right to Challenge' de verantwoordelijkheid van burgers aan de uitvoering van publieke taken. Burgerinitiatief is volgens hen *"de inzet van individuele burgers of groepen van burgers voor een taak of belang waarmee ze een bijdrage willen leveren aan de (lokale) samenleving"*.⁸⁸

2.2.2. Doe-democratie

Een ander discours, minder ingegeven vanuit overheidsperspectief, meer vanuit burgerperspectief is dat van de doe-democratie. Minder sturen, minder regels en meer initiatief laten aan de samenleving, zo luidt het credo. Daarin verschilt het discours niet wezenlijk van dat van de participatiesamenleving. Niet te verwonderen dat beide discourses in Nederland vaak in één adem worden genoemd.⁸⁹

79 *Burgerparticipatie: Right to Challenge*. (z.d.)

80 De Groof, V., Van Hoof, R. & Steen, T. (2020)

81 Agentschap Binnenlands bestuur (2021)

82 *Onderzoekslijn 2. Lokale autonomie en lokale verantwoordelijkheid*. (z.d.)

83 Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020)

84 Swerts, T. & Oosterlynck, S. (2019) en De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

85 Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011)

86 Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)

87 Igalla, M. (2015)

88 den Ouden, W., Boogaard, G., Driessen, E.M.M.A. (2019)

89 Bij wijze van voorbeeld: ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (z.d.)

Maar het discours van de doe-democratie richt de aandacht op burgers die wars van beleidsintenties het heft in eigen handen nemen. Burgers wachten niet altijd en overal af tot de overheid hen informeert of betreft bij het maken van plannen. Zij zetten zich uit zichzelf in voor dingen die zij belangrijk vinden. Ze organiseren zich rondom een gedeeld probleem, belang of ideaal en werken samen. Zo vormen ze een steeds belangrijkere actor in het maatschappelijk krachtenveld. De burger begint een actie, bijvoorbeeld een project voor integratie van immigranten of een campagne voor het bestrijden van obesitas bij kinderen, en vraagt als dat nodig is aan de overheid om te participeren. Die omkering luidt volgens het discours van de doe-democratie een doe-het-zelf-maatschappij, of beter nog, de doe-het-samen-maatschappij in. Civiele actoren en in hun zog ook heel wat onderzoekers dragen dit discours uit.

Op basis van honderden burgerinitiatieven stellen onderzoekers van Wageningen University & Research⁹⁰ alvast dat burgers nieuwe oplossingen kunnen vinden voor maatschappelijke problemen. Het vormgeven van de samenleving gebeurt niet alleen door de overheid in de politieke arena, maar ook op andere plaatsen en manieren, aangedreven door andere mensen.⁹¹ In de civiele samenleving als democratische ruimte, nemen verschillende actoren, ook burgers, het heft in eigen handen. Zo starten bewoners in bijvoorbeeld wijken, buurten en straten regelmatig eigen initiatieven om van hun directe leefomgeving een betere of mooiere plek te maken en de leefbaarheid te verhogen: buurtbewoners die samen aan buurtpreventie doen, een speeltuintje opknappen of een straatfeest organiseren. In dergelijke initiatieven wordt het publieke domein niet gevormd door kiezen, stemmen of inspraak – als stappen op weg naar officiële beslissingen – maar door concreet handelen en ‘gewoon doen’. Dit is doe-democratie.⁹² Dat neemt niet weg dat in sommige van die initiatieven ook voor de overheid een rol kan weggelegd zijn.

In elk geval staat het bottom-up initiatief hier op de voorgrond. Het discours van de doe-democratie omarmt elk informeel initiatief, ook als dit initiatief ad hoc of eenmalig is. De focus ligt op de kleinschaligheid en het informele karakter van burgerinitiatieven. Waar we zonet zware initiatieven volgens Igalla en Van Meerkerk (minimale formalisering en van langere duur) situeerden in de participatiesamenleving, refereren lichte initiatieven (ad hoc en kleinschalig) eerder aan de doe-democratie.⁹³ Ook tal van respondenten uit onze interviews spreken in het verlengde van dit discours over kleine, niet-georganiseerde, fluïde, niet-gevestigde initiatieven.⁹⁴ Zij spreken in dit geval soms ook over feitelijke verenigingen⁹⁵, groepen burgers⁹⁶ of actiegroepen⁹⁷.

We citeerden reeds de definitie van burgerinitiatief volgens Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak⁹⁸, een definitie die we binnen het frame van de doe-democratie kunnen situeren. Zeker omdat ze verderop in hun onderzoeksrapport burgerinitiatieven ook nog als volgt omschrijven: *“initiatieven met minder dan twintig actieve leden of vrijwilligers, met (ook) een sociale doelstelling, geen winstoogmerk, die los van professionals en bestuur of in ieder geval op afstand van hen tot stand zijn gekomen. Ze zijn overwegend gericht op leefbaarheid (onderhoud van de buurt, veiligheid) en solidariteit (zorg voor zwakkere groepen in eigen land of in ontwikkelingslanden)”*.

Op basis van hun werk hanteert Movisie, het landelijk kennisinstituut voor sociale vraagstukken in Nederland, de volgende definitie van burgerinitiatieven: *“het initiatief is vrijwillig en onverplicht opgestart, het vindt plaats in het publieke domein, initiatiefnemers blijven eigenaar en het richt zich doorgaans op één van de drie doelen: vergroten leefbaarheid*

90 van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

91 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

92 idem

93 Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)

94 Onder andere interviews met Avansa Vlaamse Ardennen-Dender dd. 03/04/20, Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/20, Avansa Kempen dd. 21/04/20, BRAL dd. 05/03/20, De Wakkere Burger dd. 04/03/20, Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20, IC dd. 27/05/20, BurgersAanZet dd. 25/05/20, Avansa Limburg dd. 11/05/20 en Avansa regio Mechelen dd. 14/05/20.

95 Onder andere interview Be Planet dd. 15/06/20 en VGC Cel Stedelijk Beleid dd. 09/03/20

96 Onder andere interviews Avansa Kempen dd. 21/04/20 en Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20

97 Onder andere interview De Wakkere Burger dd. 04/03/20 en Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

98 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

(schoonhouden van de buurt, buurttuinen, etc.), meer sociale samenhang en zorg voor elkaar (ontmoetingen, bevolkingsgroepen, buurtbarbecues, etc.) en beleidsbeïnvloeding (dorpsraden, burgerpanels, etc.).”⁹⁹ In een andere publicatie voegt Movisie daar nog volgend kenmerk aan toe: “er zit geen gevestigde organisatie achter een burgerinitiatief. Het gaat om de eigen ideeën en inzet van burgers.”¹⁰⁰

Deze kijk van Movisie komt ook bij andere auteurs¹⁰¹ terug, waaronder de Nederlandse Nationale ombudsman¹⁰² en in onderzoek met betrekking tot groene burgerinitiatieven. In dat laatste onderzoek vonden we de volgende definitie: “burgerinitiatieven zijn initiatieven waarbij burgers vanuit een leidende rol invloed hebben op doelen en activiteiten van het initiatief, geen of alleen secundaire economische doelen worden nagestreefd en het initiatief geen onderdeel is van een grotere organisatie.”¹⁰³

In Vlaanderen vinden we bij Elke Plovie gelijkaardige elementen in haar definitie van burgerinitiatieven: “een vorm van zelforganisatie van burgers, gericht op de verbetering van de eigen leefomgeving en/of de samenleving, waarbij een aantal mensen betrokken is in een al dan niet tijdelijke initiatiefgroep, actiegroep of projectgroep. De burger is de oprichter en belangrijkste participant. Het burgerinitiatief is gericht op het publieke belang.”¹⁰⁴ Daarmee sluit Plovie, net zoals Movisie trouwens, afdelingen van sociaal- culturele verenigingen of zelforganisaties die lid zijn van een federatie, uit.

2.2.3. Duurzaamheidstransitie

Het begrip ‘duurzame ontwikkeling’ maakt sinds 1987, met het Brundtlandrapport, opgang en vormt ondertussen ook het referentiekader voor een derde discours over burgerinitiatieven: het discours van duurzaamheidstransitie. Dit discours vertrekt niet zoals de voorgaande vanuit overheids- of burgerperspectief, maar vanuit een systeemperspectief.

Op basis van wetenschappelijke inzichten nemen wereldwijd meerdere pleitbezorgers aan dat enkel een fundamentele verandering in structuren, waardesystemen, praktijken en denkwijzen een duurzame samenleving dichterbij brengt.¹⁰⁵ De omslag naar een duurzame samenleving, waarbij natuurlijke hulpbronnen niet uitgeput geraken maar ingezet worden op een sociaal rechtvaardige manier, zal pas gerealiseerd worden als de verschillende actoren in de samenleving (kennisinstellingen, bedrijven, overheid, burgers, middenveld) hiertoe initiatieven nemen of in partnerschap uitwerken. Burgers en burgerinitiatieven dragen onmiskenbaar bij tot deze transitie. Op lokaal vlak nemen burgers terug controle over hun eigen leven, over lokale middelen, over economische en politieke structuren. Dat doen ze op basis van een brede waaier aan burgerinitiatieven. De manier waarop die initiatieven zich organiseren is vaak ondergeschikt aan de doelen. Zowel Transitie Vlaanderen¹⁰⁶, de BBL (Bond Beter Leefmilieu)¹⁰⁷ als Be Planet¹⁰⁸ beklemtonen deze open, maar doelgerichte benadering. Toch ligt de focus, met het oog op een duurzame toekomst, vaak op langlopende initiatieven.

Het discours van duurzaamheidstransitie valt terug op een stevige wetenschappelijke onderbouwing. Niet alleen de probleemanalyse (de systemische uitdagingen) steunt op wetenschappelijke kennis. Ook de wijze waarop we een duurzame toekomst kunnen bouwen wordt in veranderingstheorieën gedocumenteerd. Het werk van de grondlegger van de Transition Towns Rob Hopkins, de donuteconomie van Kate Raworth en de principes van de commons volgens Elinor Ostrom¹⁰⁹ zijn daarbij toonaangevend. Zo wist Rob Hopkins met zijn aanstekelijk optimisme een nieuw licht te werpen op duurzaamheid. Hij bedacht en

99 Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

100 Burgerinitiatieven en de basisfuncties vrijwilligerswerk. Movisie

101 Het gaat hier bijvoorbeeld over: Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

102 Verhoef, J., Ruitenburch, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018)

103 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

104 Plovie, E. (2019)

105 Paredis, E. (2018)

106 Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/20

107 Interview BBL dd. 25/05/20

108 Interview Be Planet dd. 15/06/20

109 Zie onder andere De Walsche, A. (2010)

creëerde een bottom-up proces waarbij bewoners hun omgeving opnieuw opbouwen. Hij liet zich daarbij inspireren door permacultuur, een ontwerpmethode gebaseerd op ethiek, ecologie en andere wetenschappen, voor een ecologisch duurzaam en economisch stabiel ontwerp van de menselijke leefomgeving. Dat sterkte hem in de overtuiging dat burgers zelf tot heel wat in staat zijn. Een actieplan voor het wereldwijde Transition Town Totnes en Transition Network dat in 2004 verscheen, kregen sindsdien wereldwijd navolging.¹¹⁰ Het idee: gemotiveerde burgers nemen ter plekke het heft in eigen handen. Een gemeenschap, stad of zelfs een straat slaat de handen ineen om voorbereid te zijn op het post-olietijdperk. Daarom reduceren ze nu al hun energieverbruik, verbouwen ze voedsel in de buurt, wekken ze duurzame energie op, organiseren ze hun gezondheidszorg zo veel mogelijk lokaal en richten ze ook het onderwijs op zelfvoorziening. Ondertussen zijn er onder meer in Amerika, Japan en diverse Europese landen al tal van transitiegroepen actief. Ook in Vlaanderen waar Transitie Vlaanderen vzw 62 transitiegroepen en 9 startende groepen telt.¹¹¹

Daarnaast maakt ook het idee van de commons opgang, of liever terug opgang. Econome Elinor Ostrom toonde aan dat het gezamenlijk gebruik van hulpbronnen niet noodzakelijk leidt tot overbenutting en uitputting. Ze vond daarvoor inspiratie in de Europese geschiedenis, meer bepaald in het gebruik van commons voor natuurlijke hulpbronnen. Om het hoofd te bieden aan hedendaagse maatschappelijke uitdagingen zoekt Ostrom – en ondertussen ook vele anderen – naar de specifieke bijdrage van commons, commoning en coöperaties aan een noodzakelijk geachte transitie van onze samenleving. Ook de commons kunnen we situeren in een brede en wereldwijde trend, een beweging op zoek naar erkenning van diverse economische vormen en experimenten over verschillende maatschappelijke sectoren heen.¹¹² Het gedachtegoed van de commons draagt ondertussen bij aan de vernieuwing van de coöperatieve beweging en aan een alternatieve sociaaleconomische agenda. Ook in Vlaanderen zien we een toename van coöperatieve modellen voor het voorzien van goederen en diensten daar waar burgers vinden dat de overheid en de markt falen om doelstellingen van publiek belang te realiseren.

Voor de commonsbeweging is de wijze waarop burgers zich organiseren wel van groot belang. De specifieke vorm van organiseren, namelijk burgercollectieven, ook commons of instituties voor collectieve actie, is een essentieel onderdeel van de beoogde transitie. Het gezamenlijk gebruik van hulpbronnen staat centraal. Het is een reactie op het heersende marktdenken met zijn concurrerend, individualistisch en egoïstisch mensbeeld.¹¹³ In Vlaanderen krijgt het begrippenkader rond commons steeds meer voet aan grond. Zo organiseerde Commons Lab het eerste commonscongres op 27 november 2020.¹¹⁴ Ook steden als Brussel, Antwerpen en Gent zetten steeds meer in op commons.

Binnen de commonsbeweging vinden we heldere definities van burgerinitiatieven met volgende elementen¹¹⁵:

- het initiatief komt van burgers (de commoners);
- de groep/het collectief heeft een zeg in de vorm, organisatie en beheer. Ze maken hiertoe collectieve afspraken (commoning);
- het object van samenwerking is een gedeeld goed (de common) en leidt tot de productie van goederen en diensten.

Zo definieert Tine De Moor¹¹⁶ een institutie voor collectieve actie (de wetenschappelijke term) of een burgercollectief (de meer gangbare term) als volgt: *“een groep burgers die langere tijd samenwerkt om een maatschappelijke misstand of een tekort dan wel een kans of uitdaging aan te pakken en daartoe samen goederen en diensten gaat creëren, beheren en gebruiken. Met door henzelf opgerichte collectieven, ontstaan vanuit een ‘welbegrepen eigenbelang’ organiseren burgers het aanbod van producten en diensten, zoals energie, voedsel, zorg, wonen en mobiliteit.*

¹¹⁰ Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

¹¹¹ Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

¹¹² Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

¹¹³ Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

¹¹⁴ <https://commonscongres.be/over-ons/>

¹¹⁵ Gebaseerd op: Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017) en De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017)

¹¹⁶ De Moor, T. (2013) en De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

Kenmerkend is dat ze vrij los opereren van overheden, bedrijven of andere maatschappelijke partijen, dat de leden zelf de rechtsvorm voor het collectief kiezen en dat het beheer en bestuur ervan is gebaseerd op solidariteit, wederkerigheid, democratische besluitvorming en zelf-doen.” Burgercollectieven kunnen, binnen de krijtlijnen van deze definitie en anders dan bij het discours van de doe-democratie, wel lid zijn van of aansluiten bij een professionele koepelorganisatie.

Ook Noy en Holemans¹¹⁷ baseren hun definitie van burgerinitiatief op het gedachtegoed van de commonsbeweging: *“een burgercollectief biedt bepaalde gemeenschappelijke uitdagingen het hoofd binnen een langere tijdsperiode. Burgers bepalen zelf op een collectieve manier met betrekking tot toegang en middelen”*. Verschillende andere onderzoekers in Vlaanderen werken verder op deze definitie.¹¹⁸ In lijn hiervan wordt ook wel eens gesproken over commonsachtigen¹¹⁹, commonsgerichte initiatieven¹²⁰, instituties voor collectieve actie¹²¹ of burgercollectieven¹²².

¹¹⁷ Noy, F. & Holemans, D. (2016)

¹¹⁸ Pauly, R., Suykens, B. & De Rynck, F. (2018); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmerly, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019) en Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)

¹¹⁹ De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017)

¹²⁰ Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017) en Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

¹²¹ De Moor, T. (2013); De Moor, T. en Duffhues, T. (2020); Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b)

¹²² De Moor, T. (2013); De Moor, T. en Duffhues, T. (2020); Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b); Noy, F. & Holemans, D. (2016); interview BRAL dd. 05/03/20; interview Commons Lab dd. 18/02/20 en interview Growfunding dd. 18/05/20

2.2.4. Samenvatting: de drie discoursen

Elk van de drie besproken discoursen bedient zich van een eigen visie, eigen uitgangspunten en eigen invalshoeken om over burgerinitiatieven te spreken. Ze bieden een specifieke bril om naar burgerinitiatieven te kijken. De bril die je opzet bepaalt mee wat je relevant en betekenisvol vindt. In de praktijk, maar ook in geraadpleegde onderzoeksrapporten lopen deze discoursen vaak door elkaar. Ze worden ook lang niet altijd bewust gehanteerd en al zeker niet altijd geëxpliciteerd. Dat draagt onvermijdelijk bij tot de vele uiteenlopende begrippen voor, en definities van, burgerinitiatieven die we de revue lieten passeren.

Hieronder vind je een samenvattend overzicht van de onderscheidende kenmerken van de drie besproken discoursen en van de prototypes van burgerinitiatieven die er goed in passen.

Figuur 1: Kenmerken van drie discoursen over burgerinitiatief

	participatie- samenleving	doe-democratie	duurzaamheids- transitie
	kenmerken van het discours		
referentiekader	beleid	praktijk	wetenschap
pleitbezorgers	beleidsactoren	civiele actoren onderzoekers	internationale gemeenschap gelijkgezinden
ambitie	minder overheid meer initiatief door burgers	leefbaarheid	duurzame samenleving
rol overheid	betrokken en belanghebbende	onbepaald (wisselende invulling)	partner
	kenmerken van prototypische burgerinitiatieven		
formalisering	minimale mate van formalisering	informeel in aanvang	heel divers
termijnperspectief	lang	kort en lang	lang

Deze indeling laat ons toe om verderop in deze veldverkenning te rapporteren over specifieke bevindingen met betrekking tot burgerinitiatieven die behoren tot een bepaald discours, zonder dat we hierbij veralgemenen naar alle denkbare burgerinitiatieven.

2.3. Naar een eigen afbakening van het begrip burgerinitiatieven

Burgerinitiatieven komen en gaan, ze bestaan in alle maten en gewichten en gaan over een grote diversiteit aan thema's. Ze in kaart brengen vergt bijgevolg een grote inspanning en levert tegelijkertijd een resultaat op dat snel dreigt gedateerd te zijn. Bestaande opdelingen, modellen, vakken en sectoren zijn niet langer bruikbaar: *“vakjes werken niet meer om te vatten wat er momenteel aan de gang is in de burgersamenleving.”*¹²³

Toch zullen we na de exploratie van het begrippenkader en de verschillende discoursen onze eigen positie verduidelijken en zo goed als mogelijk afbakenen wat we in deze veldverkenning onder 'burgerinitiatieven' begrijpen. Daarvoor hanteren we twee onderscheiden vormen van burgerparticipatie: 'burgers betrekken' en 'burgerinitiatief'. Het verschil tussen beide is theoretisch en in de praktijk zelf lang niet altijd zo dichotoom. Net daarom zijn we in deze veldverkenning ook erg geïnteresseerd in de vele initiatieven die hun oorsprong vinden op de diffuse grens tussen burgers betrekken en burgerinitiatief.

2.3.1. Van burgers betrekken tot burgerinitiatief

Er is een verschil tussen burgers die helemaal op eigen houtje initiatief nemen (burgerinitiatief) en overheden, marktspelers of middenveldspelers die burgers bij hun eigen werking betrekken (burgers betrekken). In beide gevallen spreken we over burgerparticipatie, maar het proces erachter en de intrinsieke motieven verschillen. In werkelijkheid is het onderscheid tussen beide insteken niet altijd even helder. Veel initiatieven komen tot stand in een complex veld waarin overheden, marktspelers, gevestigde middenveldspelers en ook burgers hun inbreng hebben. Vaak vinden ze dus hun oorsprong in een reeks van voorafgaande interacties tussen twee of meerdere van die spelers.

Het theoretisch verschil tussen het van overheidswege betrekken van burgers en burgerinitiatief wordt door meerdere auteurs op min of meer gelijkaardige wijze uitgewerkt en helpt ons om genuanceerd naar burgerinitiatief te kijken. Zo maakt De Rynck¹²⁴ een onderscheid tussen twee vormen van participatie aan de publieke zaak:

- beleidsmatige participatie: participatie georganiseerd door bestuurders;
- burgerinitiatieven: de burgers bepalen en beïnvloeden de publieke en politieke agenda.

In de context van stedelijke participatie maakt Denters¹²⁵ een gelijkaardig onderscheid. Hij spreekt over politieke en civiele participatie.

- Politieke participatie staat voor deelname van stedelingen aan het politiek-bestuurlijke collectieve besluitvormingsproces van de stedelijke overheid.
- Civiele participatie omvat activiteiten die stedelingen, alleen of samen met anderen, op eigen initiatief ondernemen, zonder beroep te doen op een overheid.

Lenos en collega's¹²⁶, onderzoekers van Wageningen University & Research¹²⁷ en Verhoeven¹²⁸ spreken vanuit een historisch perspectief over drie generaties burgerparticipatie. De eerste generatie situeren ze in het begin van de jaren zeventig van vorige eeuw. Mondige burgers dwongen toen de mogelijkheid tot inspraak af. Vanaf de jaren negentig kregen burgers al in een vroege fase de gelegenheid om mee vorm te geven aan het beleid. Sindsdien is er sprake van interactieve beleidsvorming en coproductie, ofwel de tweede generatie burgerparticipatie. Vanaf het begin van deze eeuw ligt het accent steeds meer op directe democratie, burgerinitiatief en eigen verantwoordelijkheid. Burgers nemen het heft in eigen handen. Ze hebben een idee en voeren het zelf uit. Dit is de derde generatie burgerparticipatie. De eerste twee generaties kennen doorgaans nog een overheidscentrisch uitgangspunt (de overheid initieert of nodigt uit) en dito sturingsfilosofie. Burgerinitiatief volgens De Rynck en civiele participatie volgens Denters, passen beter binnen de geest van de derde generatie burgerparticipatie.

¹²³ Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

¹²⁴ De Rynck, P. (2020)

¹²⁵ In Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008)

¹²⁶ Lenos et al. (2006) in van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

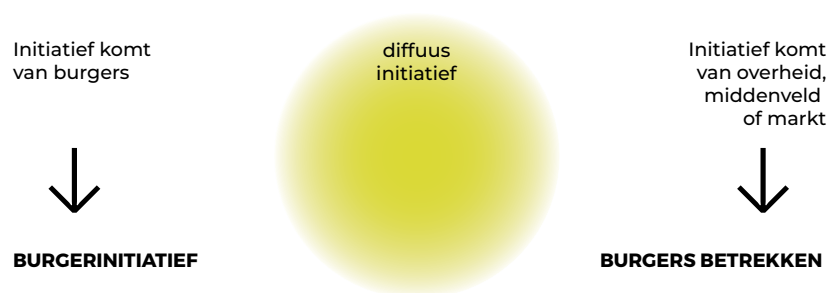
¹²⁷ Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

¹²⁸ Verhoeven, S. (2008 en 2011)

Bij de derde generatie is het uitgangspunt duidelijk bottom-up en kunnen overheden zich 'faciliterend' opstellen. Wat dat faciliteren precies inhoudt blijft onduidelijk en wordt in verschillende gemeenten anders uitgelegd en ingevuld. We kunnen nog spreken van een pioniersfase, waarin veel lokale praktijken en experimenten worden opgestart en uitgeprobeerd. Heel wat van die experimenten passen goed binnen het discours van de participatiesamenleving. Maar het faciliteren is vandaag niet alleen een zaak van de overheid. Gevestigde middenveld- en marktspelers zoeken terug aansluiting bij de leefwereld van hun doelpubliek en experimenteren met werkwijzen om burgers bij hun eigen initiatieven te betrekken. Sommigen zoeken ook aansluiting bij het initiatief van burgers en gaan na hoe ze die initiatiefnemende burgers kunnen faciliteren en ondersteunen.

Beide vormen van burgerparticipatie (burgers betrekken en burgerinitiatief) verschijnen in een complex maatschappelijk veld met burgers en overheden, maar ook met andere actoren zoals markt- en middenveldspelers. We spreken over burgers betrekken wanneer overheden, middenveld- of marktspelers de actieve bijdrage van burgers zoeken, stimuleren en faciliteren en daar de nodige voorwaarden voor scheppen. We hebben het over burgerinitiatief wanneer burgers op eigen houtje initiatief nemen en daarbij al dan niet overheden, gevestigde middenveld- of marktspelers betrekken. De grens tussen burgers betrekken en burgerinitiatief is niet altijd scherp te trekken. Daarom spreken Salverda en Van Dam¹²⁹ liever over maatschappelijk initiatief. Naast burgers als initiatiefnemers doelen ze daarbij ook op een verscheidenheid van kleine initiatiefnemers zoals boeren, ondernemers, lokale clubs, kleine maatschappelijke organisaties of kleine zelfstandige professionals (bureaus, kunstenaars enzoverder). In werkelijkheid treffen we vaak een combinatie van initiatiefnemers aan waarbij actoren uit de markt, de overheid of gevestigde middenveldorganisaties evengoed in hun rol als burger betrokken kunnen zijn. Tussen puur burgerinitiatief en het betrekken van burgers in, ontstaan bijgevolg heel wat 'diffuse' initiatieven waarbij lang niet meer zo duidelijk is wie in eerste instantie het heft in handen nam.

Figuur 2: Van burgers betrekken tot burgerinitiatief

Op basis van soort activiteit, bijdrage en de rol van burgers onderscheiden Van Dam en collega's¹³⁰ verschillende verschijningsvormen bij de tweedeling 'maatschappelijk initiatief' en 'burgerparticipatie'.

¹²⁹ Salverda, I. & van Dam, R. (2008)

¹³⁰ Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

Burgerparticipatie (leunt sterk aan bij wat wij 'burgers betrekken' noemen):

- Inspraak: burgers geven hun zienswijze op een plan of voorstel voor beleid van de overheid (mening geven)
- Medezeggenschap: burgers denken en werken mee met de overheid bij interactieve beleidsvorming en -uitvoering (meedenken)
- Samenwerken met een overheid en/of gevestigde middenveldorganisatie (meebeslissen)
- Doneren, sponsoren en adopteren via een gevestigde middenveldorganisatie (meefinancieren)
- Vrijwilligerswerk bij een gevestigde middenveldorganisatie (meewerken)
- Gebruiker of consument van diensten, activiteiten, producten, via een gevestigde middenveldorganisatie of overheid (gebruiken/consumeren)

Maatschappelijke initiatieven (leunt sterk aan bij wat wij 'burgerinitiatief' noemen):

- Samenwerken met een overheid en/of gevestigde middenveldorganisatie (meebeslissen)
- Zelforganisatie: zelf gezamenlijk activiteiten organiseren, producten of diensten aanbieden (zelf organiseren)
- Protesteren tegen, lobbyen voor of anderszins communiceren over wensen, visies en belevingen van publieke kwesties (beïnvloeden)
- Doneren, sponsoren en adopteren via burgerinitiatieven (meefinancieren)
- Vrijwilligerswerk via burgerinitiatieven (meewerken)
- Gebruiker of consument van diensten, activiteiten, producten, via burgerinitiatieven (gebruiken/consumeren)

Net zoals het diffuus initiatief tussen burgers betrekken en burgerinitiatieven biedt minstens de verschijningsvorm meebeslissen (samenwerken met een overheid en/of middenveldorganisatie) mogelijkheden voor initiatief op de grens tussen maatschappelijk initiatief en burgerparticipatie.

2.3.2. Diffuus initiatief

Wat ondernemen burgers echt zelf, op eigen initiatief? Wanneer worden burgers tot initiatief gestimuleerd of misschien zelfs gedwongen bij gebrek aan alternatief of onder dwang van een terugtrekkende overheid? Wanneer worden burgers op sleeptouw genomen door gevestigde middenveldspelers of door maatschappelijk verantwoorde ondernemers? ... We kunnen op deze vragen niet altijd een helder antwoord formuleren. Heel wat initiatief komt tot stand in een diffuse wisselwerking tussen burgers enerzijds en overheden, marktspelers of meer gevestigde middenveldspelers anderzijds. Bovendien kunnen ambtenaren, politici, ondernemers en professionals uit het middenveld ook zelf als burger initiatief nemen. De grens tussen burgers betrekken en burgerinitiatief is daarom niet altijd even duidelijk. De meeste burgerinitiatieven zijn bij aanvang meer diffuus dan ze soms zelf willen weten.¹³¹

Onder diffuus initiatief rekenen we elk initiatief waar bij aanvang:

- verschillende initiatiefnemers betrokken zijn (naast burgers ook actoren uit beleid, gevestigd middenveld of markt);
- en/of één of meerdere van de initiatiefnemende burgers verschillende rollen opnemen (naast burger ook speler in beleid, een gevestigde middenveldorganisatie of op de markt).

In veel gevallen is de benaming 'burgerinitiatief' een sterke veralgemening voor wat eerder een netwerk is van mensen die vanuit verschillende posities rond een gemeenschappelijk initiatief opereren.¹³² Dat is niet onlogisch. Samenwerken met marktspelers, overheid, middenveld leidt tot meer middelen, groter bereik en een breder draagvlak.¹³³ Mattijssen en collega's vinden het daarom belangrijk om de fluïde grenzen van burgerinitiatieven te erkennen: bij sommige initiatieven zijn uitsluitend burgers betrokken, maar er zijn ook veel voorbeelden van samenwerkingsverbanden tussen burgers en diverse andere actoren.

¹³¹ Ham, M. van & Meer, J. van der (2015)

¹³² De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017)

¹³³ Plovie, E. (2018a), (2018b) en (2019)

De diffuse zone tussen burgers betrekken en burgerinitiatief maakt dat het lang niet altijd mogelijk is om initiatieven ondubbelzinnig tot een bepaalde categorie te rekenen. De Rynck, De Pauw en Pauly¹³⁴ komen in hun onderzoek naar commonsgerichte initiatieven verschillende arrangementen tegen voor ogenschijnlijk dezelfde initiatieven: vrijwilligersinitiatief, overheidsinitiatief en marktgericht initiatief. Andere initiatieven lijken dan weer sprekend op lokale afdelingen van een grotere NGO, federatie of koepel. Bij nog andere spelen ook (sociale) ondernemers een bepalende rol.¹³⁵ Onder de 68 burgerinitiatieven die Holemans en collega's¹³⁶ selecteerden, rekenen ze ook initiatieven die in samenwerking tussen burgers en andere actoren (bedrijfsleven, overheden, andere organisaties) tot stand kwamen. Zo tellen ze al minstens 5 initiatieven die door bedrijven, zogenaamde CSA's (Community Supported Agriculture), werden geïnitieerd.

Heel wat initiatiefnemende burgers zijn daarenboven vaak spelers uit gevestigde instellingen die in hun vrije tijd als burger initiatief nemen. Wars van procedures en protocollen zoeken ze daarvoor aansluiting bij het alledaagse. Ze opereren dan niet in de systeemwereld, maar in hun leefwereld.¹³⁷ Sommigen onder hen zijn beroepskrachten in de sociale sector of het onderwijs en vertegenwoordigen een belangrijke groep van zogenaamde supervrijwilligers of participatie-elite die als burger met een professionele rugzak aan de slag gaan. Door hun betrokkenheid zijn heel wat burgerinitiatieven sterk verknoopt met andere organisaties in de civiele samenleving of het (lokaal) beleid.¹³⁸ Ten slotte werken sommige burgerinitiatieven zelf met één of meerdere beroepskrachten (via opdrachten of aanwerving) die op hun beurt ook hun professioneel netwerk en relaties kunnen introduceren bij het burgerinitiatief. Plovie berekent dat 32% van de burgerinitiatieven die zij onderzocht op één of andere manier taken uitbesteedt aan beroepskrachten.¹³⁹ Avansa regio Brugge spreekt in zo'n geval over semi-burgerinitiatieven en duidt daarmee die initiatieven aan waar ook professionele partners bij betrokken zijn.¹⁴⁰

Om het diffuse karakter van veel burgerinitiatieven te illustreren geven we tot slot twee voorbeelden. Avansa Oostende-Westhoek¹⁴¹ merkt op dat een groep burgers uit Ieper een LETS-groep startten. Die Ieperlingen hadden iets opgevangen over LETS en wilden daar zelf mee aan de slag gaan. LETS Vlaanderen kenden ze niet. Avansa Oostende-Westhoek bracht hen met de overkoepelende organisatie in contact. Sindsdien staat de groep uit Ieper bij Lets Vlaanderen als een LETS-groep geregistreerd. Twee meer gevestigde middenveldspelers, Avansa Oostende-Westhoek en LETS Vlaanderen, speelden snel in op de interesse van de Ieperlingen en maakten zo burgerinitiatief mee mogelijk. Een ander voorbeeld: de Vereniging van Dorpsbelangen vzw¹⁴² stelt dat bewonersplatformen of dorpsraden zowel door bewoners als door lokale besturen kunnen opgericht worden. Waar in de ene gemeente een bewonersplatform of dorpsraad een zuiver burgerinitiatief is, is dit in een andere gemeente het resultaat van het betrekken van burgers.

2.3.3. Burgerinitiatief: een eigen benadering en afbakening

We verkenden het begrippenkader en de onderscheiden discoursen waarmee over burgerinitiatief gesproken en naar gekeken wordt. Vervolgens introduceerden we de begrippen burgers betrekken en burgerinitiatief met daartussen een vage grens met veel diffuus initiatief. Nu duiden we de wijze waarop wij in deze veldverkenning naar burgerinitiatief kijken. Initiatieven met volgende kenmerken beschouwen wij als burgerinitiatieven:

- het initiatief komt tot stand binnen de leefwereld van burgers
- burgers starten het initiatief (al dan niet samen met andere actoren, zie diffuus initiatief)
- het initiatief steunt op de persoonlijke bewogenheid van burgers
- burgers sturen het initiatief
- het initiatief overstijgt het private belang

¹³⁴ De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017)

¹³⁵ Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

¹³⁶ Noy, F. & Holemans, D. (2016); Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018) en Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b)

¹³⁷ Ham, M. van & Meer, J. van der (2015)

¹³⁸ Plovie, E. (2018a), (2018b) en (2019)

¹³⁹ Plovie, E. (2018a), (2018b) en (2019)

¹⁴⁰ Interview Avansa regio Brugge dd. 21/04/2020

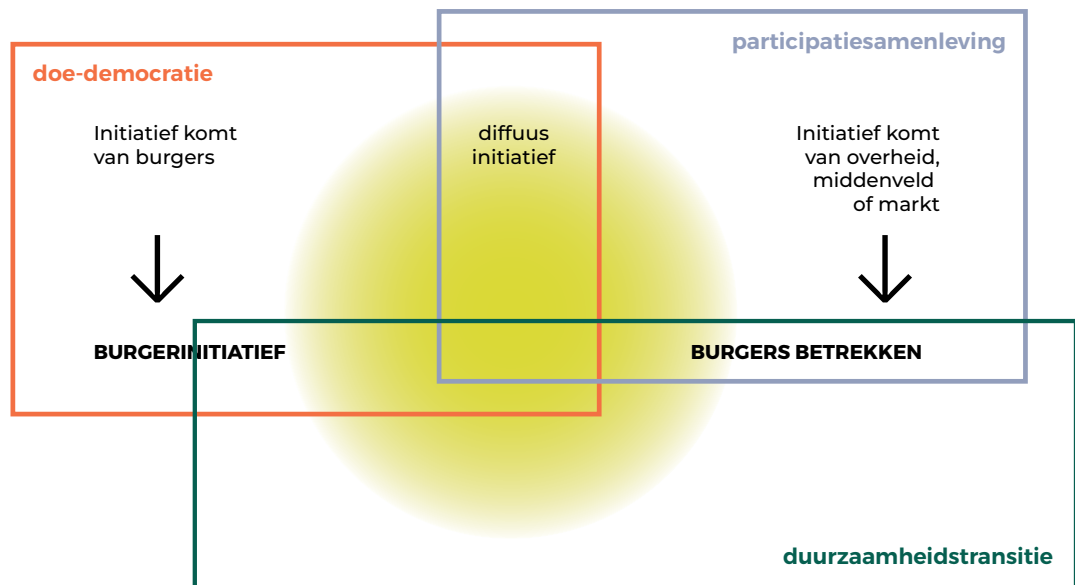
¹⁴¹ Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/20

¹⁴² Interview Vereniging voor Dorpsbelangen dd. 01/04/2020

Het al dan niet verbonden zijn met federaties of koepelstructuren maakt voor deze veldverkenning niet uit. Doorslaggevend is de mate waarin burgers, in welke hoedanigheid ook, zelf persoonlijk betrokken zijn bij en eigenaar zijn van de doelen, missie en visie van het initiatief.

Het discours van de doe-democratie benadrukt initiatieven waarbij burgers het heft in eigen handen nemen. Dergelijke initiatieven komen integraal in het vizier van deze veldverkenning. Ook heel wat diffuse initiatieven – in gang gezet door overheden, gevestigde middenveldspelers en/of marktspelers die burgers betrekken – waar burgers van bij aanvang een sturende rol spelen, komen in aanmerking. Zo sluiten we met onze afbakening aan bij heel wat – maar lang niet alle – initiatieven in de slipstream van het discours over de participatiesamenleving. Ten slotte vallen ook heel wat initiatieven die bijdragen aan een duurzame transitie binnen onze scoop. Opnieuw op voorwaarde dat burgers van bij aanvang betrokken zijn en een leidende rol nemen. Dat is meer dan eens het geval bij transitie-initiatieven, waaronder ook commons, maar niet noodzakelijk bij alle initiatieven die we binnen de stroom van het discours over duurzaamheidstransitie situeren.

Figuur 3: Burgerinitiatieven, een afbakening op basis van drie discoursen over burgerinitiatief

Met deze veldverkenning focussen we bijgevolg niet op de vele inspanningen waarmee middenveldorganisaties, overheden en marktspelers burgers betrekken bij de eigen organisatie en beleidskeuzes. We zijn wel geïnteresseerd in de wijze waarop deze actoren allerhande burgerinitiatieven mee mogelijk maken en faciliteren. Daar gaan we in hoofdstuk vijf ook uitgebreid op in. Maar eerst kijken we meer in detail naar de kenmerken van die initiatieven die we in deze verkenning tot de verzameling burgerinitiatieven rekenen.

burger- initiatieven: wie, wat, hoe?

Burgerinitiatieven verschijnen in alle maten en vormen en op diverse terreinen van het maatschappelijk leven. Zonder deze grote verscheidenheid onrecht aan te doen gaan we in dit hoofdstuk op zoek naar de kenmerken die deze initiatieven typeren. Het is moeilijk om op dit vlak eenduidige uitspraken te doen. Uit het vorige hoofdstuk onthouden we dat noch in de theorie, noch in de praktijk een gedeelde en algemeen geldende definitie voor burgerinitiatief gangbaar is. Niettemin overlopen we eerst de grote diversiteit aan thema's, ambities en activiteiten waar al deze opkomende burgerinitiatieven hun tijd en middelen in investeren. In wezen lijken ze zich naar functies niet te onderscheiden van veel initiatieven uit het gevestigde middenveld en zijn ze net zoals traditionele spelers in de civiele samenleving missiegedreven.

Waarin verschillen nieuwe burgerinitiatieven dan wel van hun soortgenoten met een langere traditie? Ze lijken zich vooral naar organisatievorm te onderscheiden en zijn (voorlopig nog?) minder geformaliseerd en minder gebonden aan regels, afspraken en verantwoordingsmechanismen in relatie tot partners, subsidie- en fondsenverstrekkers en doelgroepen. Ze lijken vaker over een horizontale organisatie- en overlegstructuur te beschikken en kunnen zich meer wendbaar opstellen in een maatschappelijke en specifieke sociaal-culturele context die voortdurend verandert.

Ten slotte gaan we ook op zoek naar de mensen achter deze nieuwe burgerinitiatieven: wie zijn ze? Wat drijft hen? Wat typeert hen? Sommigen lijken wel geboren voor burgerinitiatief en maken er een werk van lange adem van. Anderen steken omwille van een concrete aanleiding hun neus aan het venster en verdwijnen even snel, bijvoorbeeld omdat hun initiatief de gewenste resultaten opleverde.

3.1. Het speelveld van burgerinitiatieven

Waar gaan al die burgerinitiatieven over?
Welke activiteiten ondernemen ze?
Met welke middelen doen ze dat?
En hoe maken ze hun ambities publiek?
Op welke schaal opereren ze?
Zijn ze vooral in de stad actief zoals vaak wordt aangenomen?
...

In de literatuur en tijdens de interviews vonden we antwoorden op deze vragen. Die waren lang niet altijd sluitend en algemeen geldend, gezien de vele verschillende definities van en invalshoeken op burgerinitiatieven. Ze laten ons niet toe om het speelveld van burgerinitiatieven scherp af te lijnen, maar stellen ons wel in staat om een beeld te vormen van de enorme diversiteit aan initiatieven die burgers ondernemen.

3.1.1. Thema's

Burgerinitiatieven vinden we terug in alle sectoren. Toen we eerder onze focus legden op het begrip 'burgerinitiatief' werd duidelijk dat we te maken hadden met een brede waaier aan maatschappelijke domeinen. Verschillende auteurs signaleren een grote variatie aan ambities, thema's, activiteiten en actierreinen. Een variatie die zich situeert tussen vrijetijdsbesteding en wereldverbetering.¹⁴³ Burgers nemen initiatieven op allerlei gebieden, variërend van natuur tot zorg, van onderwijs tot gezamenlijke energievoorziening en nog veel meer.¹⁴⁴

In de literatuur en tijdens de interviews kwamen we onder meer volgende thema's en domeinen tegen:

democratie, geld, circulaire economie, deel- en ruileconomie, consuminderen, derde wereld, armoede en sociale uitsluiting, gelijke kansen, solidariteit, integratie, inclusie en cohesie, voedsel en landbouw, leefmilieu, duurzaamheid, klimaat, energie, mobiliteit, publieke ruimte, ruimtelijke ordening, platteland, leegstand, leefbaarheid, welzijn en gezondheid, opvang, opvoedingsondersteuning, onderwijs, vrije tijd, buurt- en gemeenschapsleven, erfgoed

Lang niet alle initiatieven vertrekken van een 'one issue', sommige hanteren expliciet een holistische benadering om kwesties en uitdagingen aan te pakken. Verschillende auteurs observeren bij meerdere burgerinitiatieven een overlap aan domeinen en thema's.¹⁴⁵ Dit lijkt zeker het geval te zijn bij initiatieven die nauw aansluiten bij het discours van duurzaamheidstransitie. Zij kunnen vaak terugvallen op meer omvattende analyses van de maatschappelijke context. Zo'n initiatieven combineren vaak sociale en ecologische duurzaamheid met ambities voor een alternatieve economie.¹⁴⁶ Vertrekkend vanuit het discours van de doe-democratie komen ondersteuners en wetenschappers dan weer vaker uit bij initiatieven die zich richten op solidariteit en leefbaarheid in de ruimste zin. De aanleiding voor zo'n burgerinitiatief is meer dan eens een acuut probleem in de directe leefomgeving dat burgers aanzet tot actie zonder voorafgaande zwaarwichtige maatschappijkritische reflecties.¹⁴⁷ Het discours over de participatiesamenleving ten slotte wijst ons al snel de weg naar initiatieven in de sfeer van welzijn, welbevinden en gezondheid. Daar waar het discours in eerste instantie en vooral in Nederland opgang maakte. Intussen groeit ook in andere domeinen het idee dat burgers taken van de overheid succesvol kunnen overnemen.

¹⁴³ Onder meer De Moor, T. (2013) en Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009)

¹⁴⁴ van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010) van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

¹⁴⁵ Onder meer Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a en 2019b); Noy, F. & Holemans, D. (2016); Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015) en Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a.) (2017)

¹⁴⁶ Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a.) (2017)

¹⁴⁷ Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009)

3.1.2. Activiteiten

Niet alleen naar thema's, ook naar activiteiten en werkvormen stellen we bij burgerinitiatieven een grote variatie vast:

-
- *fysieke activiteiten (aanleg, aanplant en onderhoud van publieke ruimte, gemeenschapstuinen, ...)*
 - *politieke activiteiten (protest, onderhandeling, belangenverdediging, overleg en samenwerking, ...)*
 - *economische activiteiten (fondsenwerving, samenaankoop, stadslandbouw, lokale munten, deel- en ruilinitiatieven, repaircafés, ...)*
 - *onderzoeksactiviteiten (burgerwetenschap, ...)*
 - *sociale en dienstverlenende activiteiten (zorg, integratie, opvoedingsondersteuning, ...)*
 - *educatieve, culturele, sportieve en recreatieve activiteiten (speelstraten, instrumentheken, wijkfeesten, ...)*
-

Bij de lichte nieuwe burgerinitiatieven komen we eigenlijk een gelijkaardige diversiteit en variatie aan thema's, ambities en activiteiten tegen als bij meer gevestigde spelers op het traditionele middenveld. Plovie komt daarom tot de conclusie dat burgerinitiatieven in grote mate dezelfde functies opnemen als traditionele organisaties in de civiele samenleving. Zij heeft het dan over gemeenschapsvorming, dienstverlening, politiseren, de culturele functie en de leerfunctie.¹⁴⁸

Traditionele organisaties in de civiele samenleving vonden hun oorsprong in de dagelijkse leefomgeving en ook vandaag nog knopen ze aan bij meer recente leefwereldervaringen van hun achterban. Ook nieuwe burgerinitiatieven sluiten aan bij wat burgers relevant vinden in de diverse levensdomeinen waarin ze zich bewegen.¹⁴⁹ En net als gevestigde middenveldorganisaties zijn ze missiegedreven. Burgerinitiatieven ontstaan uit zorgen over de toekomst waarbij ze naast eigenbelang ook maatschappelijk belang voor ogen houden. Ze willen iets realiseren en beïnvloeden hun omgeving om hun plannen, ideeën en wensen werkelijk te maken. Daarvoor gaan ze in interactie met hun omgeving, ondernemen ze acties en stellen ze hun strategieën bij in relatie tot een specifieke sociaal-culturele context die voortdurend beweegt en verandert.¹⁵⁰

3.1.3. Middelen

Ook al start een burgerinitiatief vaak kosteloos en vrijwillig vanuit het idee van burgers en hun engagement, toch stoten veel initiatiefnemers vroeg of laat op financiële en materiële noden om hun engagement ten volle te kunnen opnemen.¹⁵¹ Op zoek naar middelen zijn ze vaak creatief. Ze maken zelden uitsluitend gebruik van overheidsfinanciering. Evengoed wenden ze zich tot andere financieringsbronnen zoals de markt, het middenveld of het eigen sociaal netwerk.¹⁵²

Sommige burgerinitiatieven voltooien hun missie volledig op basis van eigen inspanningen. Fondsenwerving en de opmaak van projectdossiers zijn tijdrovend en gaan soms ten koste van de inzet op de eigenlijke ambities van het initiatief. Andere keren wordt principieel afgezien van subsidies of externe investeringen. Externe financiering staat vaak op gespannen voet met onafhankelijkheid. Mede daardoor zijn burgerinitiatieven nogal eens geneigd om te besparen op kosten. De tijd en vrijwillige inzet die actieve burgers in het initiatief investeren zijn dan hun belangrijkste middelen. Als dat ontoereikend is ontwikkelen ze een eigen verdienmodel, organiseren ze crowdfunding, werven ze fondsen, sponsoring of giften (liefst onder minimale voorwaarden), vragen ze een ledenbijdrage of zoeken ze desnoods overheidssteun of subsidies van social-profit organisaties.¹⁵³ Als er toch overheidssteun aan te pas komt, is dat lang niet altijd financieel maar in diverse vormen: startsubsidie, overdracht van een voorziening, steun in natura (infrastructuur), ter

¹⁴⁸ Plovie, E. (2018a, 2018b en 2019)

¹⁴⁹ Plovie, E. (2018a, 2018b en 2019)

¹⁵⁰ Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

¹⁵¹ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

¹⁵² Igalla, M. & van Meerkkerk, I. (2015)

¹⁵³ Ham, M. van & Meer, J. van der (2015); Igalla, M. & van Meerkkerk, I. (2015) en Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

beschikkingstelling van een goed (gebruiksrecht, eigendom, pachtovereenkomst, gemeen goed, ...) en heel soms een structurele subsidie.

In het kielzog van het discours over de participatiesamenleving experimenteren (lokale) overheden vandaag met verschillende financieringsinstrumenten die het initiatief van burgers kunnen stimuleren en faciliteren. Zo verkent de VVSG in haar Labo lokale burgerparticipatie¹⁵⁴ de mogelijkheden van nieuwe instrumenten zoals het 'Right to Challenge', burgerbegrotingen en wijkbudgetten.

Het is onmogelijk om een omvattend zicht te geven op de beschikbare middelen van alle burgerinitiatieven. Toch nemen we aan dat lang niet alle burgerinitiatieven van meet af aan gebruikmaken van middelen die ze werven bij de overheid, het middenveld of de markt. Noy & Holemans¹⁵⁵ onderzochten de beschikbare middelen voor een specifiek staal van 80 burgerinitiatieven opgericht sinds 2009. Zij constateerden dat 70% op het moment van de bevraging financieel onafhankelijk was, 36% ontving overheidssubsidies, 10% ontving middelen uit private fondsen en 8% middelen van bedrijven. Onder de burgerinitiatieven voor gezinnen, waar Fagardo en collega's¹⁵⁶ hun blik op wierpen, bevonden er zich heel wat waarvan de initiatiefnemers zelf de voornaamste sponsor waren. Vaak probeerden ze hun eigen sociaal netwerk (familie, vrienden, kennissen, (oud-)collega's, ...) warm te maken om het initiatief te steunen met giften of voor het organiseren van inzamelingsacties. Een aantal initiatieven ontvingen middelen (startbudget, financiering, goederen) van serviceclubs, van stichtingen en uit allerlei fondsen. Voor heel wat burgerinitiatieven met een vzw-structuur uit het onderzoek van Fagardo en collega's zorgden grootschalige solidariteitscampagnes zoals 'Music for Life' voor een betekenisvolle toename van giften.

3.1.4. Communicatie

Naast de beschikking over middelen zijn het voeren van een goede communicatie en het nastreven van een heldere uitstraling vandaag belangrijke succesfactoren voor burgerinitiatieven. Hoe meer aanhangers, hoe meer middelen, politieke en publieke armslag een initiatief kan mobiliseren.¹⁵⁷ Een zekere naambekendheid is noodzakelijk om te kunnen voortbestaan.¹⁵⁸

Heel wat initiatiefnemers zetten daarom sterk in op communicatie en public relations. Zij maken gebruik van websites, sociale media, video, publicaties, bijeenkomsten, excursies, tentoonstellingen, informatiemomenten en huisbezoeken voor het overtuigen van mensen. Ze zoeken veelal actief de media op om ruchtbaarheid te geven aan hun plannen en activiteiten, om medestanders te vinden en om het belang van hun inzet te onderstrepen. Op die manier winnen ze sympathie, verhogen ze hun bekendheid en krijgen ze reacties van mensen of organisaties die buiten de eigen directe invloedssfeer met vergelijkbare initiatieven bezig zijn.¹⁵⁹

Sommige burgerinitiatieven zijn koplopers op het vlak van communicatie. Zo presenteert Ringland zich als een expert in communicatie die professioneel gebruikmaakt van een uitgebreide mediamix: duizenden volgers op sociale media (25.000 volgers op Facebook), Twitter, Mailchimp, Instagram, YouTube en een website met online shop. Ringland maakte dankbaar gebruik van de sociale media om snel aan bekendheid te winnen en via crowdfunding werven ze middelen voor het uitbesteden van studie- en onderzoekswerk waarmee ze succesvol uitpakken in hun communicatiestrategie¹⁶⁰.

Burgerinitiatieven ontstaan in de leefwereld. Dat zie je ook vaak aan de wijze waarop ze communiceren. Ze maken gretig en vanzelfsprekend gebruik van informele communicatiekanalen die initiatiefnemende burgers ook in hun dagelijkse leven en hun eigen sociaal netwerk inzetten. Dit konden we zelf constateren in caseonderzoek naar het burgerplatform BXLRefugees. Voor BXLRefugees is Facebook een magneet om vrijwilligers aan te trekken en groepen te vormen. Terwijl WhatsApp als een krachtig instrument dient

¹⁵⁴ <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/labo-lokale-burgerparticipatie>, geraadpleegd op 21 april 2021

¹⁵⁵ Noy, F. & Holemans, D. (2016)

¹⁵⁶ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

¹⁵⁷ Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016)

¹⁵⁸ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

¹⁵⁹ Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

¹⁶⁰ Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

om vrijwillige inzet snel en efficiënt in goede banen te leiden.¹⁶¹ Die spontaniteit maakt dat burgerinitiatieven vaak vooroplopen in het gebruik van sociale media in vergelijking met gevestigde spelers in de civiele samenleving. Die gevestigde spelers handelen soms minder spontaan en zijn meer planmatig op zoek naar een geschikte strategie om sociale media in te zetten.

3.1.5. Lokaal - bovenlokaal?

Veel nieuw burgerinitiatief is lokaal verankerd. Dat is niet verwonderlijk gezien de leefwereldgerichtheid. Maar dat belet niet dat er ook op internationale schaal burgerinitiatief mogelijk is. Voor diasporaverenigingen ligt de actieradius ver buiten de landsgrenzen. Diasporaverenigingen zijn verenigingen van mensen met een migratieachtergrond die van hieruit (kleinschalige) ontwikkelingsprojecten in hun thuisland ondernemen en ondersteunen. Ook burgerinitiatieven die passen binnen het discours van de transitiebeweging surfen vaak mee op een internationale dynamiek.

Korte keten, decentralisering, herwaardering van de buurt, van staat tot straat, lokaal is het nieuwe normaal, ... het zijn maar enkele slogans die aantonen dat de directe leefomgeving een goede context biedt voor burgerinitiatief. Buurtbindingen lijken in elk geval bij te dragen tot een gezamenlijke aanpak van buurtproblemen.¹⁶² Door de grootte biedt de buurt een gunstig kader voor de ontwikkeling van allerlei soorten initiatieven, interactie, uitwisselingen, onderlinge hulp en kritische reflectie. Juist de nabijheid van en in de buurt biedt veel concrete aanknopingspunten en aanleidingen voor actief burgerschap. Op die manier geven burgers hun onmiddellijke omgeving vorm.¹⁶³ In de buurt zetten mensen zich regelmatig in voor het oplossen (of voorkomen) van maatschappelijke problemen of starten bewoners samen concrete buurtprojecten: opknappen van een pleintje of speeltuin, op poten zetten van een buurtfeest, een oogje in het zeil houden als 'buurtvader' ...¹⁶⁴

In de literatuur wordt daarom snel de koppeling gemaakt tussen het buurtniveau en allerlei vormen van buurtbeheer. Daardoor lijkt het soms alsof burgerinitiatief met buurten en wijken samenvalt, maar dat is lang niet altijd het geval. Groene burgerinitiatieven kunnen we bijvoorbeeld op uiteenlopende schalen situeren. Onderzoek toont daar een grote spreiding in oppervlakte, zowel binnen als buiten de bebouwde kom, zowel in verstedelijkt als in landelijk gebied, maar evengoed binnen (nationaal) beschermde natuurgebieden.¹⁶⁵

Burgers raken ook betrokken bij het wel en wee van instellingen die op een bovenlokale schaal opereren, bijvoorbeeld instellingen uit levensdomeinen zoals onderwijs, werk of (gezondheids)zorg. Soms leidt die betrokkenheid tot eigen initiatief dat verder reikt dan de buurt en waarbij de relatie met de lokale overheid minder prominent is.¹⁶⁶ Zo kunnen burgers ook initiatief nemen in bovenlokale onderwijsinstellingen, in bovenlokale culturele centra, rond erfgoed met een bovenlokale uitstraling, in en voor gemeentegrensoverschrijdende natuurgebieden, in andere dan buurtgemeenschappen (bijvoorbeeld geloofsgenootschappen of etnische gemeenschappen), in bovenlokale actiegroepen of sociale bewegingen (bijvoorbeeld Black Lives Matters, Gele Hesjes) en naar aanleiding van samenlevingsvraagstukken over verkeer, milieu, gezondheidszorg of asielzoekers en vluchtelingen.

3.1.6. Van 't stad of ook op het platteland?

In de literatuur wordt wel vaker een onderscheid gemaakt tussen 'stadsburgerschap' en 'dorpsburgerschap'. In stedelijke contexten 'boomen' burgerinitiatieven heel snel. Het zijn in de stad ook vaak dezelfde burgers, die elkaar kennen en betrekken en die het nemen van burgerinitiatief in de vingers hebben ('ons kent ons'). In tweede instantie proberen ze daar ook andere mensen bij te betrekken.¹⁶⁷ Actieve burgers in Utrecht (stedelijke context) geven

¹⁶¹ Jans, M. (2020)

¹⁶² Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008).

¹⁶³ Vanoeteren, C. (2019)

¹⁶⁴ van de Wijdevén, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

¹⁶⁵ Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

¹⁶⁶ Wauters, B. De Rynck, F. & Dezeure, K. (2013)

¹⁶⁷ Interview Avansa regio Antwerpen dd. 29/04/2020

overwegend 'maatschappelijke gebeurtenissen' op als motivatie om initiatief te nemen.¹⁶⁸ Hun doelstellingen zijn vooral gericht op leefbaarheid en solidariteit. Leefbaarheid lijkt in de grote stad een veel vanzelfsprekender thema dan in een dorp. Denk bijvoorbeeld aan ontgroening, criminaliteit en participatie van minderheden. Innovatieve initiatieven rond deze lastige problematieken (zogenaamde wicked problems) zijn volgens sommigen vooral op stedelijk niveau merkbaar.

Op dat stedelijk niveau staan, alleen al omwille van de densiteit, overheid, middenveld en bedrijven dicht bij elkaar: *"Het is in grootsteden dat de kiemen van een nieuwe, eenentwintigste-eeuwse samenleving te vinden zijn. De maatschappelijke transitie doen zich daar niet alleen het scherpst voor, ook de creativiteit en het engagement om ermee om te gaan is daar het meest aanwezig. Dichtheid en nabijheid, de essentiële kenmerken van de stad, bieden eens te meer maatschappelijke meerwaarde."*¹⁶⁹ Zo vinden we in stedelijke contexten ook innovatie binnen het middenveld zelf terug, in de vorm van een toenemend aantal 'burgerinitiatieven', 'commons', 'burgercollectieven' enzoverder. Vandaag ontstaan deze initiatieven daar in een context van maatschappelijke transitie, een samenleving die op veel vlakken sterk en snel verandert. Burgers nemen er het heft in handen en vullen de 'gaten' die overheden en anderen laten vallen.¹⁷⁰

Enkele van de geïnterviewde ondersteuners van burgerinitiatieven die in landelijke gebieden actief zijn, benadrukken zelf verschillen tussen stedelijk en landelijk burgerinitiatief. Zo merkt Avansa regio Mechelen een verschil op tussen initiatieven in de stad (Mechelen) en initiatieven in kleinere gemeenten.¹⁷¹ Volgens de respondent van Avansa Oostende-Westhoek kan je de regio Westhoek op het vlak van burgerinitiatieven niet zomaar vergelijken met een stadsregio als Gent. In kleinere gemeenten zien Avansa regio Mechelen en Avansa Oostende-Westhoek alvast minder gemakkelijk burgerinitiatieven ontstaan en zijn die initiatieven vaak ook kleinschaliger.¹⁷² Dat wil niet zeggen dat er nauwelijks of geen burgerinitiatieven te bespeuren zijn op het platteland. De algemene vergadering van de Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen (VVD) telde in 2020 alvast 58 unieke bewonersgroepen verspreid over alle provincies in Vlaanderen die zij als een burgerinitiatief ondersteunen¹⁷³. VVD adviseert deze groepen (informele dorpsraden, bewonersplatforms) om geen politiek mandaat op te nemen en zo een duidelijke positie in de civiele samenleving in te nemen.

3.2. Burgerinitiatieven en organisatievormen

Een groep mensen met een gemeenschappelijk doel vertoont vrijwel ogenblikkelijk organisatiekenmerken, zo ook burgerinitiatieven. Anders dan meer formele spelers in de civiele samenleving kennen burgerinitiatieven meestal geen robuuste vergadercultuur en zijn formaliteiten lang niet altijd hun eerste zorg. Ze zijn naar vorm informeel van aard, zeker in de aanvangsfase. Anderzijds onderscheiden ze zich van tijdelijke verbanden (bijvoorbeeld demonstraties) en de meeste informele verbanden (bijvoorbeeld bureaus die boodschappen doen voor elkaar).¹⁷⁴

Daar tussenin maken burgerinitiatieven specifieke keuzes naar structuur en statuut. Diverse juridische organisatievormen komen aan bod: van een informele groep zonder juridische grond tot een vennootschap. Naast de rechtsvorm bepalen ook de interne en externe contacten de vorm waarin een burgerinitiatief zich organiseert. Sommige lokale initiatieven maken deel uit van een groter geheel, sluiten zich aan bij een koepel of een federatie. Voor andere burgerinitiatieven, zoals commons, vallen de organisatievorm en de ambities nauw samen. De wijze waarop een common zich intern organiseert is een essentieel onderdeel van de transitie die commoners voor ogen houden. Maar in elk geval loopt het groot belang dat burgers hechten aan zelfbeheer als een rode draad doorheen de grote diversiteit aan burgerinitiatieven en hun bijhorende organisatievormen.

¹⁶⁸ Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009)

¹⁶⁹ Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009)

¹⁷⁰ Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019) en Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020)

¹⁷¹ Interview Avansa regio Mechelen dd. 14/05/2020

¹⁷² Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/2020

¹⁷³ Interview VVD dd. 01/04/2020

¹⁷⁴ Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

3.2.1. Naar rechtsvorm

Niet alle, maar heel wat, burgerinitiatieven ontwikkelen zich van een informeel kleinschalig initiatief naar een uit de kluiten gewassen geprofessionaliseerde en geïnstitutionaliseerde organisatie. Daar komen we in het vierde hoofdstuk nog op terug. Maar in aanvang overheerst elke keer een informele structuur en cultuur. Daarin onderscheiden nieuwe burgerinitiatieven zich van gevestigde spelers in de civiele samenleving. De (rijke) geschiedenis van middenveldorganisaties levert ontelbare voorbeelden van bij aanvang informele initiatieven. Denk maar aan het ontstaan van mutualiteiten of vakbonden. Maar ook recente voorbeelden tonen deze aanvankelijk informele dynamiek. In 2021 telde de sector van sociaal-cultureel volwassenenwerk achttien nieuwkomers waaronder vzw Catapa. Op hun site lees je hoe de organisatie uitgroeide van een feitelijke vereniging in 2003 tot een professionele beweging die de impact van mijnbouw aan de kaak stelt¹⁷⁵. Dat het soms snel kan gaan bewijzen de organisaties Refu Interim vzw en Toestand vzw. Refu Interim ontstond vanuit het productiehuis cirQ naar aanleiding van de productie Batahlan op de Gentse Feesten in 2016. Begonnen als kleinschalige en informele organisatie groeiden ook zij uit tot één van de 131 erkende sociaal-culturele volwassenenorganisaties in 2021.¹⁷⁶ Zo ook Toestand vzw, opgericht in 2012 door een groep jonge geëngageerde Brusselaars om de mogelijkheden van leegstand onder de aandacht te brengen.¹⁷⁷

Burgerinitiatieven kiezen op een gegeven moment in hun bestaan voor een welbepaalde organisatievorm. Op basis van documentanalyse en een digitale enquête, ingevuld door 66 Nederlandse burgerinitiatieven, stellen Bruijn en collega's dat de meeste van die burgerinitiatieven zich juridisch hebben georganiseerd in een stichting (47%) of een coöperatie (24%). De overige initiatieven hebben zich als een vereniging of op een andere manier georganiseerd. Daarbij zijn er ook initiatieven die (nog) geen rechtsvorm aannemen.¹⁷⁸ Ook al wordt er in Nederland een eigen regelgevend kader gehanteerd voor formele organisaties, toch kunnen we op basis van deze gegevens en bevindingen uit andere bronnen, aannemen dat ook bij ons heel wat burgerinitiatieven – soms vanaf het prille begin, vaak pas na verloop van tijd – voor een rechtsvorm kiezen. Niet onlogisch, aangezien dit hun mogelijkheden vergroot om initiatief te nemen. Anderzijds brengt die keuze ook extra aandacht, inzet en zorg met zich mee.

Burgerinitiatieven die kiezen voor een rechtsvorm beschikken over meerdere mogelijkheden om zich te organiseren. In onderstaande tabel geven we een overzicht op basis van de gekozen mogelijkheden die we in de literatuur en tijdens de interviews tegenkwamen.

Tabel 1: Burgerinitiatieven en hun organisatievormen¹⁷⁹

rechtsvorm	organisatievorm	verplichtingen
geen juridische grond	informeel verband, informele groep	geen collectieve, enkel persoonlijke verplichtingen van de initiatiefnemende burgers
zonder rechts-persoonlijkheid	feitelijke vereniging	initiatiefnemende burgers verbinden zich persoonlijk tot de verplichtingen van de vereniging
met rechts-persoonlijkheid	vereniging zonder winstooigmerk	collectieve verplichtingen specifiek voor een vereniging zonder winstooigmerk
	stichting	collectieve verplichtingen specifiek voor een stichting
	vennootschap	collectieve verplichtingen specifiek voor vennootschappen, in het geval van burgerinitiatieven vaak een coöperatieve vennootschap (CV)

¹⁷⁵ <https://catapa.be/nl/over-ons/onze-geschiedenis/#impacts-of-mining>, geraadpleegd op 12/04/21

¹⁷⁶ <https://www.refuinterim.be/ontstaansgeschiedenis/>, geraadpleegd op 12/04/21

¹⁷⁷ <https://toestand.be/over>, geraadpleegd op 12/04/21

¹⁷⁸ Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

¹⁷⁹ Op basis van onder meer: Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015) en De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

Burgerinitiatieven die zich als informeel verband of informele groep organiseren zijn vaak prille en in aanvang kleine initiatieven.¹⁸⁰ Sommigen blijven al dan niet bewust klein en behouden hun statuut van informeel verband of informele groep. Een feitelijke vereniging ontstaat van zodra twee of meer personen het idee ontwikkelen om gezamenlijk een ideaal te verwezenlijken. Doordat de feitelijke vereniging geen rechtspersoonlijkheid heeft, kan zij geen verbintenissen aangaan, geen eigendommen bezitten, geen schenkingen of legaten aanvaarden en zijn het de individuele leden (initiatiefnemende burgers) die zich persoonlijk verbinden tot de verplichtingen van de vereniging. Het nieuwe ondernemingsrecht regelt sinds 1 november 2018 evenwel een kader om als feitelijke vereniging in rechte te kunnen optreden. Volgende argumenten om te kiezen voor de vorm van een feitelijke vereniging worden door burgerinitiatieven zelf aangehaald¹⁸¹:

- tekort aan voldoende geëngageerde personen om naar een grotere structuur over te stappen
- opzien tegen administratieve rompslomp
- luxe om aan te sluiten bij een koepel- of partnerorganisatie die instaat voor verzekering, administratie, ...

Als een burgerinitiatief door de realisatie van haar maatschappelijk doel aanzienlijke risico's neemt, onroerende goederen wil verwerven of schenkingen en legaten wenst te aanvaarden, dan zal zij vaak noodgedwongen haar structuur van informele groep of feitelijke vereniging omvormen naar (of onmiddellijk kiezen voor) een rechtsvorm met rechtspersoonlijkheid.¹⁸²

Dat kan een vereniging zonder winstoogmerk zijn. Fagardo en collega's verzamelden bij burgerinitiatieven volgende argumenten voor deze keuze¹⁸³:

- mogelijkheid tot het verkrijgen van subsidies en (officiële) erkenning
- initiatiefnemende burgers zijn niet langer hoofdelijk aansprakelijk
- geloofwaardigere uitstraling
- grotere stabiliteit
- overtuiging (winstbejag is geen doel)

Tijdens de interviews en in de literatuur kwamen we in Vlaanderen maar weinig burgerinitiatieven tegen die voor een stichting als juridische organisatievorm kiezen.

De keuze voor een coöperatieve vennootschap laat toe om betrouwbare zakelijke relaties aan te gaan. Coöperatieve vennootschappen komen we opvallend meer tegen bij burgerinitiatieven die zich inzetten voor duurzame transitie. Veel van die burgerinitiatieven bieden in ruil voor de actieve bijdrage van hun leden duurzaam ontwikkelde producten of diensten aan.¹⁸⁴ Zo federeert REScoop.Vlaanderen¹⁸⁵ verenigingen en coöperaties van burgers voor hernieuwbare energie. Burgerinitiatieven die kiezen voor de vorm van een coöperatieve vennootschap kwamen we tijdens de andere interviews in veel mindere mate tegen. Vermoedelijk omdat de keuze voor deze ondernemingsvorm vaker op een later moment in het parcours van een burgerinitiatief gemaakt wordt, een moment waarin het initiatief al is opgeschoven in de richting van een gevestigde speler in de civiele samenleving.

3.2.2. Naar contacten

Naast onderscheiden juridische vormen kwamen we in de literatuur nog een andere interessante opdeling tegen om burgerinitiatieven qua organisatievorm van elkaar te onderscheiden. Deze opdeling vertrekt van twee variabelen:

- contact tussen de leden
- contact met de omgeving

180 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

181 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

182 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

183 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

184 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

185 Interview REScoop.Vlaanderen dd. 108/05/2020

De organisatievorm van burgerinitiatieven varieert van los (weinig onderling contact tussen de leden of actieve burgers) tot hecht (veel onderling contact tussen de leden of actieve burgers). Naarmate burgerinitiatieven subsidies ontvangen, samenwerken met andere organisaties, de leden of actieve burgers participeren bij andere gevestigde organisaties en zij politieke contacten hebben, kunnen we die initiatieven typeren als verweven (veel contacten met de omgeving) of zwevend (weinig contacten met de omgeving).¹⁸⁶

Uit de combinatie van beide variabelen kunnen we vier types van burgerinitiatieven onderscheiden.

Tabel 2: Vier types van burgerinitiatieven (bron: Hurenkamp, M., Tonkens, E. & Duyvendak, J.W. (2006))

	veel extern contact (verweven)	weinig extern contact (zwevend)
veel intern contact (hecht)	genestelde initiatieven	coöperatieve initiatieven
weinig intern contact (los)	netwerkende initiatieven	lichte initiatieven

Een meerderheid uit de steekproef van Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak behoort tot het genestelde – zij spreken over federatieve – type (53%) en 10% van hun steekproef behoort tot het lichte type.

3.2.3. Deel van een groter geheel

Heel wat initiatieven van burgers vinden elders inspiratie. Sommige initiatiefnemers situeren zich expliciet in een stroom van gelijkgestemde initiatieven en dragen lokaal hun eigen steentje bij om grotere veranderingen in de samenleving te bewerkstelligen. Soms doen ze dat door zich te verbinden met een federatie of koepel. Dat biedt, zoals we al aanhaalden, specifieke mogelijkheden om in de eigen organisatie zo informeel en flexibel mogelijk te blijven.

Tijdens de interviews kwamen een aantal relevante federaties of koepels aan bod die lokale of bovenlokale groepen ondersteunen en groeperen. Sommigen onder hen interviewden we ook. Zij alleen al groeperen samen in Vlaanderen een grote variatie aan lokale en soms ook bovenlokale burgerinitiatieven. Denk maar aan de groepen die aansluiten bij LETS Vlaanderen, aan voedselteams die aansluiten bij Voedselteams, aan diverse initiatieven die aansluiting vinden bij één van de etnisch-culturele federaties, aan energievoedselteams die aansluiten bij REScoop.Vlaanderen, aan transitiegroepen die inspiratie vinden bij Transitie Vlaanderen en aan burgerinitiatieven voor ontwikkelingssamenwerking die zich als 4de Pijler registreren bij het steunpunt 4de Pijler. Vooral burgerinitiatieven die zich inschrijven in het discours van duurzaamheidstransitie vinden snel inspiratie in een groter, soms zelfs grensoverschrijdend, netwerk.

Tijdens onze zoektocht in de literatuur vonden we geen eenduidig standpunt over deze genestelde of gefedereerde initiatieven. In hoofdstuk 2 passeerden auteurs die dergelijke initiatieven uitsluiten in hun inspanningen om burgerinitiatieven in beeld te brengen en te begrijpen. Andere auteurs gaan dan weer heel ver en betrekken ook lokale initiatieven die door koepels of federaties zelf geïnitieerd worden en die allicht nooit spontaan op initiatief van burgers in hun eigen lokale context zelf tot stand zouden komen. Avansa Oostende-Westhoek¹⁸⁷ observeert in elk geval ook genestelde, gefedereerde of overkoepelde initiatieven die bij een groep lokale burgers zelf starten, zoals de burgers uit Ieper die op informatie van LETS Vlaanderen stoten en op eigen houtje beslissen om een LETS-groep te starten.

¹⁸⁶ Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006); Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009) en ook gebruikt door Morsman, L. (2015)

¹⁸⁷ Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/2020

Momenteel ondersteunen FMDO en IC, twee van de vele etnisch-culturele federaties die lid zijn van het Minderhedenforum, alleen al zo'n 550 lidverenigingen of formeel aangesloten organisaties verspreid over Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Daar zijn heel wat feitelijke verenigingen bij, maar ook verenigingen zonder winstoogmerk. De aangesloten verenigingen die solidariteitsinitiatieven ondernemen, zetten zich kosteloos en belangeloos in voor een grotere groep buurtbewoners, mensen van een bepaalde gemeenschap of mensen die naar aanleiding van een gebeurtenis met elkaar verbonden zijn. De initiatiefnemers organiseren voedselbedeling, sociaal werk, financiële acties voor steun in hun land van herkomst, acties om de leefbaarheid in de buurt te verbeteren, huiswerkklassjes en noem maar op.

3.2.4. Zelfbeheer

Of ze nu genesteld zijn of niet, een vennootschap vormen of een informele groep zijn, burgerinitiatieven hechten doorgaans veel belang aan zelfbeheer. De initiatiefnemers en leden bepalen zelf waartoe (doel) en hoe (organisatievorm, processen) ze zich opstellen. Ze maken daarover liefst onderlinge afspraken, met zo weinig mogelijk richtlijnen en verwachtingen van externe stakeholders, waaronder lokale overheden.¹⁸⁸ Burgerinitiatieven opereren vrij los van overheden, bedrijven of gevestigde middenveldspelers. Ze kiezen zelf de rechtsvorm en beheren en besturen hun initiatief liefst op basis van solidariteit, wederkerigheid, democratische besluitvorming en zelf-doen.¹⁸⁹ Ze kiezen voor een horizontale structuur, vrije bijdrage en individuele en collectieve autonomie.¹⁹⁰

De drang naar zelfbeheer is natuurlijk niet grenzeloos. In veel gevallen is er geen sprake van puur zelfbeheer. Mattijssen en collega's¹⁹¹ observeren hoe groene burgerinitiatieven in de wijze waarop ze zich organiseren niet ongevoelig blijven voor de invloed van overheidsnetwerken en subsidiekaders. Heel wat burgerinitiatieven maken keuzes op een spanningsveld tussen zelfbeheer en regulering van buitenaf. Het ideaal is zelfbeheer, externe regulering is vaak noodzakelijk met het oog op de gewenste actiemogelijkheden en -radius. Maar de grote hang naar zelfbeheer typeert burgerinitiatieven.¹⁹² Daarin onderscheiden ze zich misschien wel het meest van meer gevestigde middenveldspelers die door een verdergaande mate van formalisering heel wat externe invloeden en bijhorende verantwoordingsdruk ervaren. Naarmate burgerinitiatieven zich meer en meer aligneren op externe verwachtingen en voorwaarden schuiven ook zij op in de richting van gevestigde spelers in de civiele samenleving.

Naast zelfbeheer kennen burgerinitiatieven ook een soepele structuur. Daardoor kunnen ze snel reageren op nieuwe situaties. Particuliere burgers zijn niet gebonden aan instituties. Dat geeft ze meer ruimte om vrij te denken en creatief te zijn. Dat stelt ze in staat om onconventionele oplossingen te bedenken en bij te dragen aan maatschappelijke innovaties, van kleine en direct toepasbare innovaties in de eigen buurt tot eigen bijdragen aan grote paradigma shifts (bijvoorbeeld initiatieven die aansluiten bij het discours van duurzaamheidstransitie).¹⁹³

Voor sommige burgerinitiatieven is de keuze voor een horizontale structuur een principiële keuze. Een aantal initiatieven in de slipstream van het discours over duurzaamheidstransitie kiezen wel eens voor een coöperatie als organisatievorm. Een coöperatie is een autonome organisatie van personen die zich vrijwillig verenigen om hun gemeenschappelijke economische, sociale en culturele behoeften en ambities te behartigen door middel van een onderneming waarvan ze samen eigenaar zijn en die ze democratisch controleren.¹⁹⁴ Coöperaties plaatsen de fundamentele waarden van de coöperatieve beweging hoog in het vaandel: zelfredzaamheid, verantwoordelijkheidszin, democratie, gelijkheid, billijkheid en solidariteit.¹⁹⁵ Om deze waarden concreet te verwezenlijken kunnen ze terugvallen op de zeven coöperatieve principes van de Internationale Coöperatieve Alliantie.

188 De Moor, T. (2013)

189 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

190 Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)

191 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

192 Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a.) (2017)

193 van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

194 Interview REScoop.Vlaanderen dd. 18/05/2020

195 Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019)

Tabel 3: De zeven principes van de Internationale Coöperatieve Alliantie

DE 7 ICA PRINCIPES

- 1 Vrijwillig en open lidmaatschap
- 2 Democratische controle door leden
- 3 Economische participatie vanwege de leden
- 4 Autonomie en onafhankelijkheid
- 5 Onderwijs, vorming en informatieverstrekking
- 6 Samenwerking tussen coöperaties
- 7 Aandacht voor de gemeenschap

Met het oog op maatschappelijke meerwaarde promoot REScoop.Vlaanderen bijvoorbeeld een model van rechtstreekse participatie en mede-eigenaarschap. Daartoe hanteert de energiecoöperatie de bovenstaande ICA principes bij de ondersteuning van verenigingen en coöperaties van burgers voor hernieuwbare energie.¹⁹⁶

Ook nog binnen het kader van duurzaamheidstransitie kiezen burgerinitiatieven die hun inspiratie vinden in het ideeëngoed van de commons voor een zeer uitgesproken horizontale vorm van organiseren. Een common is een gedeeld materieel of immaterieel goed dat gedragen, beschermd of geproduceerd wordt door een gemeenschap en beheerd wordt op basis van de regels en normen van die gemeenschap.¹⁹⁷ Voor commongedreven burgerinitiatieven vormt ‘commoning’ een essentieel onderdeel van de na te streven transitie. Commoning staat voor een welbepaalde praktijk van samenwerken en delen om te voorzien in dagelijkse behoeften en welzijn van individuen, gemeenschappen en leefomgevingen. Drie dimensies typeren commoning:

- hulpbronnen die gedeeld en gemeenschappelijk gebruikt worden;
- een gemeenschap van mensen (die bijdragen aan, putten uit en afhankelijk zijn van de pool);
- een kader en bestuur dat door die gemeenschap wordt afgesproken om de gemeenschappelijke hulpbronnen te beheren.

De wijze van organiseren (commoning) is voor deze initiatieven een belangrijk onderdeel van de duurzame oplossing die ze nastreven voor maatschappelijke uitdagingen. Zo dagen commons niet alleen overheidsbeleid en marktwerking uit, maar ook het middenveld. Ze brengen nieuwe vormen van coördinatie en beheer mee: meer gebaseerd op informele bijdragen en vormen van vrijwilligheid en veel horizontalere managementpraktijken.¹⁹⁸

3.3. De mensen achter de burgerinitiatieven

Op zoek naar de mensen achter de burgerinitiatieven wordt het opnieuw moeilijk om algemeen geldende bevindingen te formuleren op basis van de literatuur en de interviews. De diversiteit aan initiatieven, maar ook de vele diffuse verbanden waaruit initiatief van burgers vaak ontstaat, maken het moeilijk om een specifieke actor eenduidig als initiatiefnemer van burgerinitiatieven aan te wijzen. Dat belet ons niet om bij vele burgerinitiatieven zogenaamde trekkers te identificeren, personen die dezelfde kenmerken delen en zich omringen met enkele kernleden. De kernspelers van heel wat burgerinitiatieven kunnen, afhankelijk van de aard van het initiatief, relaties uitbouwen met hun doelgroep, een achterban, een gebruikersgroep en met partners die van belang zijn om de ambities te realiseren.

¹⁹⁶ Interview REScoop.Vlaanderen dd. 18/05/2020

¹⁹⁷ Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)

¹⁹⁸ Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)

Ondanks het diffuse karakter waaruit burgerinitiatieven ontstaan, zien heel wat auteurs en geïnterviewden toch systematisch bepaalde kenmerken terugkeren. De initiatiefnemers zelf verzetten vaak het meeste werk in de voorbereiding en organisatie van activiteiten. In de literatuur en tijdens de afgenomen interviews wordt gesproken over 'trekkers'. Dat veel werk op de schouders van slechts enkelen en soms zelfs één actieve burger rust, vinden die trekkers vervelend maar zelden echt erg. Als zij wegvallen staat er niet altijd (direct) iemand klaar om hun werk over te nemen.¹⁹⁹

Wanneer ze andere mensen bij de organisatie betrekken, houden ze de kring van initiatiefnemers meestal klein. Veel auteurs en respondenten die we interviewden spreken over een 'kernteam' van een beperkt aantal personen. De trekkers benaderen vaak vrienden, familie of burens waarmee ze reeds een hechte band hebben. Dit heeft zo zijn voordelen: ze weten wat ze van elkaar kunnen verwachten, dat afspraken worden nagekomen, dat ze elkaar goed aanvullen, dat ze elkaar niet veel hoeven uit te leggen en dat ze over veel zaken hetzelfde denken en op eenzelfde 'golflengte' zitten.²⁰⁰ Dat sluit niet uit dat nieuwe gezichten bij het burgerinitiatief kunnen worden betrokken, maar het lijkt in geen geval het dominante patroon te zijn.

Nieuwe gezichten, vaak uit de doelgroep of achterban van het burgerinitiatief zelf, kunnen als deelnemer hun weg vinden naar het kernteam. Zo kan – om een voorbeeld te geven – een multicultureel buurtfeest georganiseerd zijn door een kleine groep bewoners, maar aan het feest zelf kunnen meer dan 100 mensen deelnemen. Dat gebeurt vaker in een latere fase waarin het burgerinitiatief een wat vastere vorm heeft gekregen.²⁰¹

De leden van de doelgroep of de achterban kunnen we, op basis van de soorten leden van burgercollectieven volgens De Moor en Duffhues²⁰², onderverdelen in drie groepen:

- mensen die zich herkennen in een kritiek op bestaande voorzieningen of systemen, zich om ideële redenen aansluiten zonder verregaande engagementen op te nemen, bijvoorbeeld een jaarlijkse contributie betalen of eenmalig in de goede zaak investeren
- mensen die als gebruiker aansluiten en zo toegang krijgen tot producten of diensten van het burgerinitiatief, maar verder geen binding met het initiatief willen
- mensen die afwachten en hun relatie met een burgerinitiatief pas bepalen en invullen wanneer het initiatief vaste vorm krijgt en meer formele kenmerken vertoont

Hierna bespreken we achtereenvolgens de kenmerken van trekkers, kernteams en doelgroep en/of achterban.

3.3.1. Trekkers

Trekkers blijken telkens weer van groot belang te zijn om zaken op te starten en in gang te houden. Verschillende auteurs en respondenten schrijven specifieke persoonskenmerken toe aan die trekkers²⁰³:

- volhouders, doorzetters, mensen met uithoudingsvermogen
- charismatisch (intern voor binding en motivatie zorgen en extern voor geloofwaardigheid)
- sociaal-cultureel ondernemers
- agogische competenties (uitdrukkingsvaardigheid, effectief in groepsverband werken, organisatorische vaardigheden, ...)
- veel expertise met betrekking tot het specifieke thema, domein van het initiatief

Heel wat auteurs peilden in hun onderzoek – telkens voor een heel specifiek staal van burgerinitiatieven – naar demografische kenmerken van de trekkers. Zij komen globaal tot volgende vaststellingen:

199 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006); van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010) en Fagardo, B., Matthijs, L. Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

200 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

201 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

202 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

203 Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); Ham, M. van & Meer, J. van der (2015); Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008); Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018); Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014) en van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

- leeftijd: gemiddeld, afhankelijk van het onderzoek, tussen de 36 en 46 jaar²⁰⁴
- opleiding: erg hoog gemiddeld opleidingsniveau (sommigen spreken over diplomademocratie en een structurele ondervertegenwoordiging van kortgeschoolden)²⁰⁵
- beroep: relatief grote groep initiatiefnemers met een beroep gerelateerd aan de publieke sector²⁰⁶

Het zijn bovendien meer dan eens dezelfde initiatiefnemers die in en met verschillende burgerinitiatieven aan de slag gaan. Ook in die zin vertonen ze kenmerken van een professional. Velen onder hen zijn ervaren actieve burgers die zich ook engageren binnen de overheid en in middenveldorganisaties.²⁰⁷ Volgens Hurenkamp, Tonkens en Duyvendak²⁰⁸ is de helft ook actief in andere organisaties. In het staal van burgerinitiatieven van Holemans en collega's²⁰⁹ was een meerderheid (53,7%) bovendien politiek actief. Dat kan soms ook contraproductief en verlamdend werken voor het burgerinitiatief zelf.²¹⁰ Dat onderzoek wijst in de richting van een smalle basis van actieve burgers roept vragen op over het democratische gehalte van burgerinitiatieven, de representativiteit ervan en over mogelijke uitsluiting van minder zelfredzame en actieve burgers.²¹¹ Nochtans tellen de Federatie van Mondiale & Democratische Organisaties en het Internationaal Comité²¹² heel wat initiatiefnemende en actieve burgers in hun verenigingen of lidorganisaties. Burgers die op basis van hun demografische kenmerken vaak tot een kansengroep gerekend worden. Maar evengoed burgers met heel wat affiniteit met sociaal werk, ervaring en deskundigheid, maar dan zonder (erkend) diploma. Ook uit de publicatie 'Sociaal schaduwwerk'²¹³ blijkt dat heel wat initiatief uitgaat van minder geprivilegieerde groepen en dit initiatief minder publieke en academische aandacht krijgt.

3.3.2. Soorten trekkers

Ook al delen trekkers persoonskenmerken toch zien sommige auteurs ook verschillen.²¹⁴ Afhankelijk van het soort burgerinitiatief zien zij andere types op de voorgrond treden. Zo verschillen trekkers van initiatieven die concrete dingen voor elkaar willen krijgen (zelf doen) van trekkers van initiatieven die op basis van overleg vooral willen wegen op besluitvorming (meebeslissen). Ook de duurtijd van burgerinitiatieven is bepalend voor het soort trekkers die er aan de slag gaan. Trekkers van kortstondige ad-hoc-initiatieven onderscheiden zich van trekkers die zich langdurig engageren in duurzame organisatievormen.

De combinatie van beide continua (zelf doen – mee beslissen en kortstondig – duurzaam) levert vier kwadranten op met telkens een bijhorend type van trekker. Met het onderscheid in types sturen de betrokken auteurs niet aan op strakke opdelingen. Zo zullen doeners ook wel eens besluitvormingsprocessen beïnvloeden en realiseren beleidsbeïnvloeders ook wel eens concrete projecten. De dominante modus operandi van de verschillende types is wel verschillend.²¹⁵

204 Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015); Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018) en Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b)

205 Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b); Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015); Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009); Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020) en Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018)

206 Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015); Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014) en ook interview Avansa regio Brugge dd. 21/04/2020

207 Leinfelder H., Claey's M., Vandepu't B. (2016)

208 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

209 Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018) en Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b)

210 Leinfelder H., Claey's M., Vandepu't B. (2016)

211 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006) en Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018)

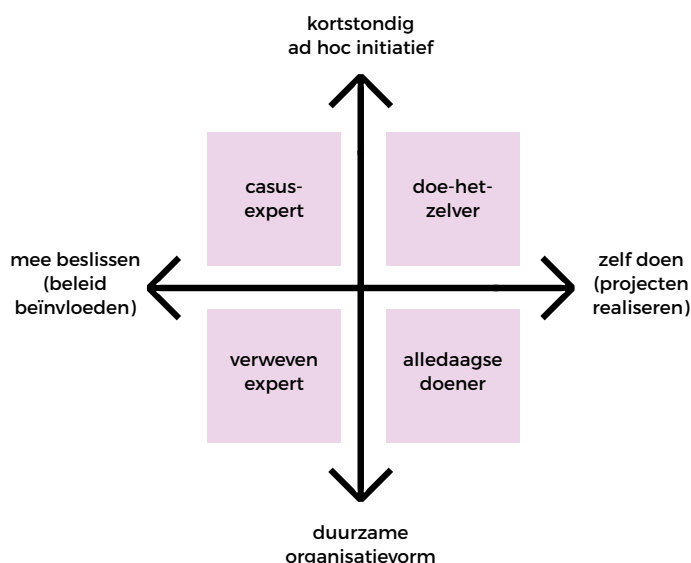
212 Interview Federatie van Mondiale & Democratische Organisaties dd. 11/06/2020 en interview Internationaal Comité dd. 27/05/2020

213 Schrooten, M., Thys, R. & Debruyne, P. (2019)

214 Van Daele, E. (2017); Van Daele, E. (s.d.); van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010); Morsman, L. (2015)

215 van de Wijdeven, T. Hendriks, V. & Vrielink, M. (2010)

Figuur 4: Vier types van trekkers van burgerinitiatieven

De casusexpert²¹⁶ focust op een specifiek onderwerp of probleem in de buurt, zoals een 'not in my backyard'-zaak. Er zijn ook voorbeelden van casusexperten die zich met burgers verenigen, en al dan niet samen met professionals en ambtenaren een plan maken voor de (her)ontwikkeling van een gebied of een gebouw in hun buurt. Casusexperten zijn vooral geïnteresseerd in, en betrokken bij, een specifiek en concreet onderwerp. Ze denken en beslissen mee vanuit de eigen expertise of professionele achtergrond. Ze willen meepraten en advies geven, de uitvoering laten ze liever over aan anderen. Ze volgen nauwgezet de stappen van de politiek en de bureaucratie en zijn ze vaak een stap voor. Eens het probleem is opgelost verdwijnt het burgerinitiatief en de inzet van de casusexpert. Verduurzamen heeft hier dan ook vaak geen zin.

Verweven experts²¹⁷ (ook wel expertburger/expert citizen genoemd) voeren actie op basis van overleg en samenwerking tussen professionele spelers. Zo verschaffen ze zich toegang tot onderhandelingsprocessen tussen autoriteiten en experts in private en vrijwilligersorganisaties. De initiatiefnemers van Ringland zijn daar een goed voorbeeld van.²¹⁸ Ze opereren zeer goed in vergadersettings en overlegcircuits. Ze hebben veel geduld en uithoudingsvermogen en hun betrokkenheid gaat vaak veel verder dan eenmalig te ageren tegen concrete beslissingen. Ze hebben doorheen de jaren een sterk netwerk uitgebouwd van professionals, politici en journalisten en worden vaak als serieuze gesprekspartner beschouwd. Het soort initiatieven waarin ze actief zijn, verbindt de leefwereld van burgers en de systeemwereld van instituties. Het zijn initiatieven waarin onderling veel contact wordt gehouden, maar ook veel contact met de buitenwereld wordt aangegaan.

De doe-het-zelver²¹⁹ (ook wel projectentrekker genoemd) verdoet geen tijd met vergaderen of onderhandelen, steekt vooral de handen uit de mouwen en pakt problemen of uitdagingen onmiddellijk aan. Doe-het-zelvers zijn vaak zeer goed in het regelen en organiseren van dingen. Ze ontplooiën activiteiten die snel en relatief kort kunnen worden verwezenlijkt. Vaak engageren doe-het-zelvers zich in kleinschalige projecten die nauw verbonden zijn met hun persoonlijke leven of hun directe leefomgeving. Het sluit aan bij wat er op dat moment gaande is in het leven van de doe-het-zelver. De maatschappelijke urgentie is er wel, maar is niet altijd per se groot. Soms gaat het gewoon om een leuk idee. Ze engageren zich in informele, tijdelijke burgerinitiatieven, een groepje van gelijkgestemden die elkaar doorgaans zeer goed kennen. Eens het project gerealiseerd is, verschuift hun aandacht weer naar andere zaken.

216 Van Daele, E. (2017) en van de Wijdeven, T. Hendriks, V. & Vrielink, M. (2010)

217 Van Daele, E. (2017) en van de Wijdeven, T. Hendriks, V. & Vrieling, M. (2010)

218 Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

Ook alledaagse doeners²²⁰ (ook wel bruggenbouwers genoemd) investeren geen tijd in onderhandelingen en gesprekken met de overheid en willen zoveel mogelijk zelf doen. Ze willen samen met partners praktisch zaken voor elkaar krijgen. Daartoe onderhouden ze contacten met bestaande organisaties en (lokale) overheden. Ze gebruiken hun netwerk functioneel om hun initiatieven te realiseren. Het zijn netwerkers pur sang. Ze engageren zich vaak langdurig en steken veel tijd in hun initiatieven. Gezien de wat grotere projecten, de langdurige betrokkenheid en de subsidiestromen die vaak op gang komen, engageren ze zich vaak in meer formele en duurzame organisatievormen.

De alledaagse doeners en de doe-het-zelvers hebben veel met elkaar gemeen. Ze richten zich op 'het concrete', op het ontplooiën van activiteiten en op 'de schouders er onder zetten'. Voor het grootste deel van hun tijd zitten ze niet te wachten op actie van de overheid, maar steken ze zelf de handen uit de mouwen. Ze zijn ervan overtuigd dat een betere buurt begint bij bewonersactie en eigen initiatief. Hun initiatieven sluiten goed aan bij het discours van de doe-democratie. In de doe-democratie gaat het niet zozeer over debat, verkiezingen of deelname in langdurige overlegprocessen, maar over concreet dingen voor elkaar krijgen. Zo bekeken zijn de alledaagse doener en de doe-het-zelver meer 'ondernemer' dan 'burger'.

3.3.3. Achterban, doelgroep, gebruikersgroep

Afhankelijk van de aard van het burgerinitiatief kunnen trekkers en het kernteam zich richten tot een doelgroep, een achterban, een gemeenschap, leden, gebruikers of aandeelhouders. Mattijssen en collega's²²¹ tellen onder de burgerinitiatieven die zij onderzochten, 2 tot meer dan 200 burgers als vaste vrijwilligers. Daar bovenop spreken veel van de burgerinitiatieven uit hun onderzoek nog over een veel bredere, maar minder actieve achterban. Dichter bij huis kan Ringland bijvoorbeeld rekenen op zo'n 750 mensen die al één of meerdere keren als vrijwilliger meedraaiden, vaak ondanks een druk beroeps- of gezinsleven.²²² Iedereen helpt mee volgens de eigen kwaliteiten: affiches hangen, folders bussen, pannenkoeken bakken, handtekeningen verzamelen, luchtkwaliteit meten, foto's maken, memoranda schrijven, websites bouwen, ... Sommigen oefenen hun professionele activiteit (wetenschappelijk onderzoek, consultancy, eventmanagement, fondsenwerving, inspraakbegeleiding, campagne voeren, ...) kosteloos uit bij Ringland. En de 4de Pijlerinitiatieven in Vlaanderen tellen 30.000 tot 60.000 vrijwilligers die op een of andere manier betrokken zijn bij een 'eigen' project in het Zuiden.²²³ Zij zouden jaarlijks tussen 47 à 68 miljoen euro inzamelen om hun projecten te steunen.

We wezen al kort op de verschillende beweegredenen waarom burgers zich verhouden tot een burgerinitiatief: uit principe (ideële redenen) of als gebruiker van diensten en goederen. Er zijn ook burgers die een afwachtede houding aannemen en pas aansluiten wanneer het initiatief in hun ogen voldoende stabiel en betrouwbaar is.²²⁴ Sommige burgerinitiatieven gaan tactisch en strategisch om met die verschillen. In het staal van burgerinitiatieven dat Noy en Holemans onderzochten, maakt 36% van de initiatiefnemers een onderscheid tussen actieve en niet-actieve leden. Zo maken sommige collectieven uit hun onderzoek een onderscheid tussen actieve en slapende vennoten of tussen verschillende soorten aandeelhouders. Bijna alle collectieven uit de steekproef van Noy en Holemans²²⁵ vinden het moeilijk om alle leden van het collectief bijeen te krijgen. Een derde van de initiatiefnemers organiseert maandelijks een bijeenkomst, een tiende zelfs wekelijks. De helft van de initiatiefnemers beperkt zich tot twee bijeenkomsten per jaar. Voor de initiatiefnemers is het vaak een dilemma: enerzijds rekenen ze op betrokkenheid en verantwoordelijkheid van de leden, anderzijds willen ze niemand dwingen.

In veel burgerinitiatieven nemen vrijwilligers taken en verantwoordelijkheden op. Hoe dichterbij de vrijwilligers zich verhouden tot het kernteam en de trekkers, hoe moeilijker het wordt om over 'vrijwilligers' te spreken.²²⁶ Zeker voor leden van het kernteam en trekkers past het beter om te spreken over actieve burgers. Burgers die zich in transitiegroepen

220 Van Daele, E. (2017) en van de Wijdeven, T. Hendriks, V. & Vrielink, M. (2010)

221 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

222 Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

223 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020

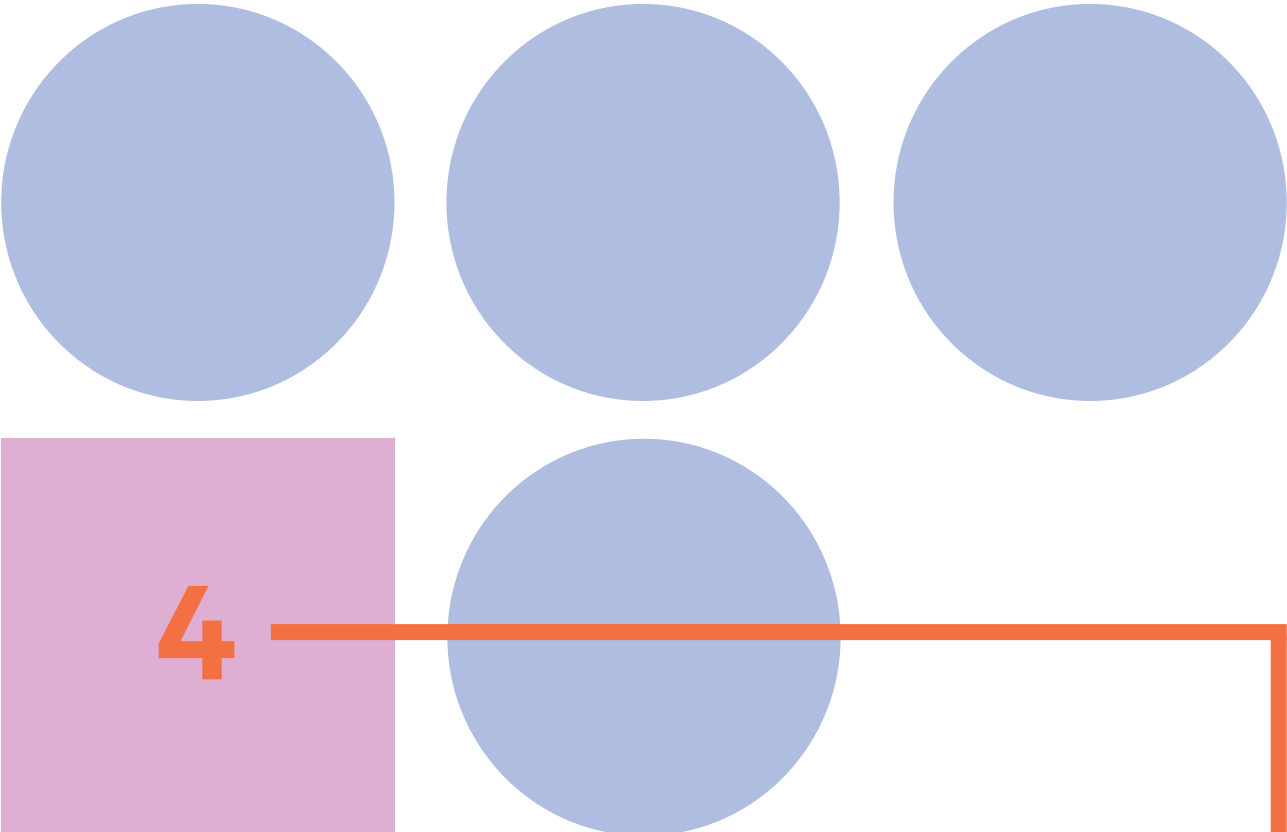
224 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

225 Noy, F. & Holemans, D. (2016)

226 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

engageren definiëren zichzelf alvast niet als vrijwilligers.²²⁷ Ze zijn initiatiefnemers en niet uitvoerend ingesteld. Transitie Vlaanderen benadert ze in hun ondersteuning ook niet als (uitvoerende) vrijwilligers, maar als zeer ondernemende mensen. De groep van initiatiefnemers (trekkers, kernteam) trekt vaak wel een bredere groep van mensen aan die zich mee engageren en dingen uitvoeren. Ook hier spreekt Transitie Vlaanderen niet graag over vrijwilligers. Ook zij hebben een sterk gevoel van eigenaarschap.

²²⁷ Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

4

parcours, noden en behoeften van burger- initiatieven

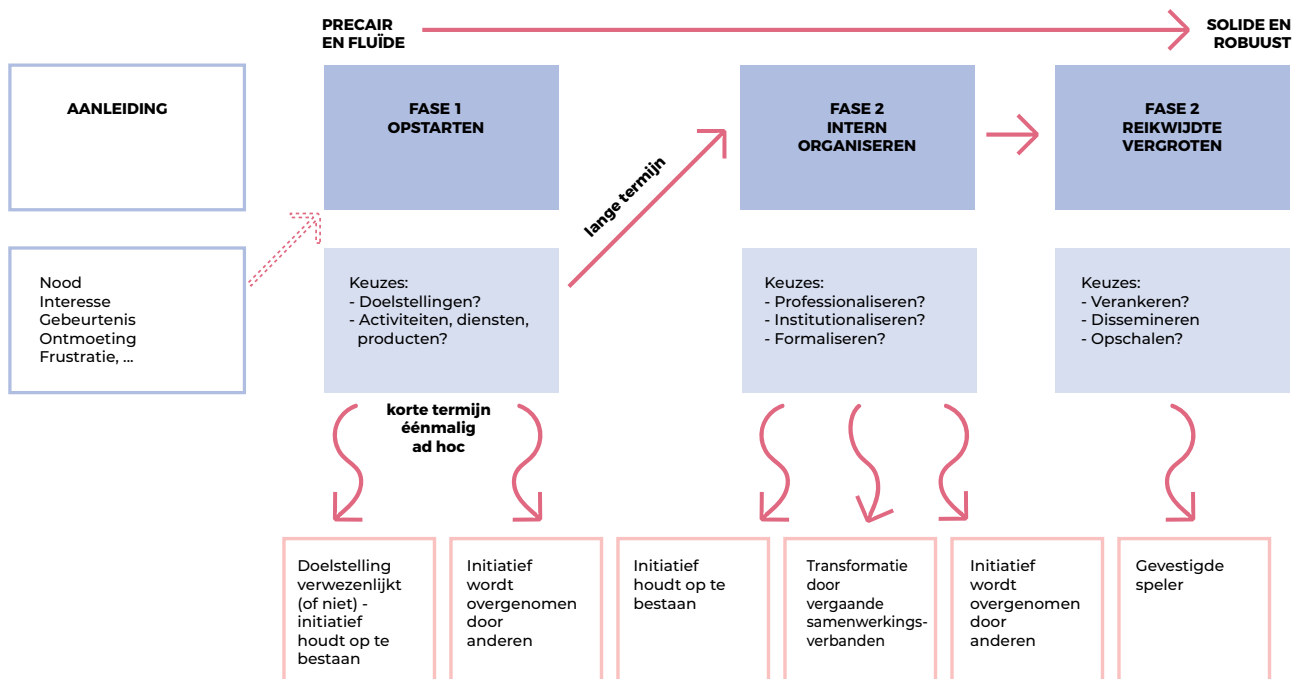
Het prille begin van een burgerinitiatief is altijd de start van een avontuur, een parcours, een ontwikkelingsproces. Eens begonnen kan een burgerinitiatief veel wegen inslaan. Ook daarin verschillen al die initiatieven van elkaar. In de loop van hun parcours duiken allerlei vragen en uitdagingen op. Op sommige daarvan vinden ze niet altijd direct - en niet altijd op eigen kracht - een afdoend antwoord. In het veld van burgerinitiatieven observeren we een aantal uitlopende noden en behoeften.

4.1. Parcours

Burgerinitiatieven zijn dynamisch. Na het startmoment evolueren ze voortdurend: vanaf het prille begin van het initiatief tot het moment waarop ze ophouden te bestaan of een gevestigde speler worden in de civiele samenleving. De mate waarin ze georganiseerd zijn en de relaties die ze aangaan met andere actoren (markt, andere burgers, overheid, middenveld) veranderen doorheen de tijd.²²⁸ Sommige initiatieven ontwikkelen een eigen verdienmodel en bieden hun diensten en producten op de markt aan. Ze worden sociale ondernemingen.²²⁹ De activiteiten van andere burgerinitiatieven worden na verloop van tijd opgenomen door een overheid. Maar niet alle burgerinitiatieven zijn erop uit om te groeien of in verregaande samenwerkingsverbanden op te gaan. Sommige initiatieven zien vooral een toekomst door te blijven doen wat ze al vanaf het prille begin doen en waarvoor ze oorspronkelijk in actie zijn geschoten.

In het parcours dat burgerinitiatieven doorlopen onderscheiden we naast een aanleiding drie mogelijke ontwikkelfasen: een opstartfase, een fase met focus op interne organisatie en een fase waarbij de initiatiefnemende burgers hun reikwijdte vergroten. Niet alle burgerinitiatieven doorlopen al deze fasen. Elke mogelijke stap naar een volgende fase stelt de betrokken burgers voor een aantal keuzes. Afhankelijk van de keuzes die ze maken zal hun initiatief andere vormen aannemen en andere uitdagingen aangaan. Zo kunnen burgerinitiatieven een parcours volgen van een precair en fluïde initiatief tot een solide en robuuste organisatievorm die het initiatief in staat stelt om haar doelen voor lange tijd en mogelijk ook op grotere schaal na te streven.

Figuur 5: Parcoursen van burgerinitiatieven, een schematisch overzicht

Voor we de verschillende fasen uit dit overzicht verder uitwerken, staan we eerst stil bij het potentieel van burgerinitiatieven om te ontwikkelen van een precair en fluïde tot een solide en robuust initiatief.

²²⁸ Onder andere: Plovie, E. (2019) en Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020)
²²⁹ van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

4.1.1. Duurzaamheid van burgerinitiatieven

Voor al in Nederland besteden onderzoekers nogal wat aandacht aan de duurzaamheid van burgerinitiatieven.²³⁰ Duurzaamheid is in hun onderzoek een organisatiekenmerk en dus niet te verwarren met de maatschappelijke ambitie van het discours van duurzaamheidsraditie. Duurzame burgerinitiatieven zijn initiatieven die via interne organisatie een werking op langere termijn ontwikkelen: de solide en robuuste initiatieven waarvan sprake in figuur 5. De grote aandacht voor duurzame burgerinitiatieven in Nederland kunnen we niet los zien van het discours over de participatiesamenleving. Een discours dat bij onze noorderburen erg in trek is. De overheid trekt zich op sommige levensdomeinen terug en rekent sterk op initiatief van burgers. Dat brengt specifieke vragen met zich mee over de duurzaamheid van burgerinitiatieven: in welke mate zijn deze in staat om lokale vraagstukken en lokale behoeften daadwerkelijk en op langere termijn op te pakken als de overheid dat niet meer doet.²³¹ Zonder ons uit te spreken over de wenselijkheid van een participatiesamenleving en een terugtrekkende overheid, maken we gebruik van de inzichten uit Nederlands onderzoek over de duurzaamheid van burgerinitiatieven. Ook vanuit het discours van duurzaamheidsraditie hechten onderzoekers, burgercollectieven en hun ondersteuners belang aan initiatieven die op langere termijn bijdragen aan een duurzame transitie. De Moor en Duffhues bijvoorbeeld spreken dan over veerkrachtige collectieven.²³²

Duurzaamheid van burgerinitiatieven wordt op verschillende manieren omschreven:

- het vermogen om als initiatief langdurig voort te bestaan.²³³
- het vermogen om kernactiviteiten te blijven uitvoeren te midden van interne en externe invloeden. Dit betekent niet alleen lang uithouden, maar gaat ook over continuïteit, goed bezig zijn, het voortzetten van de doelstellingen en de activiteiten.

Volgende parameters zijn relevante indicatoren voor de duurzaamheid van burgerinitiatieven²³⁴:

robuustheid: het initiatief kan omgaan met veranderingen in de omgeving

- effectiviteit: het initiatief doet waarvoor het bedoeld is
- kwaliteit van de relaties: de kenmerken van het uitgebouwde netwerk
- continuïteit op drie onderscheiden niveaus:
 - deelnemers blijven betrokken bij het initiatief
 - de groep is stabiel
 - het initiatief zet door tot het doel is bereikt (ondanks mogelijke wijzigingen in de samenstelling van de groep)

4.1.2. Van aanleiding tot reikwijdte vergroten

Burgerinitiatieven kunnen in hun parcours verschillende fasen doorlopen. Dat hangt af van de keuzes van initiatiefnemende burgers en de mogelijkheden die ze tegenkomen. We gaan achtereenvolgens bij elke fase dieper in op specifieke uitdagingen, risico's, kansen, invloeden en keuzemogelijkheden.

4.1.2.1. De aanleiding

Burgerinitiatief ontstaat in de leefwereld van de initiatiefnemers. Hun persoonlijke betrokkenheid staat daarbij centraal. Hun initiatieven starten met zingeving.²³⁵ De aanleiding daartoe kan velerlei vormen aannemen²³⁶: een frustratie of ontevredenheid over het overheidsbeleid of een genomen beslissing, een persoonlijk ervaren nood of onrecht, de droom of wens om iets te doen of het anders te doen, een acuut probleem, een interesse, ...

230 Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018); de Haan, E.M. (2019); Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015) en Igalla, M. (2015)

231 Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)

232 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

233 Igalla, M. (2015) en Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

234 Op basis van Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015) en de Haan, E.M. (2019)

235 van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

236 Gebaseerd op Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); Plovie, E. (2019); Fagardo, B., Matthijs, L. Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006) en 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020

Wanneer zo'n concrete aanleiding twee of meer burgers, en bij diffuus initiatief eventueel ook andere spelers, met elkaar verbindt kunnen zij samen overgaan tot initiatief. Of zo'n aanleiding ook effectief leidt tot burgerinitiatief is op dat moment nog niet helemaal duidelijk.

4.1.2.2. Fase 1: opstarten

Een burgerinitiatief start meestal informeel, zonder formele daadwerkelijke structuur en vooral vanuit goesting en persoonlijke betrokkenheid.²³⁷ De kracht van deze persoonlijke betrokkenheid is in deze fase erg zichtbaar. Ze speelt een cruciale rol in de groepsdynamiek onder de trekkers en bij de identiteitsvorming van het initiatief.²³⁸

De trekkers denken na over doelen, middelen en activiteiten, diensten of producten. Om hun ideeën daadwerkelijk te kunnen realiseren gaan ze relaties aan met de buitenwereld. Ze stellen zich daarbij verschillende vragen: welke contacten helpen ons vooruit? Waar en hoe kunnen we middelen werven om onze ideeën uit te werken? Hoe maken we ons initiatief en onze ambities zichtbaar? ... Met antwoorden op die vragen kunnen initiatiefnemers volgende stappen zetten en hun initiatief verder uit de grond stampen.²³⁹ De strategische keuzes die daarop volgen hangen samen met de doelstelling van het initiatief, de drijfveren en ambitie van de initiatiefnemers en de mogelijkheden (kennis, competenties, netwerken, middelen, maatschappelijke positie, ...) van de trekkers.²⁴⁰

Uit onderzoek naar burgerinitiatieven voor en door gezinnen blijkt dat persoonlijke ervaring, betrokkenheid en overtuiging duidelijke succesfactoren zijn. Daarenboven draagt ook de beschikbare tijd om ideeën te laten rijpen, elders inspiratie op te doen, voorbereidend studie- en onderzoekswerk te verrichten, bij tot succesvol burgerinitiatief. Te snel willen gaan is een valkuil net zoals zich te veel laten leiden door mogelijke problemen. De opstart van een initiatief vraagt bijgevolg heel wat relativerings- en doorzettingsvermogen.²⁴¹ Sommige initiatieven in Nederland rapporteren 1 tot 3 jaar voorbereiding om daadwerkelijk diensten te verlenen.²⁴² Tegelijkertijd kan veel motivatie en een groot verantwoordelijkheidsgevoel bij initiële trekkers de verdere uitbouw van burgerinitiatief ook belemmeren. Initieel sterke trekkers slagen er niet altijd in om het stokje door te geven.²⁴³ Hun vasthoudendheid kan soms ook zo extreem zijn, dat dit door hun omgeving eerder als een last wordt ervaren.²⁴⁴

Sommige initiatieven stellen van bij de start doelen op lange termijn. Zij hebben er alle baat bij om al van in de opstartfase op zoek te gaan naar allianties. Een goede inbedding in de eigen omgeving en investeringen in relaties zijn belangrijke succesfactoren. Onderzoek wijst uit dat initiatieven die al van bij de start aan allianties en samenwerking denken, later in hun parcours de meest effectieve bondgenootschappen aangaan.²⁴⁵ Deze bevinding ligt in lijn met de notie 'boundary spanning' uit de organisatiekunde.²⁴⁶ Naarmate organisaties zich ontwikkelen en zich van elkaar onderscheiden ontstaan er grenzen tussen organisaties. Aan beide kanten van die grens slagen sommige personen er in om verbindingen tot stand te brengen tussen organisaties. Zo'n personen vervullen dan de rol van 'boundary spanner' of grenswerker.²⁴⁷ Grenswerkers kunnen drie activiteiten op zich nemen: verschillende mensen en processen aan beide kanten van de grens verbinden, relevante informatie aan beide kanten van de grens selecteren en informatie vertalen naar de andere kant van de grens. Tijdens de opstartfase van burgerinitiatieven hebben zo'n activiteiten (boundary spanning) een positief effect op het initiatief: het externe netwerk groeit en opstartkosten worden beheersbaar.²⁴⁸

²³⁷ Zie onder meer van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011) en interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20

²³⁸ Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

²³⁹ Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

²⁴⁰ Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

²⁴¹ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019) en van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

²⁴² Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

²⁴³ Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

²⁴⁴ Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

²⁴⁵ van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

²⁴⁶ Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)

²⁴⁷ Onder andere: Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020)

²⁴⁸ Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)

Maar niet alle burgerinitiatieven zijn uit op een duurzame inzet. Als voor de initiatiefnemers de aanleiding om initiatief te nemen wegvalt, houdt het vaak op te bestaan. Er zijn dan geen redenen om het initiatief te allen koste in stand te houden.²⁴⁹ Sommige burgerinitiatieven kiezen van bij de start voor een eenmalig, ad-hoc-initiatief. Denk bijvoorbeeld aan de vele actiecomités naar aanleiding van specifieke kwesties in de openbare ruimte of eenmalige activiteiten gericht op sociale cohesie. Andere initiatieven starten met een focus op een unieke actie maar leiden uiteindelijk tot wederkerende acties. Zolang er voldoende aanleiding voor blijft of er nieuwe aanleidingen voor ontstaan. Zo kunnen we ons een gemeente inbeelden waar verkavelingsplannen de nog schaarse groene ruimte bedreigen en inwoners zich verenigen in een actiecomité. Succesvolle acties kunnen de plannen naar de koelkast verbannen. Misschien houdt het actiecomité dan wel op te bestaan. Wanneer jaren later andere plannen van de gemeente volgens de voormalige actievoerders een nieuwe bedreiging vormen, vinden ze elkaar snel terug en overwegen ze misschien om een meer duurzaam initiatief op te richten.

Het parcours van korte, eenmalige of ad-hoc-initiatieven loopt in deze opstartfase al ten einde. Zij houden op te bestaan of het idee wordt door derden overgenomen. Stel je twee burgers met een overschot aan boeken voor. Ze plaatsen een weggeefkast aan de straat en starten zo een deelinitiatief. Hun kast valt op en belandt op de agenda van de cultuurraad. De cultuurraad ziet er graten in en smeedt plannen om het deelinitiatief uit te rollen over heel de gemeente. De oorspronkelijke initiatiefnemers vinden dit erg comfortabel en sluiten aan bij het nieuwe deelinitiatief van hun gemeente.

We stelden eerder dat in deze opstartfase heel wat diffuus initiatief tot stand komt, waarbij naast sturende burgers ook andere spelers betrokken zijn. Stel dat een stad via een projectoproep burgers en organisaties stimuleert om onbenutte ruimte en infrastructuur tijdelijk in te vullen. Tijdens een informatieavond vinden enkele burgers (waaronder architecten die in de buurt wonen) en een buurthuis uit de omgeving elkaar. Ze slaan de handen ineen en dienen samen een dossier in. Daaruit kan een diffuus initiatief ontstaan waarin burgers een sturende rol opnemen.

4.1.2.3. Fase 2: intern organiseren

Burgerinitiatieven die activiteiten, diensten of producten voor langere tijd willen ontplooiën, worden vroeg of laat geconfronteerd met de vraag hoe ze zich zelf intern zullen organiseren. Relevante indicatoren voor zo'n duurzame organisatieontwikkeling zijn²⁵⁰:

- exposure: de aanwezigheid van een website
- institutionalisering: de gekozen rechtsvorm
- fysieke-sociale infrastructuur: het hebben van een fysieke plek

Intern organiseren is noodzakelijk om in de omgeving door andere spelers serieus genomen te worden of om toegang te krijgen tot middelen. Soms is het ook nodig omwille van de aard van de activiteiten. Naarmate de complexiteit van het initiatief toeneemt, draagt intern organiseren bij aan een soepeler verloop van het burgerinitiatief.²⁵¹

In deze fase maken burgerinitiatieven keuzes inzake:

- professionaliseren: onder andere aanwerven van betaalde krachten, inhuren externe deskundigheid, gebruik van bepaalde instrumenten (visiedocumenten, projectplannen, ...), ...
- institutionaliseren: onder andere de keuze voor een rechtsvorm en hiermee samenhangend de uitbouw van de relatie met leden en gebruikers
- formaliseren: onder andere vergaderstructuur, leiderschap, medewerkersbeleid, ...

249 Plovie, E. (2019)

250 Igalla, M. (2015)

251 Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Smits, I., Szekér, L., Vermeersch, L., Lamberts, M. (2019) en Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

Dit sluit nauw aan bij eerdere bevindingen uit het sociaal-cultureel werkveld. De Blende en Dhont tonen hoe sociaal-culturele praktijken (vaak ook op initiatief van burgers) via de weg van onder meer formalisering en professionalisering kunnen kiezen voor een werking op langere termijn.²⁵²

Maar heel wat burgerinitiatieven worstelen met de keuzes die voorliggen. Ook al kan een lokale burgerbeweging zoals OpgewekTienen de inzet van een beroepskracht goed gebruiken, toch is het aanwerven van een betaalde kracht geen vanzelfsprekende keuze voor de burgers die er zich vrijwillig inzetten.²⁵³ De evolutie naar professionalisering kan spanningen tussen een marktlogica en de visie van vrijwilligers meebrengen. Of tot een evenwichtsoefening tussen formele contacten en ongedwongen relaties leiden. Professionalisering kan ook cultuurverschillen tussen stichters en beroepskrachten aan de oppervlakte brengen met bijhorende zorgen over het behoud van de eigenheid van 'hun' initiatief.²⁵⁴

Ook de zoektocht naar een gepaste (rechts)vorm is lang niet altijd evident.²⁵⁵ Een tekort aan voldoende geëngageerde personen of de zorg over administratieve rompslomp doen heel wat trekkers twifelen om naar een grotere of meer formele structuur over te stappen. Ook al opent de keuze voor een vereniging zonder winstoogmerk toegang tot subsidies en (officiële) erkenning en zijn burgers niet langer hoofdelijk aansprakelijk. De keuze voor een coöperatie kan eveneens voor duidelijkheid zorgen. Een coöperatie expliciteert meestal helder welke diensten of producten leden in ruil voor hun actieve bijdrage mogen verwachten.²⁵⁶ Net daarom is de coöperatie een veel gebruikte rechtsvorm voor burgercollectieven, waaronder commons of instituties voor collectieve actie.

De fase van intern organiseren brengt vragen over leiderschap, vergadercultuur en interne afspraken met zich mee. Ook hier is het voor veel burgerinitiatieven balanceren. Te veel formele afspraken kunnen leiden tot abstracte discussies over wat er allemaal geformaliseerd moet worden en de aandacht van de 'echte' acties wegnemen.²⁵⁷ In de fase van intern organiseren zijn vaak andere bestuurlijke kwaliteiten nodig dan in de opstartfase. Dat brengt soms nood aan verjonging of opvolging met zich mee, een nood die al eens botst met het heersend leiderschap in burgerinitiatieven. De pioniers van het eerste uur weten zich bij een wissel van de wacht soms onvoldoende gesteund of raken gefrustreerd als hun verwachtingen niet helemaal ingelost worden.²⁵⁸

Samen met het professionaliseren, institutionaliseren en formaliseren gaat de fase van intern organiseren gepaard met een zoektocht naar meer duurzame financieringsbronnen. Gegarandeerde inkomsten zijn bepalend voor de duurzaamheid van een burgerinitiatief.²⁵⁹ Dit bezorgt heel wat trekkers van burgerinitiatieven kopzorgen en stelt hen ook voor dilemma's inzake autonomie en onafhankelijkheid.²⁶⁰ Het combineren van verschillende financieringsbronnen, waaronder bijvoorbeeld fondsenwerving, kan erg belastend zijn voor de werking van een burgerinitiatief.²⁶¹

De fase van intern organiseren kan uitmonden in verschillende pistes. Externe omstandigheden of moeizame inspanningen om het eigen initiatief te professionaliseren, te institutionaliseren en te formaliseren kunnen leiden tot de beslissing om het initiatief te stoppen. Waar een initiatief zich bij aanvang vaak op één duidelijk doel (primaire doelstellingen) richt, kunnen in deze fase van intern organiseren ook andere, bijkomende doelen (secundaire doelstellingen) gesteld worden.²⁶² Zo startte Ringland vanuit het thema verkeer en kwamen later ook de thema's gezondheid, leefmilieu en stadsontwikkeling in het

252 De Blende, H. & Dhont, F. (2011)

253 Interview OpgewekTienen dd. 28/05/20 en De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

254 Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019) en Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

255 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

256 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

257 Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

258 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

259 Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)

260 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

261 Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

262 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

vizier.²⁶³ Dat gaat al dan niet gepaard met nieuwe samenwerkingsverbanden en kan leiden tot de transformatie van het burgerinitiatief. In deze fase van intern organiseren werken burgerinitiatieven hun relaties met de omgeving verder uit. Sommigen wegen daarbij de voor- en nadelen van een lidmaatschap bij een federatie of koepelorganisatie af. Zo is voor etnisch-culturele zelforganisaties het lidmaatschap van een etnisch-culturele federatie vaak een vereiste om toegang te krijgen tot gemeentelijke adviesraden of subsidies.²⁶⁴ Koepel- of partnerorganisaties ontlasten initiatiefnemende burgers van heel wat administratie en stellen hen in staat om hun activiteiten als feitelijke vereniging verder te zetten. Nieuwe of verregaande samenwerkingsverbanden kunnen ook leiden tot een overname van het burgerinitiatief.

4.1.2.4. Fase 3: reikwijdte vergroten

In deze derde fase zoeken burgerinitiatieven naar manieren om hun reikwijdte in de tijd of in de ruimte te vergroten om zo een vaste waarde te worden in de voor hen relevante omgeving. Verschillende keuzes zijn mogelijk:

- verankeren: het initiatief consolideren om activiteiten en diensten op langere termijn te kunnen continueren.
- dissemineren: het initiatief actief uitdragen en promoten en zo andere initiatiefnemers aanzetten om elders gelijkaardige initiatieven te ondernemen.
- opschalen: de handelingsruimte van het eigen initiatief uitbreiden.

Sommige burgerinitiatieven kiezen er bewust voor om op de oorspronkelijke schaal actief te blijven en hun invloedssfeer niet uit te breiden. Kleinschaligheid en lokale verankering zijn dan troeven.²⁶⁵ Voedselcollectieven bijvoorbeeld houden wel eens vast aan hun kleinschaligheid om zo de gemoedelijkheid en participatieve groepsdynamiek te vrijwaren.²⁶⁶

Eerder dan zelf een bovenlokale werking uit te bouwen opteren ze ervoor om anderen te inspireren en hun kennis te delen in de hoop dat hun initiatief navolging kent.²⁶⁷ Dissemineren is wat Ringland beoogt met het Ringlandboek²⁶⁸, een overzicht van 'lessons learned' als inspiratiebron voor anderen. Daarom vind je bijvoorbeeld ook heel wat momenten van kennisdeling in de agenda van de voorzitter van OpgewektTienen.²⁶⁹

Andere burgerinitiatieven kiezen voor opschalen. Ze breiden hun werkingsgebied, doelgroep of activiteiten uit. Zo groeide Ecopower, lid van Rescoop.Vlaanderen, uit tot een bovenlokale Vlaamse speler in de sector van energiecoöperaties.²⁷⁰ Afhankelijk van de keuzes die ze maken en de activiteiten die ze ontplooien, schuiven burgerinitiatieven meer en meer op in de richting van een gevestigde speler op het middenveld of van een marktspeler.

4.2. Noden en behoeften van burgerinitiatieven: een overzicht

Een burgerinitiatief uit de grond stampen zorgt voor heel wat uitdagingen. Zeker wanneer burgers een werking op lange termijn uitbouwen. Op verschillende momenten tijdens hun parcours ervaren ze uiteenlopende noden en behoeften. Op basis van literatuur en interviews delen we deze noden en behoeften op in acht categorieën: erkenning en waardering, administratie en logistiek, financiële middelen, infrastructuur en ruimte, draagkracht, draagvlak, uitwisseling en netwerking en tot slot doelgerelateerde kennis en expertise.

²⁶³ Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

²⁶⁴ Interview IC dd. 27/05/20

²⁶⁵ Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018)

Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

²⁶⁶ Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b) en De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

²⁶⁷ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

²⁶⁸ Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)

²⁶⁹ Bij wijze van voorbeeld: <https://avansa-halleilvoorde.be/blog/structureer-maar-niet-te-veel>

²⁷⁰ Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019)

4.2.1. Erkenning en waardering

In de literatuur en tijdens de interviews noteerden we heel wat verzuchtingen van burgerinitiatieven over de erkenning en de waardering die ze genieten in hun directe omgeving. Gebrek aan erkenning en waardering blijken een van de grootste knelpunten te zijn in de samenwerking met andere organisaties waaronder bijvoorbeeld (lokale) overheden.²⁷¹ In onderzoek naar het Gents sociale middenveld bevelen de onderzoekers aan om nieuwe spelers te omarmen.²⁷² Veel burgerinitiatieven verwachten van hun partners dat ze het initiatief mee op de kaart zetten. Hoewel zeker niet exclusief, komen toch opvallend veel van deze verzuchtingen van de zogenaamde lichte burgerinitiatieven.²⁷³

4.2.2. Administratie en logistiek

Op vlak van administratie en logistiek zoeken veel trekkers van burgerinitiatieven naar praktische hulp en informatie die hen ondersteunt bij het managen van hun initiatief. Een greep uit gearticuleerde noden en behoeften die hierbij horen²⁷⁴: informatie over juridische rechtsvormen, het opzetten van een boekhouding, hulp bij het openen van een rekening, afsluiten van verzekeringen, drukken van flyers, het starten van een Facebookpagina, ...

4.2.3. Financiële middelen

Een onzekere financiële basis is vaak een rechtstreekse bedreiging voor het voortbestaan van een burgerinitiatief en voor hun trekkers één van de voornaamste kopzorgen.²⁷⁵ Voor financiering kijken deze in eerste instantie vaak naar het eigen netwerk. Bovendien zijn initiatiefnemers en trekkers bij aanvang vaak zelf de grootste sponsors. Dat is niet houdbaar op langere termijn. Ze zoeken bijgevolg naar allerlei informatie over projectoproepen en subsidies, naar hulp bij het invullen van subsidiedossiers en verwelkomen laagdrempelige financieringsmogelijkheden voor hun initiatief.²⁷⁶ Voor sommigen is dit, omwille van een erg versnipperde waaier aan subsidiereglementen en bijhorende complexiteit, geen evidente zoektocht. Zij appreciëren dan ook toegankelijke subsidiereglementen.²⁷⁷

4.2.4. Infrastructuur en ruimte

Onzekerheid over een fysieke plek of uitvalsbasis kan bedreigend zijn voor het voortbestaan van het burgerinitiatief. Een fysieke plek om activiteiten te ontplooiën draagt bij tot de duurzaamheid van een burgerinitiatief.²⁷⁸ Een aantal burgerinitiatieven verwelkomen dan ook de trend van gedeeld ruimtegebruik. In Vlaanderen observeren we een toenemend aantal plekken waar grote en kleine organisaties de ruimte delen en genieten van een gezamenlijke infrastructuur. Sommigen worden door burgerinitiatieven zelf beheerd. Soms stellen anderen, bijvoorbeeld gevestigde middenveldorganisaties of lokale overheden, een gedeelde plek, infrastructuur of ruimte ter beschikking van burgerinitiatieven. Niet zelden nemen ze daarbij aan dat gedeelde plekken stimulerende broedplaatsen zijn voor initiatiefnemers.

271 Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018); Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011); Schrooten, M., Van den Broeck, J. (2021); Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018) en interview Commons Lab dd. 18/02/20

272 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M. & Vermeersch, L. (2021)

273 Zie p.39

274 Op basis van Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Plovie, E. (2018a); interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/05/20; interview Internationaal Comité dd. 27/05/20; interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20 en interview Avansa Halle-Vilvoorde dd. 26/03/20

275 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Plovie, E. (2018a); De Moor, T. en Duff hues, T. (2020); Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); de Haan, E.M. (2019); Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018); Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); LabGov.City (s.d.); rondvraag tijdens State of the Region, netwerk- en inspiratiemoment georganiseerd door verschillen de organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk Deerlijk dd. maart 2020, Aarschot dd. december 2019, Torhout dd. oktober 2020.

276 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

277 Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Interview Commons Lab dd. 18/02/20; Interview BRAL dd. 05/03/20

278 Igalla, M. (2015); LabGov.City (s.d.); Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018) en Plovie, E. (2018a)

4.2.5. Draagkracht

Vanaf de opstartfase van een burgerinitiatief zoeken trekkers en hun kernteam naar manieren om de draagkracht van hun initiatief te vergroten. Dat is van belang om hun ambities zo goed mogelijk te realiseren. In die zoektocht botsen ze soms op groepsdynamische vragen en kwesties die te maken hebben met²⁷⁹:

- het organiseren van interne besluitvorming
- het in goede banen leiden van processen en -dynamieken in de eigen groep
- het ontwikkelen van leiderschap
- het mobiliseren en behouden van vrijwillige medewerkers

4.2.6. Draagvlak

Om hun ambities te realiseren zoeken burgerinitiatieven ook uit hoe ze maximaal een gewenste invloed kunnen uitoefenen op andere burgers en op spelers uit hun directe, en indien nodig ook minder directe, omgeving. Uitbreiding van het draagvlak kan burgerinitiatieven helpen om hun invloed te vergroten. In deze zoektocht staan ze soms voor specifieke uitdagingen²⁸⁰:

- het betrekken van hun doelgroep en achterban
- het verbreden van hun doelgroep en achterban
- het vergroten van hun invloed op de directe omgeving
- het vergroten van hun invloed op het beleid of op de markt

4.2.7. Uitwisseling en netwerking

Vanuit hun typerende doe-gerichtheid zoeken trekkers van burgerinitiatieven naar medestanders die hun initiatief kansen geven en verder helpen uitbouwen. Als hen dat uitkomt smeden ze coalities en zoeken ze samenwerking met overheden (lokaal, regionaal) en andere organisaties en initiatieven. Door samen meer gewicht in de schaal te leggen zetten ze zo stappen in de richting van het realiseren van hun ambities.²⁸¹

Trekkers kloppen ook gretig aan bij collega's van andere burgerinitiatieven omdat ze zo snel relevante informatie, ervaring en inspiratie kunnen delen.²⁸² Sommige meer gevestigde middenveldorganisaties spelen hier een verbindende rol. Ze organiseren specifieke netwerkmomenten of creëren community platforms.²⁸³ Een aantal onderzoekers schuiven peer-to-peer kennisdeling en -uitwisseling zelfs naar voor als een noodzaak voor burgerinitiatief. Zo pleiten De Moor en Duffhues voor koepelstructuren waarin burgercollectieven zich kunnen verenigen.²⁸⁴ Ook Holemans en zijn collega's wijzen op de belangrijke opdracht voor ervaren coöperaties om kleinere, beginnende collega's een duw in de goede richting te geven.²⁸⁵ In Nederland gaan stemmen op om een regionaal of landelijk online 'kennisplein' te ontwikkelen.²⁸⁶

279 Gebaseerd op Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); De Moor, T. en Duffhues, T. (2020); Plovie, E. (2018a); Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016) en een rondvraag tijdens State of the Region, netwerk- en inspiratiemoment georganiseerd door verschillende organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk in december 2019 te Aarschot, in maart 2020 te Deerlijk en in oktober 2020 te Torhout.

280 Gebaseerd op Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); De Moor, T. en Duffhues, T. (2020); Plovie, E. (2018a); Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016) en een rondvraag tijdens State of the Region, netwerk- en inspiratiemoment georganiseerd door verschillende organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk in december 2019 te Aarschot, in maart 2020 te Deerlijk en in oktober 2020 te Torhout.

281 Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016); Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014); van de Wijdeven, T., Hendriks, V. & Vrielink, M. (2010); Rondvraag tijdens State of the Region, netwerk- en inspiratiemoment georganiseerd door verschillende organisaties in het sociaal-cultureel volwassenenwerk Deerlijk dd. Maart 2020, Aarschot dd. December 2019, Torhout dd. Oktober 2020; Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Plovie, E. (2018a)

282 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019) en Plovie, E. (2018a)

283 Onder andere: interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/20; 4depiljer.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020; interview Avansa Kempen dd. 21/04/20; interview Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/20)

284 De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)

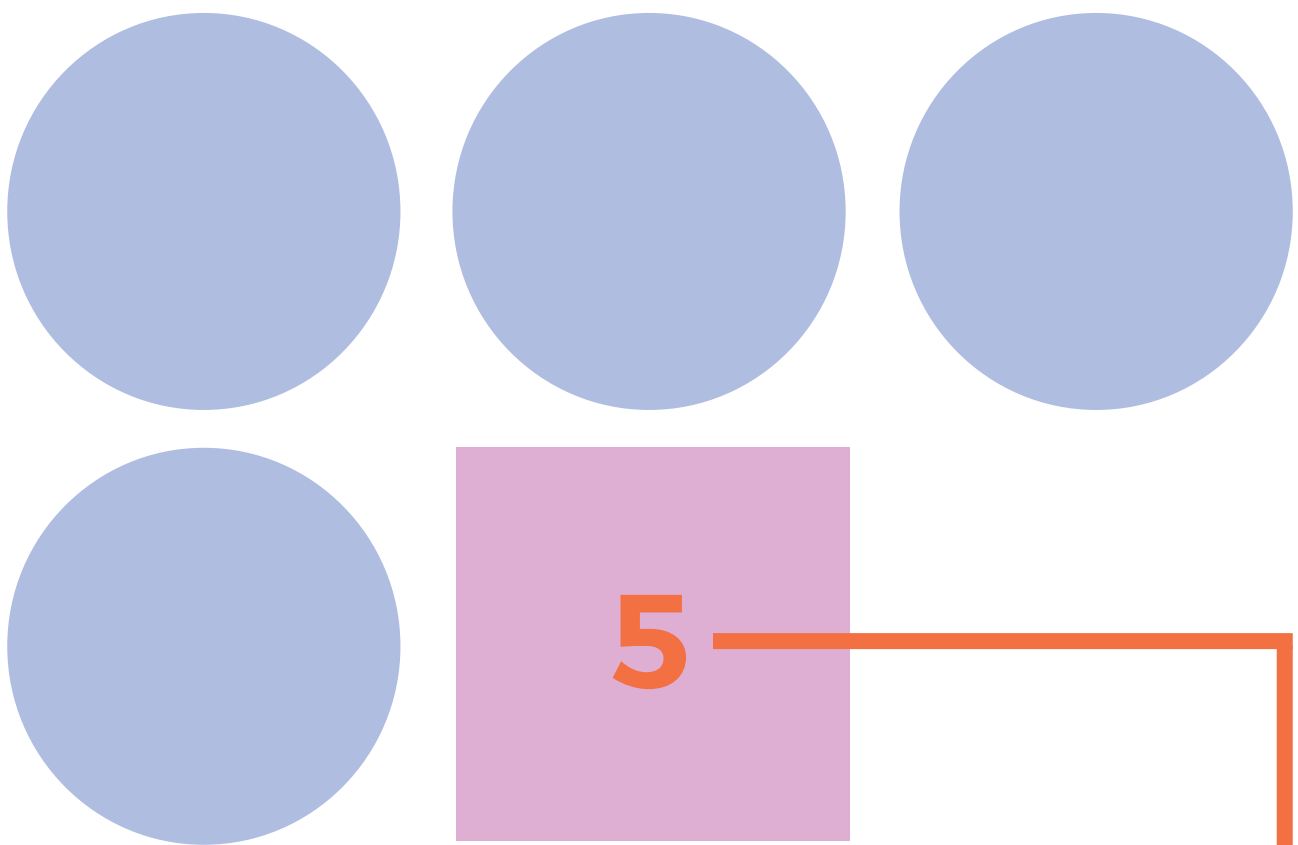
285 Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018)

286 Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016)

4.2.8. Doelgerelateerde kennis en expertise

Burgers beschikken van bij aanvang over kennis en expertise die inhoudelijk verband houden met hun missie en ambitie. Sommigen zijn zelfs expert op hun terrein. Niettemin zoeken ze tijdens hun verdere parcours voortdurend naar bijkomende informatie over het thema of de kwestie waarvoor ze zich inzetten. Zo kan een wooncollectief uitkijken naar informatie over de regelgeving over wonen en een groep samentuinders zich verdiepen in de kunst van het biologisch tuinieren. Voor deze informatie kunnen burgerinitiatieven terecht bij gespecialiseerde organisaties die specifieke informatie toegankelijk maken voor een breed publiek, zoals de Transformisten dit doen met betrekking tot duurzaam produceren en consumeren en FairFin met informatie over verantwoord bankieren.²⁸⁷ BRAL, stadsbeweging voor een duurzaam Brussel, stelt vast dat burgers en trekkers van burgerinitiatieven steeds meer en zelf hun weg vinden naar dergelijke doelgerelateerde kennis en expertise en er daardoor niet direct nood is aan een go-between.²⁸⁸

²⁸⁷ www.detransformisten.be geraadpleegd op 15/06/2021 en www.fairfin.be geraadpleegd op 15/06/2021
²⁸⁸ Interview BRAL dd. 05/03/20

ondersteuning van burgerinitiatieven

Op zoek naar antwoorden op hun vragen, noden en behoeften kloppen burgerinitiatieven aan bij collega-initiatiefnemers, gevestigde organisaties, overheden of ondernemers en bedrijven.²⁸⁹ Een aantal spelers uit de overheid, de markt en het gevestigd middenveld voelen zich ook steeds meer geroepen om ondersteuning aan te bieden of samen te werken met burgers die eigen initiatief ontwikkelen. Ze nemen deze ondersteunende rol op verschillende manieren op zich. Een one-size-fits-all aanpak bestaat niet. Het vraagt een zekere behendigheid van professionele ondersteuners om zich als partner te verhouden tot trekkers van burgerinitiatieven en een ondersteuning op maat te ontplooiën. Dat leidt onvermijdelijk tot een ondersteuningslandschap dat bijna even verscheiden is als het bonte veld van burgerinitiatieven zelf.

²⁸⁹ Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Plovie, E. (2018a) en Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

5.1. Op maat samenwerken

Sommige burgerinitiatieven zijn terughoudend om samen te werken uit vrees voor vertragende procedures en regels of om hun eigenheid te verliezen.²⁹⁰ Burgerinitiatieven die samenwerkingen aangaan verwachten van hun partners dat ze het initiatief mee op de kaart zetten en zich aan de eigen manier van werken aanpassen.²⁹¹ Loopt de samenwerking niet vlot, dan is dit vaak omwille van een gebrek aan erkenning en waardering of grote verschillen in werkwijze en cultuur. Ook personeelsverloop of coalitiewissels bij lokale besturen bevorderen de samenwerking niet en dwingen samenwerkingsverbanden om steeds opnieuw kennis te maken en te herbeginnen.²⁹²

Burgerinitiatieven spreken liever over partnerschappen en samenwerking dan over ondersteuning.²⁹³ Om betekenisvol te zijn voor burgerinitiatieven kan je je beter als partner dan als ondersteuner presenteren en opstellen. Een partnerschap of samenwerking benadrukt veel meer gelijkwaardigheid en is minder bedreigend voor de autonomie en het eigenaarschap van ondernemende burgers. Professionele ondersteuners gaan daarom beter na hoe ze burgerinitiatieven kunnen aanvullen in plaats van invullen. De wensen en behoeften van het initiatief zijn en blijven daarbij het aangewezen vertrekpunt.²⁹⁴

5.1.1. Een genuanceerde kijk op noden en behoeften

Met hun aanbod kunnen ondersteuningsinitiatieven (of beter partners) inspelen op het specifieke parcours van burgerinitiatieven, op de specifieke kenmerken van de groepen burgers en op de ambities, noden en verwachtingen van die burgers.

5.1.1.1. Stimuleren of faciliteren

Het parcours dat burgerinitiatieven doorlopen is een eerste inrijpoort om gedifferentieerde ondersteuning en samenwerking op maat aan te bieden. Denters en zijn collega's²⁹⁵ onderscheiden hierbij onder meer een stimulerende en een faciliterende aanpak. Elk van deze benaderingen kunnen we aan verschillende momenten in het parcours koppelen.

Met een stimulerende benadering nemen professionele ondersteuners een actieve rol op bij het initiëren van burgerinitiatieven. Ze spelen vooral in op de aanleiding voor, en de opstartfase van, burgerinitiatieven. Verschillende instrumenten waaronder buurtbudgetten of oproepen voor tijdelijke invulling van beschikbare ruimte komen daarbij goed van pas. Enkele concrete voorbeelden: Brussitprojecten²⁹⁶, een laagdrempelige subsidielijnen en Boost je Buurt²⁹⁷, een model van de Bond Beter Leefmilieu dat in samenwerking met lokale besturen inwoners stimuleert om lokaal bij te dragen aan een duurzame transitie. Maar ook via procesbegeleiding op maat kunnen burgerinitiatieven in deze prille fase een duwtje in de rug krijgen. De stimulerende aanpak is enkel succesvol als de ondersteuningsbehoeften van geïnteresseerde burgers en trekkers voldoende matchen met het aanbod van professionele ondersteuners. Zij zullen daarbij ook al eens te hoge verwachtingen moeten temperen en samen met pril burgerinitiatief bureaucratische barrières moeten overwinnen.²⁹⁸

Een tweede benadering in de ondersteuning van burgerinitiatieven is de faciliterende aanpak: professionele ondersteuners bieden ruimte en hulp aan een initiatief dat ondertussen al op eigen houtje van start is gegaan. In het parcours van burgerinitiatieven

290 Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018); interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20

291 Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019); Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018); Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020); Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011); Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020); Verhoef, J., Ruitenburch, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018) en interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20

292 Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020); Van den Eeckhout, G. (2020); Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

293 Plovie, E. (2019)

294 Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011)

295 Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. en Bakker, J. (2013)

296 Interview VGC Cel Stedelijk Beleid dd. 9/03/20

297 Interview BBL dd. 25/05/20 en www.boostjebuurt.be, geraadpleegd op 03/06/21

298 Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. en Bakker, J. (2013)

situëren we deze faciliterende benadering in de loop van fase 1 (de opstartfase) en de daaropvolgende fasen. Burgerinitiatieven kloppen dan zelf ook al makkelijker met concrete ondersteuningsvragen aan. Veel professionele ondersteuners zijn wat terughoudend bij het faciliteren. Het risico bestaat dat ze door te faciliteren ongewild het initiatief overnemen.²⁹⁹ Tijdens de interviews met ondersteuners kregen we meerdere waarschuwingen om burgerinitiatieven niet dood te knuffelen³⁰⁰. Het is voortdurend balanceren tussen faciliterende actie en reactie van het burgerinitiatief.³⁰¹

Wanneer ondersteuners enkel inzetten op faciliteren missen ze volgens Denters en collega's kansen.³⁰² Burgers die een zetje kunnen gebruiken om initiatief te nemen komen dan niet tot actie en bijgevolg ook niet tot vragen en noden waarbij ondersteuners kunnen faciliteren. Sommige ondersteunende actoren kiezen om zowel te faciliteren als te stimuleren.³⁰³

5.1.1.2. Verschillende groepen, verschillende noden

Ook de afstemming op onderscheiden types groepen biedt mogelijkheden voor samenwerking en ondersteuning op maat. Eerder in dit rapport signaleerden we dat burgerinitiatieven in alle maten en gewichten voorkomen. De typologie van groepen op basis van onderlinge contacten en de contacten met de omgeving lieten ons toe vier types van burgerinitiatieven te onderscheiden: lichte, coöperatieve, genestelde en netwerkgroepen.³⁰⁴ Elk van die groepen kent specifieke noden en verwachtingen op het vlak van samenwerking en ondersteuning.³⁰⁵

Lichte groepen hebben soms nood aan erkenning, een luisterend oor, iemand die hun ideeën oppikt. Coöperatieve groepen ervaren meer dan eens baat bij uitwisseling en netwerking om zich zo te integreren in lokale netwerken. Trekkers actief in netwerkgroepen leggen een sterke focus op het resultaat en worden graag als experts erkend en gewaardeerd en niet louter als vrijwilligers. Genestelde groepen ten slotte verwachten niet zozeer ondersteuning maar willen vooral hun relaties uitbouwen om zo een actieve rol op te nemen in hun leefomgeving.³⁰⁶

5.1.1.3. Doelgerelateerde ondersteuning

De missie en doelstellingen van burgerinitiatieven vormen een derde houvast voor ondersteuning en samenwerking op maat. Burgerinitiatieven zijn op erg uiteenlopende maatschappelijke domeinen actief. Hun specifieke ambities, interesses en actieradius bepalen welke informatie en strategische ondersteuning ze nodig hebben. In veel gevallen hebben de trekkers van burgerinitiatieven zelf al heel wat expertise in huis en zoeken ze eerder tips om hun eigen deskundigheid adequaat in te zetten. Zo'n tips kunnen ze uitwisselen tijdens netwerkmomenten met andere burgerinitiatieven. Maar meer specifieke ondersteuning komt ook van pas. Voor een actiegroep die ageert tegen een overheidsbeslissing zal informatie over mogelijke juridische procedures van groot nut zijn. En een voedselcollectief dat na verloop van tijd een coöperatie wenst op te starten kan ondersteuning gebruiken bij het implementeren van de coöperatieve principes.

5.1.2. Types samenwerking en ondersteuning

Professionele ondersteuners die voldoende ruimte geven aan burgers, burgers niet overvragen, het initiatief niet overnemen en zo veel mogelijk bureaucratische belemmeringen wegnemen, kunnen samenwerking of ondersteunend partnerschap tot stand brengen. Om op maat in te spelen op de noden en behoeften van burgerinitiatieven kunnen zij verschillende types van ondersteuning opnemen.³⁰⁷ De vier types die Oude Vrielink en van de Wijdeven onderscheiden zijn daarvoor inspirerend. Zij maken een

299 Interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20 en interview Avansa regio Mechelen dd. 14/05/20

300 Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/20

301 Interview BRAL dd. 05/03/20

302 Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. en Bakker, J. (2013)

303 Interview Avansa Kempen dd. 21/04/20 en interview BRAL, Stadsbeweging voor Brussel dd. 05/03/2020

304 Zie p.39

305 de Wilde, M., Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2014)

306 de Wilde, M., Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2014)

307 Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011)

onderscheid tussen een instrumentele benadering (gericht op het initiatief zelf) en een persoonlijke benadering (gericht op trekkers). En daarnaast tussen acties in contact met burgers en trekkers en acties gericht op de omgeving van het burgerinitiatief, bijvoorbeeld via contacten met andere burgerinitiatieven, politici of ambtenaren, gevestigde spelers op het middenveld of marktspelers.

Figuur 6: Ondersteuningstypes en -rollen

	instrumentele benadering	persoonlijke benadering
contact met trekkers	BURGERKRACHT AANVULLEN	TREKKERS EMPOWEREN
contact met de omgeving	INSTITUTIONEEL VERBINDEN	GEMEENSCHAP VITALISEREN

Twee types van ondersteuning ‘burgerkracht aanvullen’ en ‘institutioneel verbinden’ zijn gericht op het welslagen en het versterken van het initiatief zelf. Het ‘aanvullen van burgerkracht’ kan verschillende zaken inhouden: de weg wijzen, praktische hulp bieden, de brug maken tussen reglement en plannen. Het ‘institutioneel verbinden’ is gericht op het creëren van bereidwilligheid en van een constructieve houding ten aanzien van het burgerinitiatief bij andere organisaties en instanties. Bij het ‘empoweren van trekkers’ ligt de focus op de persoonlijke groei van die initiatiefnemers of trekkers. Een grote betrokkenheid tonen en een spiegel voorhouden, kan daarbij helpen. De ‘gemeenschap vitaliseren’ kan je bereiken door een gunstig klimaat te creëren waarin burgerinitiatief actief is of kan ontstaan.

Zo ondersteunt de Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen burgers bij de oprichting van bewonersplatformen of dorpsraden (burgerkracht aanvullen en trekkers empoweren) en brengt zij tegelijkertijd één keer per jaar lokale participatieambtenaren samen om zo bij te dragen tot een open houding voor bewonersplatformen (institutioneel verbinden).³⁰⁸

5.1.3. De invloedssfeer van ondersteuningsinitiatieven

Vertrekkend van de eigen positie en bijhorende contacten, maar evengoed van de eigen strategische doelen bepalen ondersteuningsinitiatieven op wie of wat ze hun acties richten en bij wie of waar ze bijgevolg een directe invloed gaan uitoefenen met die acties. In het jargon van het impactgericht werken spreken we over de invloedssfeer van ondersteuningsinitiatieven.

de Haan³⁰⁹ onderscheidt drie niveaus waarop burgerinitiatieven invloed uitoefenen. Op basis van deze niveaus onderscheiden we drie mogelijke invloedssferen van ondersteuningsacties: de gemeenschap, het netwerk of de interne organisatie van burgerinitiatieven.

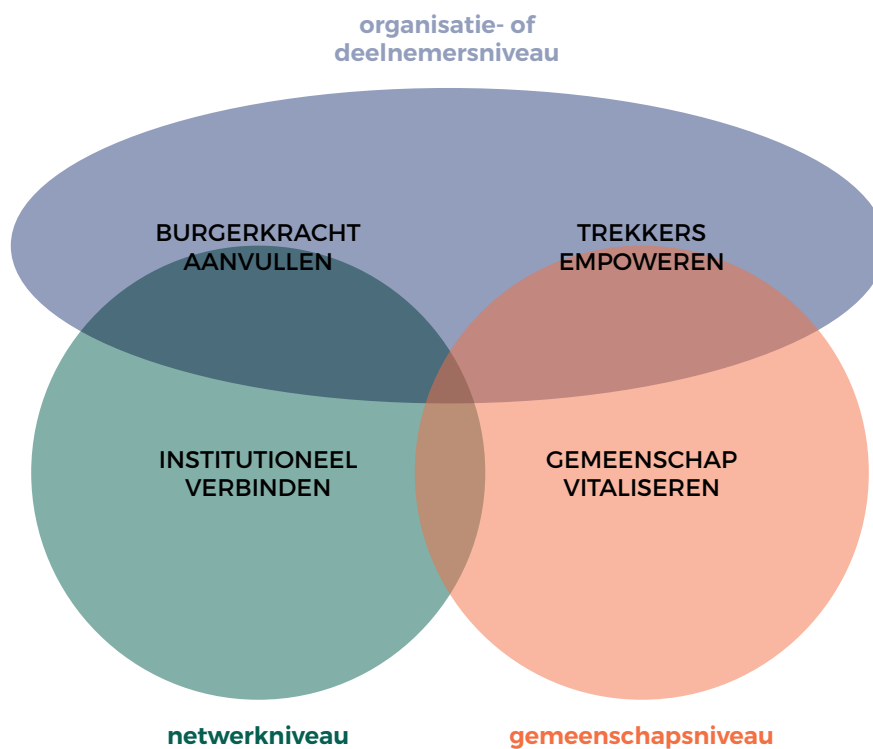
Burgerinitiatieven leveren zelf een bijdrage aan de gemeenschap waarin ze actief zijn (gemeenschapsniveau). Ook ondersteuners kunnen – al dan niet samen met burgerinitiatieven – zelf acties ondernemen die direct gericht zijn op die gemeenschap. In zo’n geval spreken Oude Vrielink en van de Wijdeven over ‘gemeenschap vitaliseren’. Hier zien we vooral stimulerende ondersteuningsinitiatieven die een gunstig klimaat scheppen voor burgers die initiatief willen nemen. Het vitaliseren van de gemeenschap is een strategie die goed aansluit bij de ambities en logica van het discours over de participatiesamenleving.

³⁰⁸ Interview Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen dd. 01/04/20
³⁰⁹ de Haan, E.M. (2019)

Volgens de Haan is het tweede niveau waar we de invloed van burgerinitiatieven kunnen situeren het netwerkniveau. De relaties die burgerinitiatieven met andere instanties onderhouden en ontwikkelen. Ook op dit niveau kunnen ondersteuners acties ondernemen waarbij ze zich direct richten tot instanties uit het netwerk van de te ondersteunen burgerinitiatieven. Oude Vrielink en van de Wijdeven spreken dan over 'institutioneel verbinden'. Dat doen ondersteuners die bij andere organisaties en instanties een bereidwillige en constructieve houding creëren ten aanzien van het burgerinitiatief. Op die manier kunnen ze inspelen op de nood aan erkenning en waardering die veel burgerinitiatieven opperen.

de Haan ziet nog een derde niveau waarop burgerinitiatieven invloed uitoefenen, namelijk het organisatie- of deelnemersniveau. Op dit niveau kunnen we het gros van de ondersteuningsacties situeren die we via interviews en een zoektocht op het internet op het spoor kwamen. Oude Vrielink en van de Wijdeven spreken dan over 'burgerkracht aanvullen' (de weg wijzen, praktische hulp bieden, de brug maken tussen reglement en plannen, ...) en trekkers empoweren (de persoonlijke groei van trekkers in hun rol als trekker ondersteunen).

Figuur 7: De invloedssferen van ondersteuningsinitiatieven

5.1.4. Belang van grenswerkers

Burgerinitiatieven die van bij de start aandacht hebben voor de relaties met hun omgeving en op zoek gaan naar coalities hebben meer kans op succes. De inzet van zogenaamde 'boundary spanners' of grenswerkers en de uitbouw van een polycentrisch netwerk (verschillende burgers en trekkers hebben contacten met de buitenwereld) is daarbij cruciaal.³¹⁰

Grenswerkers vind je aan beide kanten van de grens tussen burgerinitiatieven en partners of ondersteuningsinitiatieven. Grenswerkers kunnen zowel burgers en trekkers van burgerinitiatieven zijn als professionele ondersteuners in dienst van partners of ondersteuningsinitiatieven. Zij combineren drie verwante activiteiten: mensen en processen met elkaar verbinden, relevante informatie zoeken en informatie van de ene zijde vertalen voor de andere (en vice versa).³¹¹ Grenswerkers slagen daarin omdat ze duurzame relaties opbouwen, kunnen onderhandelen en goed omgaan met complexiteit, verschillende rollen, verantwoordelijkheden en motivaties.³¹² Een nieuwsgierige neus, betrokkenheid, een open houding en proces- en communicatievaardigheden zijn slechts enkele kenmerken en competenties die aan grenswerkers worden toegeschreven.³¹³ Deze goed gevulde rugzak maakt van grenswerkers de ideale brugfiguren tussen burgerinitiatieven en andere organisaties en instanties.

Met de term 'professionele ondersteuners' doelen we in dit rapport op grenswerkers die beroepsmatig aan de slag zijn in ondersteuningsinitiatieven van overheidsdiensten, marktspelers of gevestigde middenveldspelers. De inzet van zo'n professionele ondersteuners is niet voor alle organisaties en overheden evident. Grenswerkers hebben een grote mate van vrijheid, ruimte en vertrouwen nodig. Dat brengt al eens spanning mee in de eigen interne organisatie.³¹⁴ Te meer omdat ze de brug slaan tussen burgers en trekkers die handelen vanuit de eigen leefwereld, en organisaties die met hun praktijken en structuren eerder institutionele logica's volgen.³¹⁵ Volgens Van den Eeckhaut³¹⁶ is de pivoeterende ambtenaar heel representatief voor de grenswerker die vanuit een ambtelijke context opereert. Pivoeterende ambtenaren werken in de tussenruimte tussen leefwereld en systeemwereld. Zij vertrekken van contacten met burgers en trekkers en gaan de dialoog aan, bemiddelen en onderhandelen met interne diensten van de gemeente. Zo krijgen ze in de tussenruimte allerlei dingen gedaan.

5.1.5. Samenwerking op maat: een overzicht

In figuur 8 brengen we bovenstaande bevindingen en inzichten samen. Links situeren we de burgerinitiatieven. Zij rapporteren acht soorten noden en behoeften. Welke specifieke noden en behoeften aan de orde zijn hangt af van het moment in hun parcours, van het type groep dat ze vormen en van hun missie en ambities. Op de grens tussen burgerinitiatieven en partnerorganisaties bieden grenswerkers een meerwaarde. Zij stimuleren burgers en trekkers om actie te ondernemen of faciliteren hun initiatieven. Grenswerkers beschikken over specifieke kenmerken en competenties die hen toelaten om burgerkracht aan te vullen, trekkers en initiatiefnemers te empoweren, burgerinitiatieven met elkaar en met andere organisaties en instituties te verbinden en gemeenschappen waarin ook burgers actie kunnen ondernemen te vitaliseren.

³¹⁰ Igalla, M. & van Meerkkerk, I. (2015) en Igalla, M. (2015)

³¹¹ Igalla, M. & van Meerkkerk, I. (2015)

³¹² Interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20 en De Rynck, F., Pauly, R., Hitchins, T. (2021)

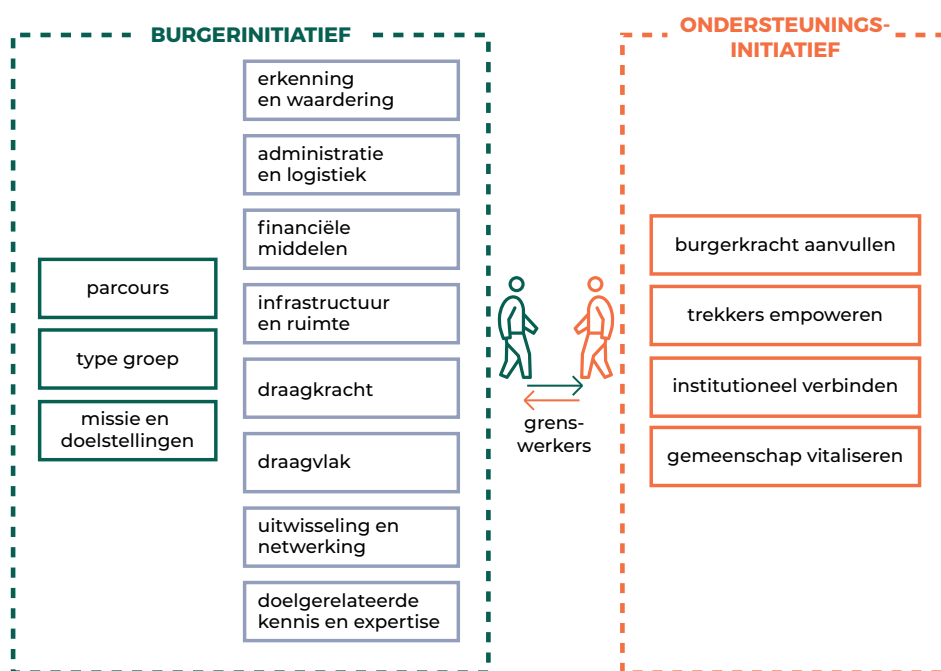
³¹³ Interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20; Ham, M. van & Meer, J. van der (2015); Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008); Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018)

³¹⁴ De Rynck, F., Pauly, R., Hitchins, T. (2021)

³¹⁵ Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020)

³¹⁶ Van den Eeckhaut, G. (2020)

Figuur 8: Op maat met burgerinitiatieven samenwerken

5.2. Ondersteuningsinitiatieven

Met de opkomst van en de groeiende aandacht voor burgerinitiatieven neemt ook het aantal ondersteuningsinitiatieven toe. Niet alleen organisaties met al wat jaren op hun teller zoals de Bond Beter Leefmilieu (BBL) en sommige Avansa's, maar ook relatief nieuwe initiatiefnemers zoals Commons Lab, nemen de ondersteuning van burgers en hun initiatieven op zich. Ook burgerinitiatieven zelf rapporteren dat ze beroep doen op professionele ondersteuning.³¹⁷ Voor deze veldverkenning interviewden we dertig 'ondersteuners' die in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest actief zijn. Dat zijn ze lang niet allemaal. Bijlage 4 biedt een niet-limitatief overzicht van ondersteuningsinitiatieven die we interviewden en/of via interviews of literatuur op het spoor kwamen. Over de meeste van deze ondersteuningsinitiatieven verzamelden we extra informatie via het internet. Zo ontdekten we een ondersteuningslandschap dat bijna even divers is als het veld van burgerinitiatieven zelf. De verschillende actoren in dat landschap ontplooiën elk op hun eigen wijze initiatieven en maken daarbij strategische keuzes. Ze benaderen burgerinitiatieven al dan niet expliciet vanuit één – of een combinatie van de drie – discourses over burgerinitiatieven.

Omdat ondersteuningsinitiatieven al bijna even dynamisch en veelzijdig zijn als burgerinitiatieven, is het niet vanzelfsprekend om het ondersteuningslandschap in kaart te brengen. Zeker gezien het gebrek aan een eenduidig begrippenkader en de drie uiteenlopende discourses over burgerinitiatieven. Elke poging om een kaart van ondersteuners te tekenen riskeert snel gedateerd te zijn of op weerstand te stuiten. Een aantal ondersteuningsinitiatieven is bovendien actief op de grens tussen het betrekken van burgers bij de eigen agenda en ambities enerzijds en het samenwerken met burgerinitiatieven vanuit hun agenda en ambities anderzijds. Deze ondersteuning is niet altijd helder te plaatsen in een ondersteuningslandschap. Net zoals we initiatieven gericht op het betrekken van burgers uitsluiten in onze eigen benadering van burgerinitiatieven, zouden we dat ook voor ondersteuningsinitiatieven moeten doen. Ook hier lopen we tegen een groep van diffuse ondersteuningsinitiatieven aan. Daarenboven profileren niet alle ondersteuningsinitiatieven zichzelf als dusdanig. Sommigen zien daarin een beperkte

³¹⁷ Plovie, E. (2018a; 2018b en 2019) en Vanoeteren, C. (2019)

opdracht naast andere, meer uitgesproken kerntaken. Om al die redenen verkiezen we – tegen ons oorspronkelijk plan in – om geen ondersteuningslandschap te tekenen, maar te rapporteren over de vele verschillen die we observeren tussen ondersteuningsinitiatieven.

5.2.1. Een verscheiden ondersteuningslandschap

Een eerste punt van verschil betreft de thematische of inhoudelijke insteek van ondersteuningsinitiatieven. Net als burgerinitiatieven kunnen ook deze initiatieven actief zijn op diverse maatschappelijke domeinen. Hoewel een eenduidige opdeling naar thema of inhoud ook voor ondersteuningsinitiatieven onmogelijk is, kunnen we daarvoor toch zinvol aanknopen bij de verschillende beleidsdomeinen van de Vlaamse overheid. Heel wat ondersteuningsinitiatieven onderhouden contacten met één of meerdere spelers uit die beleidsdomeinen. Ofwel omdat ze er middelen werven (via subsidies) ofwel omdat ze via deze contacten gewenste maatschappelijke veranderingsprocessen kunnen beïnvloeden. Een eigen vertaling van de Vlaamse beleidsdomeinen laat ons toe om de geïnterviewde ondersteuningsinitiatieven aan één – of een combinatie van – volgende domeinen te koppelen:

- Bestuur en democratie, integratie en inburgering, internationale samenwerking
De Cel Stedelijk Beleid van de Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC)³¹⁸ stimuleert en faciliteert initiatieven van onderuit.
Het doel van de Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen vzw³¹⁹ is om burgers te activeren en bewonersgroepen van het platteland samen te brengen voor uitwisseling, deskundigheid te bevorderen en te wegen op lokaal en hoger beleid.
De Wakkere Burger³²⁰ ondersteunt overheden en burgers op het vlak van politieke participatie.
Het 4de Pijlersteunpunt³²¹ ondersteunt burgers die vanuit Vlaanderen betrokken zijn bij een eigen ontwikkelingsproject.
- Economie en werk
De bankencrisis van 2008 zette Growfunding³²² aan om op zoek te gaan naar alternatieve financieringsbronnen voor sociaal innovatieve initiatieven. In 2012 werd de basis gelegd met een onderzoeksproject gefinancierd door het Europees Sociaal Fonds (ESF) dat in Vlaanderen door het departement Werk en Sociale Economie wordt beheerd.
- Wetenschap
Scivil, Vlaams Kenniscentrum voor Citizen Science³²³ draagt bij tot meer burgerwetenschap en informeert en ondersteunt daartoe ook burgers.
- Onderwijs en vorming
FMDO (Federatie voor Mondiale en Democratische Organisaties)³²⁴ ondersteunt onder meer burgerinitiatieven die huiswerkbegeleiding organiseren en aanbieden en informeert met onderwijsambassadeurs anderstalige ouders over het onderwijs in Vlaanderen.
- Zorg en welzijn, inclusief gezin
BurgersAanZet (BAZ)³²⁵ is een expertisenetwerk gesubsidieerd door het Vlaams departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin en zet in op informele betrokkenheid als aanvulling op professionele hulpverlening.

318 Interview Vlaamse Gemeenschapscommissie, Cel Stedelijk Beleid dd. 09/03/2020

319 Interview Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen vzw dd. 01/04/2020

320 Interview De Wakkere Burger dd. 04/03/2020

321 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020

322 Interview Growfunding dd. 18/05/2020

323 www.scivil.be, geraadpleegd op 21 juni 2021

324 Interview Federatie van Mondiale & Democratische Organisaties dd. 11/06/2020

325 Interview BurgersAanZet dd. 25/05/2020

- **Vrije tijd**
OpgewekTienen³²⁶ stimuleert ontmoeting en samenwerking tussen Tienenaars met bijzondere aandacht voor de verbindende kracht van erfgoed. Eerder ondernam OpgewekTienen ook zelf initiatieven zoals buurtfeesten en buurtkunstinitiatieven. Geleidelijk aan is OpgewekTienen meer omkaderende initiatieven gaan nemen.
- **Landbouw**
Dorp Dynamiek³²⁷ groepeerde twee 'Leaderprojecten' die onder meer de participatie van burgers in dorpen en rond verschillende thema's ondersteunen. Een aantal van die projecten worden ondersteund en getrokken door de dienst Landbouw en Platteland van de provincie Oost-Vlaanderen.
- **Mobiliteit**
BRAL (Citizens Action Brussels)³²⁸ dient voor één van haar doelstellingen, een andersmobiele stad, jaarlijks een specifieke subsidieaanvraag in om ondersteuning te kunnen bieden aan burgerinitiatieven die ambities koesteren op vlak van mobiliteit.
- **Omgeving (leefmilieu, ruimtelijke ordening, wonen)**
Be Planet³²⁹ focust met de Proximity campagne onder meer op de ondersteuning van burgerinitiatieven die bijdragen aan lokale transitie naar een duurzame samenleving. Rescoop.Vlaanderen³³⁰ richtte onlangs RHEDcoop (Renovatie Hernieuwbare Energie Diensten door burgerCOOPeraties) op met als doel doorgedreven energetische renovatie van private gezinswoningen en publieke gebouwen.

Net als sommige burgerinitiatieven leggen ook sommige ondersteuningsinitiatieven eigen verbanden en relaties tussen de hierboven onderscheiden domeinen van het maatschappelijk leven. Je kan ze bijgevolg niet altijd eenduidig onderbrengen bij één van deze domeinen. Zo legt de Bond Beter Leefmilieu (BBL)³³¹ niet alleen actief contacten met spelers uit het domein omgeving, maar evengoed uit de domeinen mobiliteit, landbouw (voeding) en economie (circulaire economie). Ook het Internationaal Comité (IC) en de Federatie voor Mondiale en Democratische Organisaties (FMDO) onderhouden contacten met diverse domeinen waaronder bestuur, werk, onderwijs en vorming, vrije tijd, zorg en welzijn.³³² Op het Vlaams beleidsniveau alleen al zijn er formele verbindingen met etnisch-culturele federaties vanuit een kleurrijk palet aan subdomeinen waaronder gelijke onderwijskansen, werkgelegenheid en evenredige participatie op de arbeidsmarkt, ouderenbeleid, integratie en inburgering, en integrale jeugdhulp.³³³

Ondersteuningsinitiatieven onderscheiden zich ook naar het soort actorschap. In grote lijnen kunnen we drie actoren onderscheiden in het ondersteuningslandschap: publieke actoren (overheden), civiele actoren (gevestigde middenveldspelers) en marktspelers (bijvoorbeeld consultancy en studiebureaus). Bij de selectie van respondenten richtten we ons bijna uitsluitend op civiele ondersteuningsinitiatieven. Veel van die civiele ondersteuners werken onder meer met overheidssubsidies en leggen op een of andere manier verantwoording af aan de subsidiërende overheid. Naast die civiele ondersteuners namen we ook Dorp Dynamiek (provincie Oost-Vlaanderen) en VGC, Cel Stedelijk Beleid, als publieke ondersteuners op in onze selectie. Meer dan eens werd tijdens de interviews ook naar de rol van marktspelers verwezen. Zij richten zich lang niet altijd rechtstreeks tot burgerinitiatieven. Burgerinitiatieven beschikken vaak niet over de middelen om ondersteuning in te kopen. Ondersteunende marktspelers vinden wel een markt bij overheden of gevestigde middenveldspelers die diensten inkopen ter ondersteuning van burgerinitiatieven in hun werkings- en aandachtsgebied. Zo sluit de Vlaamse overheid

³²⁶ Interview OpgewekTienen dd. 28/05/2020

³²⁷ Interview Dorp Dynamiek dd. 05/06/2020

³²⁸ Interview BRAL, Stadsbeweging voor Brussel dd. 05/03/2020

³²⁹ Interview Be Planet dd. 15/06/2020

³³⁰ Interview REScoop.Vlaanderen dd. 18/05/2020

³³¹ Interview BRAL, Stadsbeweging voor Brussel dd. 05/03/2020

³³² Interview Internationaal Comité dd. 27/05/2020 en interview Federatie van Mondiale & Democratische Organisaties dd. 11/06/2020

³³³ Vermeersch, L., Sels, J. & Vandenbroucke, A. (2012)

raamcontracten af die relevant zijn voor de participatie van burgers.³³⁴ Marktspelers met een aanbod relevant voor burgerinitiatieven kunnen we grofweg opdelen in twee groepen:

- consultancy en begeleiding om de draagkracht en het draagvlak van burgerinitiatieven te vergroten
- inhoudelijke expertise in lijn met de inhoud, het thema van burgerinitiatieven aangeboden door studie bureaus

Sommige marktspelers combineren beide invalshoeken.

En ten slotte zijn niet alle ondersteuningsinitiatieven actief op dezelfde schaal. Sommigen leggen zich – mee ingegeven door omstandigheden – toe op een vooraf welbepaalde schaal. Zo spitsen de Avansa's zich toe op een bovenlokale schaal omwille van een afgesproken regioverdeling. Anderen zijn dan weer vrij om op inhoudelijke en strategische basis voor die schaal te kiezen die best bij hun ambities past. Zo kunnen we de ondersteuningsinitiatieven actief in Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest situeren op een van de volgende schalen: lokaal, bovenlokaal, Vlaams of federaal, Europees en internationaal.

5.2.2. Tactiek en strategie van ondersteuningsinitiatieven

Ondersteuners maken zelf ook strategische keuzes. Die strategische keuzes bepalen mee hoe en welk soort burgerinitiatieven ze ondersteunen. Spelen ze in op specifieke of verschillende momenten in het parcours van burgerinitiatieven? Richten ze zich op een specifieke of op verschillende ondersteuningsnoden van burgerinitiatieven? Gaan ze vooral met trekkers van burgerinitiatieven aan de slag of proberen ze ook directe invloed uit te oefenen op de omgeving van burgerinitiatieven?

5.2.2.1. Specifieke of generieke doelen

Sommige ondersteuners vertrekken van een eigen uitgesproken maatschappelijke agenda. Het ondersteunen van burgerinitiatieven zien ze als een bijdrage aan specifieke gewenste veranderingen in de samenleving. Ze richten zich uitsluitend tot burgerinitiatieven die min of meer gelijke maatschappelijke veranderingsprocessen voor ogen houden. Lang niet alle burgerinitiatieven verschijnen in hun actieradius. Ze ontwikkelen doelgerichte relaties met specifieke burgerinitiatieven en netwerken. Zo'n ondersteuningsinitiatieven werken vaak rond een specifiek thema, al dan niet aansluitend bij een van de maatschappelijke domeinen die we hierboven onderscheidde. Of ze zetten zich in voor het versterken van de mogelijkheden van een specifieke doelgroep. Voor velen is het ondersteunen van burgerinitiatieven overigens niet de enige weg waarlangs ze de eigen strategische doelen nastreven. Daarnaast nemen ze nog andere taken en rollen op zich.

De Bond Beter Leefmilieu (BBL)³³⁵ wil onze natuur en ons milieu verbeteren en een duurzame transitie versnellen. Vanuit deze ambitie, en op voorwaarde dat het bijdraagt aan de eigen agenda, ondersteunt BBL ook burgerinitiatieven. Eenzelfde verhaal bij Transitie Vlaanderen³³⁶, maar dan met een specifieke focus op duurzame transitie. Dit zijn niet toevallig twee voorbeelden die we binnen het discours van duurzaamheidstransitie situeren, een discours waarin ook andere dan burgerinitiatieven verwelkomd worden, zolang die bijdragen aan een duurzame transitie.

Voor enkele Avansa's (bijvoorbeeld Avansa Vlaamse Ardennen-Dender, Avansa Waas-en-Dender, Avansa Midden- en Zuid West-Vlaanderen en Avansa Oostende-Westhoek)³³⁷ zijn burgerinitiatieven belangrijke partners bij het realiseren van de eigen strategische doelen. De expertise en ervaringsdeskundigheid van burgerinitiatieven met gedeelde belangen komen goed van pas. Deze Avansa's zijn actief op één of meer van de volgende domeinen: leefbaarheid, solidariteit, duurzaamheid en inclusie. Binnen die domeinen willen ze in hun regio een verschil maken. Als het ondersteunen van burgerinitiatieven daartoe bijdraagt, ondernemen ze ondersteunende acties.

³³⁴ <https://overheid.vlaanderen.be/communicatie/participatie/raamcontracten-relevant-voor-participatie>, geraadpleegd op 21 juni 2021.

³³⁵ Interview Bond Beter Leefmilieu dd. 25/05/2020

³³⁶ Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

³³⁷ Interview Avansa Vlaamse Ardennen-Dender dd. 03/04/2020; interview Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/2020; interview Avansa Mid- en Zuidwest dd. 18/11/2020 en interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/2020

Andere ondersteuningsinitiatieven hechten vanuit democratische overwegingen of vanuit burgerschapsidealen veel belang aan het betrekken van burgers en burgerinitiatieven, los van het maatschappelijk domein waarbinnen deze zich situeren. Naar thema en doelgroep hanteren ze een generieke invalshoek. Voor hen zijn burgerinitiatieven belangrijk omwille van hun democratische waarde en niet in eerste instantie omwille van het specifieke maatschappelijk domein waarop ze inspelen. De strategische oriëntatie van deze ondersteuners gaat in de richting van een democratische, duurzame, solidaire en inclusieve samenleving. Deze ondersteuningsinitiatieven bouwen een open netwerk uit met diverse burgerinitiatieven en verhouden zich tot een breed en versnipperd veld.

De Wakkere Burger³³⁸ ontstond in 1983 uit de Stichting Lodewijk De Raedt naar aanleiding van de campagne 'De Wakkere Burger'. Een campagne om politiek onder de aandacht van burgers te brengen. De Wakkere Burger ondersteunt tot op vandaag burgers en overheden op het vlak van burgerparticipatie in de politiek en in relatie tot de politiek. Naast het ondersteunen van burgerinitiatieven zetten ze ook in op het versterken van burgerbetrokkenheid.

Sommige Avansa's (bijvoorbeeld Avansa Halle-Vilvoorde, Avansa Citizenne, Avansa Limburg en Avansa regio Antwerpen)³³⁹ leggen in hun nieuw beleidsplan, en los van maatschappelijke domeinen, de nadruk op een democratische, duurzame, solidaire en inclusieve samenleving. Onder meer in het ondersteunen van burgerinitiatieven zien zij mogelijkheden om burgerschap – Citizenne spreekt over stedelijk burgerschap – te versterken. Hun focus ligt niet op thema's maar veel eenduidiger op participatie en eigen initiatief van burgers tot welk maatschappelijk domein dit ook gerekend wordt.

Maar ook bij deze onderverdeling moeten we de nodige voorzichtigheid aan de dag leggen en vermijden dat we het ondersteuningslandschap kunstmatig in twee kampen verdelen. Veel ondersteuningsinitiatieven met een specifieke agenda binnen een maatschappelijk domein hechten ook – en soms minstens evenveel – belang aan het democratisch potentieel van burgerinitiatieven en de participatie van burgers. Zo stellen Bauwens en Onzia dat de ondersteuning van commons essentieel is voor een ecologische transitie, maar evengoed voor het versterken van democratie en participatie.³⁴⁰

5.2.2.2. Stimuleren en/of faciliteren

Zonder in een strakke tweedeling te willen vervallen zien we hoe ondersteuningsinitiatieven inspelen op verschillende momenten in het parcours van burgerinitiatieven. We bespraken al het onderscheid tussen stimuleren (van aanleiding tot en met opstartfase) en faciliteren (van opstartfase tot en met de fase waarin burgerinitiatieven hun reikwijdte vergroten).³⁴¹

Stimuleren is niet altijd gericht op prille burgerinitiatieven, maar kan ook gericht zijn op de relevante contexten waar ondersteuningsinitiatieven voorwaarden scheppen die het initiatief van burgers moet vergemakkelijken. Stimulerende ondersteuningsinitiatieven maken vaak gebruik van instrumenten (bijvoorbeeld buurtbudgetten) of kunnen ruimte of infrastructuur ter beschikking stellen (bijvoorbeeld tijdelijke invulling). Ondersteuners die burgerinitiatief stimuleren komen in hun werk enkele uitdagingen tegen. Zo moeten ze meer dan eens overtrokken verwachtingen bij burgers temperen en steken ze vaak veel tijd in het wegwerken van bureaucratische barrières.

OpgewekTienen³⁴² stimuleert ontmoeting en samenwerking tussen Tienenaars met bijzondere aandacht voor de verbindende kracht van erfgoed. OpgewekTienen inspireert, motiveert en ondersteunt burgers, buurten en dorpen om initiatief van onderuit te nemen.

³³⁸ Interview De Wakkere Burger dd. 04/03/2020

³³⁹ Interview Avansa Halle-Vilvoorde dd. 26/03/2020; interview Avansa Citizenne dd. 08/05/2020; interview Avansa Limburg dd. 11/05/2020 en interview Avansa regio Antwerpen dd. 29/04/2020

³⁴⁰ Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)

³⁴¹ Zie p.58

³⁴² Interview OpgewekTienen dd. 28/05/2020

Transitie Vlaanderen³⁴³ organiseerde tot voor kort tweedaagse inloopdagen. Die dagen waren gericht op een breed publiek. Daar kwamen individuele burgers op af, vaak ook groepjes burgers die elkaar al kenden. Daar zijn veel transitiegroepen uit voortgekomen.

De Cel Stedelijk Beleid van de VGC³⁴⁴ lanceert sinds 2006 Bruss-it-projectoproepen waarmee ze initiatieven van onderuit stimuleert en het eigen netwerk uitbouwt.

Via learning communities die inzoomen op samenlevingsvraagstukken uit de leefwereld van deelnemers ziet Avansa Citizenne³⁴⁵ een springplank voor nieuwe burgerinitiatieven.

Een van de vier strategische doelen van BurgersAanZet (BAZ)³⁴⁶ is het stimuleren van eigen informele welzijnsinitiatieven van burgers.

Ondersteuningsinitiatieven die faciliterend te werk gaan, spelen in op vragen, noden en verwachtingen van burgerinitiatieven die al opgestart zijn. Gezien de grote verscheidenheid aan burgerinitiatieven is faciliteren vaak maatwerk. Er is geen one-size-fits-all aanpak voorhanden. Ook zij komen specifieke uitdagingen tegen in hun werk. Ze zijn erg op hun hoede om niet ongepast en ongewild het initiatief van burgers over te nemen.

Een aantal ondersteuningsinitiatieven zoals Commons Lab en Avansa Limburg werken vraaggestuurd. In antwoord op vragen van onder meer burgers bieden ze ondersteuning op maat.³⁴⁷

Vanaf het moment dat burgers kiezen voor een coöperatief initiatief dat bijdraagt aan een duurzame transitie, kunnen ze ondersteuning van de Bond Beter Leefmilieu (BBL)³⁴⁸ krijgen.

Initiatiefnemende burgers kunnen zelf een idee indienen bij Growfunding³⁴⁹ en krijgen ondersteuning in de vorm van workshops en coaching op maat.

Maar zoals gezegd kunnen we ook de tweedeling stimuleren en faciliteren niet al te strak hanteren. Heel wat ondersteuningsinitiatieven combineren overigens expliciet beide invalshoeken.

BRAL, Citizens Action Brussels,³⁵⁰ maakt een onderscheid tussen twee werkwijzen. Wanneer ze burgerinitiatieven zien ontstaan spreken ze die aan en bieden ze zichzelf proactief aan als mogelijke partner. Daarnaast onderneemt BRAL zelf specifieke acties waarbij ze burgers samenbrengen. Uit die acties kunnen dan burgerinitiatieven ontstaan.

Ook Avansa Oost-Brabant³⁵¹ faciliteert groepen die al bestaan en combineert dit, daar waar de kiemen aanwezig zijn voor nieuwe burgerinitiatieven, met stimulerende acties. De kunst van dat stimuleren is om in te spelen op een geschikt momentum.

343 Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/2020

344 Interview Vlaamse Gemeenschapscommissie, Cel Stedelijk Beleid dd. 09/03/2020

345 Interview Avansa Citizenne dd. 08/05/2020

346 Interview BurgersAanZet dd. 25/05/2020

347 Interview Commons Lab dd. 18/02/2020 en interview Avansa Limburg dd. 11/05/2020

348 Interview Bond Beter Leefmilieu dd. 25/05/2020

349 Interview Growfunding dd. 18/05/2020

350 Interview BRAL, Stadsbeweging voor Brussel dd. 05/03/2020

351 Interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/2020

5.2.2.3. Een of een combinatie van meerdere ondersteuningsnoden

Na de interviews met ondersteuningsinitiatieven en mee op basis van literatuur, onderscheidde we acht verschillende ondersteuningsnoden en -behoeften van burgerinitiatieven. De volgende noden en behoeften kwamen eerder al in dit rapport aan bod:

- erkenning en waardering
- administratie en logistiek
- financiële middelen
- infrastructuur en ruimte
- draagkracht
- draagvlak
- uitwisseling en netwerking
- doelgerelateerde kennis en expertise

De gegevens die we verzamelden over de aard van de ondersteuning van dertig ondersteuningsinitiatieven wezen we achteraf, bij wijze van oefening en op basis van eigen interpretatie, toe aan één of meerdere van deze ondersteuningsnoden en behoeften. Uiteraard gaat het hier over een momentopname. Ondersteuningsinitiatieven zoeken volop hoe ze best kunnen inspelen op de agenda van burgerinitiatieven en ontwikkelen hun ondersteuningsaanbod voortdurend. Niettemin laat deze oefening ons toe om de volgende vaststellingen te rapporteren.

Niet alle ondersteuningsinitiatieven spelen in op alle ondersteuningsnoden en behoeften. De twee etnisch-culturele federaties (IC en FMDO) doen dat wel voor de ondersteuning die ze aan zelforganisaties bieden. Zo betrekken ze een vrij unieke plaats in het ondersteuningslandschap. Zij kiezen voor een brede en geïntegreerde benadering. De ondersteuning die ze aan hun groepen en zelforganisaties aanbieden is vrij intensief, erg op maat en gebaseerd op een vertrouwensrelatie. Dat neemt niet weg dat ook andere ondersteuningsinitiatieven met een portefeuille aan verschillende instrumenten of met draai- of handboeken die ze digitaal ter beschikking stellen, op meer dan één ondersteuningsnood tegelijkertijd kunnen inspelen.³⁵²

Andere ondersteuningsinitiatieven specialiseren zich dan weer in een aanbod dat vooral op één ondersteuningsnood inspeelt en gaan daarbij grondig te werk. Zo bieden Growfunding en Be Planet in hoofdzaak ondersteuning die tegemoetkomt aan de nood aan financiële middelen bij burgerinitiatieven. Ze stellen niet zelf zomaar middelen ter beschikking, maar ondersteunen burgerinitiatieven in het ontwikkelen van hun capaciteit om eigen middelen te werven. Growfunding ondersteunt trekkers met een projectidee bij het verzamelen van middelen en Be Planet gaat op zoek naar fondsen waarmee ze projectoproepen kunnen uitschrijven, en naar bedrijven die ook in natura (producten of diensten) bijdragen.³⁵³

We observeerden verschillende manieren om in te spelen op de nood aan financiële middelen. Heel wat ondersteuningsinitiatieven maken allerhande projectoproepen of crowdfundingplatforms bekend en leiden trekkers van burgerinitiatieven zo naar diverse financieringsbronnen.³⁵⁴ Daarnaast bieden sommigen ook ondersteuning bij het opstellen van subsidiedossiers.³⁵⁵ Commons Lab en BRAL ijveren dan weer via lobbywerk voor transparante en toegankelijke financieringsreglementen in de lokale context.³⁵⁶ Sporadisch proberen ook niet-publieke ondersteuningsinitiatieven met eigen middelen burgerinitiatieven een financieel zetje in de rug te geven.³⁵⁷ Zo richtte de BBL Be Planet mee op en beheert de organisatie daarnaast ook nog een aantal eigen projectoproepen.

³⁵² Interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/20; 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020; interview OpgewekTienen dd. 28/05/20 en interview Growfunding dd. 18/05/2020

³⁵³ Interview Growfunding dd. 18/05/2020 en interview interview Be Planet dd. 15/06/2020

³⁵⁴ Interview Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen dd. 01/04/20; interview Commons Lab dd. 18/02/20; interview BBL dd. 25/05/20 en interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20

³⁵⁵ Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/20; interview FMDO dd. 11/06/20

³⁵⁶ Interview BRAL dd. 05/03/20; interview Commons Lab dd. 18/02/20

³⁵⁷ 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020; interview OpgewekTienen dd. 28/05/20

Op vier specifieke noden en behoeften wordt opvallend breed ingezet. Heel wat ondersteuners nemen initiatieven waarmee ze de draagkracht van burgerinitiatieven versterken, hun draagvlak vergroten, inspelen op de nood aan erkenning en waardering en op de vraag naar uitwisseling en netwerking.

- erkenning en waardering:
BRAL maakt burgerinitiatieven zichtbaar op www.selfcity.be, de Wakkere Burger op www.burgervuur.be en veel Antwerpse burgerinitiatieven krijgen een plek op www.commonslab.be.³⁵⁸
Avansa Brugge wijst op de megafoonfunctie die ze opnemen voor burgerinitiatieven door ze in de eigen communicatiekanalen op te nemen.³⁵⁹
- draagkracht:
Een aantal Avansa's ondersteunen naast andere initiatieven ook burgerinitiatieven op maat en op vraag bij het werken met vrijwilligers, missie-, visie- en strategiebepaling of verbindend communiceren.³⁶⁰
- draagvlak:
Sommige ondersteuningsinitiatieven, zeker diegenen die zichzelf binnen het discours van duurzaamheidstransitie situeren, helpen het draagvlak van burgerinitiatieven vergroten. Daartoe bieden ze vormingen aan over lobbyen, communicatie of campagne voeren en koppelen ze dit waar mogelijk aan uitwisselings- en netwerkmomenten.³⁶¹
- uitwisseling en netwerking:
Heel wat ondersteuningsinitiatieven organiseren netwerk- en ontmoetingsmomenten voor burgerinitiatieven met gelijkaardige doelstellingen. 362 Sommige ontwikkelen communityplatforms.³⁶³

Op het moment van onze interviews speelden de dertig bevroegde ondersteuningsinitiatieven eerder in beperkte mate in op noden en behoeften op het vlak van infrastructuur en ruimte. Dergelijke noden worden vermoedelijk makkelijker op lokaal niveau gelenigd. Het is allicht niet toevallig dat OpgewektTienen³⁶⁴, een lokale speler, met Pand 10 wel inspeelt op de nood aan ruimte en infrastructuur. Wij interviewden overwegend bovenlokale en landelijke spelers.

Een eerder beperkt aantal uit ons staal van 30 ondersteuningsinitiatieven speelt in op vragen naar doelgerelateerde kennis en expertise. Bond Beter Leefmilieu en Transitie Vlaanderen, beide ondersteuners die zichzelf positioneren binnen het discours van duurzaamheidstransitie, voorzien in verdiepende informatie over duurzame transitie en hechten daar in hun ondersteuningsaanbod ook veel belang aan.

5.4.2.4. Ondersteuningsrollen

Onderzoek toont dat een mix van verschillende ondersteuningsrollen positieve effecten heeft op burgerinitiatieven.³⁶⁵ Welke rollen professionele ondersteuners effectief opnemen hangt onvermijdelijk af van hun mogelijkheden, kennis- en handelingsbasis, van de missie, visie, organisatiecultuur en -structuur, middelen en doelstellingen van de organisatie waarvoor ze werken. Zo heeft een participatieambtenaar in overheidsdienst andere handelingsmogelijkheden dan een educatief medewerker van een sociaal-culturele organisatie.

358 Interview BRAL dd. 05/03/20; Interview De Wakkere Burger dd. 04/03/20; interview Commons Lab dd. 18/02/20

359 Interview Avansa Brugge dd. 21/04/20

360 Interview Avansa Vlaamse-Ardennen-Dender dd. 03/04/20; interview Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20; interview Avansa Limburg dd. 11/05/20 en interview Avansa Citizenne dd. 08/05/20

361 Interview BBL dd. 25/05/20; interview Avansa Halle-Vilvoorde dd. 26/03/20;

362 Interview Muntuit dd. 20/05/20; interview Avansa Halle-Vilvoorde dd. 26/03/20; interview BBL dd. 25/05/20; interview Avansa Limburg dd. 11/05/20; interview De Wakkere Burger dd. 04/03/20; interview REScoop Vlaanderen dd. 18/05/20; interview IC dd. 27/05/20; 4depijler.be, geraadpleegd op 21 oktober 2020; Avansa Oost-Brabant dd. 05/05/20; interview BRAL dd. 05/03/20; interview Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/20 en interview Avansa Kempen dd. 21/04/20

363 Interview Avansa Kempen dd. 21/04/20 met www.translabwond.be; interview Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/20 met www.translabwond.be; interview Transitie Vlaanderen dd. 18/02/20.

364 Interview opgewektTienen dd. 28/05/2020

365 Morsman, L. (2015)

Binnen de vier types van ondersteuning die we eerder samen met Oude Vrielink en van de Wijdeven³⁶⁶ onderscheidde kunnen professionele ondersteuners nog eens elf verschillende ondersteuningsrollen op zich nemen. Tijdens onze interviews kwamen de elf onderscheiden rollen uit figuur 9 meer dan eens aan het licht.

Figuur 9: Elf ondersteuningsrollen

	instrumentele benadering	persoonlijke benadering
contact met trekkers	BURGERKRACHT AANVULLEN . toetser . gids . tolk	TREKKERS EMPOWEREN . spiegel . supporter
contact met de omgeving	INSTITUTIONEEL VERBINDEN . PR-medewerker . netwerkbouwer tussen instanties . kritische noot	GEMEENSCHAP VITALISEREN . schijnwerper . netwerkbouwer tussen initiatieven . praatpaal

Professionele ondersteuners die ‘burgerkracht aanvullen’ kunnen dit vanuit drie onderscheiden rollen doen:

- de toetser: de maatschappelijke doelstelling van het burgerinitiatief helpen bewaken door een projectidee te toetsen aan het procedurele kader.
*De VGC Cel Stedelijk beleid voorziet in haar procedure voor de projectoproep Brussel feedbackmomenten. Tijdens deze momenten stellen initiatiefnemers hun projectidee voor en krijgen ze een eerste feedback over de match tussen hun idee en de oproep.*³⁶⁷
- de gids: allerlei hulp bieden³⁶⁸, trekkers op gang zetten en in contact brengen met verschillende instanties en contactpersonen.
*Een aantal burgers komt bij Avansa Oostende-Westhoek aankloppen omdat ze graag een LETS-groep willen vormen. Avansa Oostende-Westhoek wijst hen de weg naar LETS Vlaanderen, een organisatie die hen tot dan toe onbekend was.*³⁶⁹
*FMDO ondersteunt opstartende groepen met administratieve ondersteuning, hulp bij het werven van middelen, bij het opzetten van een Facebookpagina, het zoeken van een locatie enzoverder.*³⁷⁰
- de tolk: trekkers helpen met de vertaling van beleidsjargon, ze begrip en geduld bijbrengen en ambtenaren aanzetten om mee te werken.
*OpgewekTienen is soms go-between tussen andere burgerinitiatieven en het stadsbestuur. Dit is mogelijk dankzij het netwerk dat zij ondertussen hebben opgebouwd.*³⁷¹

³⁶⁶ Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011)

³⁶⁷ Interview VGC Cel Stedelijk beleid dd. 09/03/20

³⁶⁸ Morsman, L. (2015)

³⁶⁹ Interview Avansa Oostende-Westhoek dd. 24/04/20

³⁷⁰ Interview FMDO dd. 11/06/20

³⁷¹ Interview OpgewekTienen dd. 28/05/20

Door 'trekkers te empoweren' maken professionele ondersteuners persoonlijke groei en competentieontwikkeling van die trekkers mogelijk. Twee rollen zetten hier op in:

- de spiegel: de professional zorgt ervoor dat initiatiefnemers zich bewust worden van de manier waarop ze naar zichzelf kijken.
*Initiatiefnemers binnen het kader van Bruss-itprojecten van de Cel Stedelijk Beleid (VGC) vinden het zeer positief dat de oproep hen uitdaagt om voldoende aandacht te besteden aan de interne draagkracht en het eigenaarschap van burgers. Dat stimuleert trekkers om daarover na te denken.*³⁷²
- de supporter: de professionele ondersteuner volgt het burgerinitiatief en toont zich persoonlijk betrokken.
*Zowel het Internationaal Comité als FMDO ondersteunen zelforganisaties vanuit een vertrouwensrelatie. Ze zijn een klankbord of steun voor de initiatiefnemers die vaak met uitsluitingsmechanismen te maken hebben.*³⁷³

Aan de hand van drie rollen kunnen professionele ondersteuners werk maken van 'institutioneel verbinden' en zo een bereidwillige en constructieve houding ten aanzien van het burgerinitiatief bewerkstelligen.

- de PR-medewerker: professionele ondersteuners helpen burgerinitiatieven bekend maken.
*Growfunding zet met de organisatie van masterclasses en een growfundingacademy in op het vergroten van het draagvlak voor civic crowdfunding en brengen zo ook de participerende burgerinitiatieven in beeld.*³⁷⁴
- de netwerkbouwer tussen instanties: allerlei verbindingen leggen in de omgeving waarin de burgerinitiatieven gedijen.
*Avansa Oost-Brabant zorgde voor een infrastructuur waarin de ideeën van de Post-Corona Movement verder vorm kregen en schakelde daarvoor het netwerk van de eigen organisatie in.*³⁷⁵
*Growfunding faciliteerde concrete samenwerking tussen het project Permafunghi en een café uit de buurt.*³⁷⁶
- de kritische noot: de institutionele logica van andere instanties ter discussie stellen.
*Internationaal Comité neemt actief deel aan verschillende overlegorganen om zo, waar nodig ook kritisch, de belangen te verdedigen van de initiatieven die zij ondersteunen.*³⁷⁷

Door de 'gemeenschap te vitaliseren' kunnen burgerinitiatieven ontstaan en gedijen. Ook hier onderscheiden we drie rollen:

- de schijnwerper: publiciteit voor burgerinitiatieven maken (zowel voor, tijdens als achteraf) en zo waardering en erkenning voor die initiatieven bewerkstelligen.
*BRAL zet Brusselse initiatieven in de kijker op www.selfcity.be.*³⁷⁸
*Ook Avansa Brugge neemt die rol op zich en spreekt over een megafoonfunctie.*³⁷⁹
- de netwerkbouwer tussen initiatieven: verbindingen leggen tussen burgers en burgerinitiatieven onderling.
*Avansa Kempen en Avansa Waas-en-Dender*³⁸⁰*ontwikkelde respectievelijk een Translab K en Translab WenD waar ze mensen die zich inzetten voor een duurzame transitie samenbrengen.*

³⁷² Plovie, E. & De Bruyn, S. (2020)

³⁷³ Interview IC dd. 27/05/20 en interview FMDO dd. 11/06/20

³⁷⁴ Interview Growfunding dd. 18/05/20

³⁷⁵ Interview Avansa Oost-Brabant dd. 5/05/20

³⁷⁶ Interview Growfunding dd. 18/05/20

³⁷⁷ Interview Internationaal Comité dd. 27/05/20

³⁷⁸ Interview BRAL dd. 05/03/20

³⁷⁹ Interview Avansa Brugge dd. 21/04/20

³⁸⁰ Interview Avansa Kempen dd. 21/04/20 en interview Avansa Waas-en-Dender dd. 30/03/20

- de praatpaal: gewoon een praatje maken met trekkers en burgers uit burgerinitiatieven en hen op verhaal laten komen.

*Cultureghem ontplooidde een laagdrempelig loket waar buurtbewoners en buurtorganisaties terecht kunnen met hun vragen en verhalen.*³⁸¹

³⁸¹ Interview Cultureghem dd. 12/06/20

burgerinitiatieven: potentiële waarde en twijfels

Tijdens deze veldverkenning zochten we zo veel als mogelijk naar empirische bevindingen om de opkomst van burgerinitiatieven en hun ondersteuning te documenteren. Naast empirische evidentie kwamen we ook heel wat aannames en opinies tegen. Veel vaststellingen in de geraadpleegde literatuur beginnen met “we gaan ervan uit dat, we vooronderstellen dat, we nemen aan dat, ...”. Diverse onderzoekers selecteerden bovendien een specifiek staal van burgerinitiatieven op basis van eigen vooronderstellingen en definities. Daardoor is het onmogelijk om vaststellingen, ook al worden ze empirisch geduid, te veralgemenen over alle burgerinitiatieven die binnen de afbakening van deze veldverkenning vallen.³⁸²

Niettemin spreken heel wat auteurs zich in algemene termen uit over de potentiële waarde en betekenis van burgerinitiatieven voor onze hedendaagse samenleving. Soms doen ze dat theoretisch onderbouwd, al dan niet gecombineerd met specifieke observaties. Veel aannames zijn bovendien impliciet dan wel expliciet verbonden met één van de drie discourses over burgerinitiatieven en daarom niet zomaar door te trekken van het ene naar het andere discours. In de door ons geraadpleegde bronnen uit Vlaanderen vinden we hoofdzakelijk aannames terug die we bij de discourses van duurzaamheidstransitie en doe-democratie kunnen onderbrengen. Bronnen uit Nederland sporen dikwijls samen met de discourses over de participatiesamenleving en de doe-democratie. Soms leiden die aannames en onderzoeksbevindingen tot tegenstrijdige stellingen en opinies, zeker wanneer het gaat over burgerinitiatieven en gelijke kansen.

Zowel beloftevolle opvattingen over het potentieel van burgerinitiatieven als tegenstrijdige uitspraken over het bereik van - en de betrokkenheid in - burgerinitiatieven vormen interessante aanknopingspunten voor verder onderzoek. Daarom brengen we in dit laatste hoofdstuk enkele geobserveerde aannames en tegenstrijdigheden uit de geraadpleegde literatuur aan bod.

6

³⁸² Zie p.29-30 voor onze afbakening

6.1. Het democratisch potentieel van burgerinitiatieven

Heel wat auteurs spreken zich positief uit over de waarde en betekenis van burgerinitiatieven. De opkomst van nieuwe organisaties en burgerinitiatieven lezen sommigen als een indicatie voor de veerkracht en de vitaliteit van onze samenleving.³⁸³ Burgerinitiatieven worden vaak geassocieerd met maatschappelijke innovatie en herbronning voor het traditionele middenveld.³⁸⁴ Ze zouden nieuwe manieren van werken, andere benaderingen van specifieke doelgroepen en snelle mobilisatie van vrijwillige inzet met zich meebrengen.³⁸⁵ De opkomst van burgerinitiatieven toont volgens onderzoekers niet alleen veel vrijwillig engagement van burgers voor hun directe omgeving, maar leidt ook tot andere verhoudingen tussen burgers, overheid, middenveld en markt.³⁸⁶ Zo wegen burgerinitiatieven op de spelregels en de rolverdeling tussen burgers, overheid, middenveld en markt in de civiele samenleving.³⁸⁷ Sommige onderzoekers spreken hier zelfs over een kantelmoment, een nieuw samenlevingsmodel³⁸⁸ of een participatieve omslag.³⁸⁹

Maar niet iedereen is onvoorwaardelijk en altijd enthousiast over het potentieel van burgerinitiatieven. Onder meer Ubels, De Bruyne en Jacobs³⁹⁰ wijzen ons op de schaduwzijden van burgerinitiatieven. Vrijwillige inzet is lang niet altijd een duurzaam alternatief voor een terugtrekkende overheid en burgerinitiatieven zijn op zichzelf lang niet altijd democratisch georganiseerde initiatieven.

Over de maatschappelijke effecten van burgerinitiatieven is er evenwel weinig empirisch onderzoek en hard bewijsmateriaal voorhanden. Dat neemt niet weg dat bijvoorbeeld Mattijssen en collega's³⁹¹ voorzichtige wetenschappelijke evidentie aandragen over de mogelijke bijdrage van burgerinitiatieven. Op basis van een staal van 264 burgerinitiatieven uit Nederland tonen zij aan dat een samenstroom van groene burgerinitiatieven op basis van mobilisatiekracht, innovatiekracht en verbredingskracht het domein van landschapsbeheer en natuurbehoud in Nederland wel degelijk heeft beïnvloed. Dankzij (de optelsom van) deze kleine initiatieven werden heel wat (extra) burgers betrokken bij de zorg voor, of de beleving van, het landschap. Een grote diversiteit aan achtergronden, kennis, visie en creativiteit leidde bovendien tot innovatieve oplossingen voor verschillende kwesties binnen dat domein. Met sprekende verhalen wisten veel van die burgerinitiatieven andere burgers te inspireren om zelf ook initiatief te nemen. Succesvolle groene initiatieven inspireren bovendien ook overheden, grotere en meer gevestigde organisaties en bedrijven om op hun beurt initiatief te nemen en daarbij nieuwe acties uit te proberen.

Ondanks de beperkte empirische evidentie, spreken heel wat onderzoekers zich overwegend positief uit over het democratisch potentieel van burgerinitiatieven. Drie aannames komen daarbij regelmatig terug:

- burgerinitiatieven formuleren nieuwe antwoorden op maatschappelijke vraagstukken en plaatsen nieuwe vraagstukken op de maatschappelijke agenda;
- burgerinitiatieven dragen bij tot de ontwikkeling van een democratische samenleving;
- burgerinitiatieven ontwikkelen nieuwe toekomstbeelden en -perspectieven voor de samenleving en experimenteren daarmee.

Deze drie aannames werken we in de volgende paragrafen één voor één bondig uit.

383 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021); Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

384 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006)

385 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021)

386 De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016)

387 De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

388 De Moor, T. (2013)

389 De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

390 Ubels, H. (2020); De Bruyne, P. en Jacobs, D. in Bogaerts (2019)

391 Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015)

6.1.1. Burgerinitiatieven en maatschappelijke innovaties

Voorals in Nederland waar het discours van de participatiesamenleving en doe-democratie sterk leeft, associëren diverse auteurs burgerinitiatieven met experiment, creativiteit en vernieuwing.³⁹² Daar leeft de gedachte dat burgers in kleinschalige burgerinitiatieven uit eigen beweging en zonder hulp van buitenaf, maatschappelijke problemen oplossen en vaak ook nieuwe oplossingen aandragen. Ook voor problemen waar de overheid en gevestigde middenveldspelers niet aan toekomen of burgers ontevreden achter laten.³⁹³ Dat lukt initiatiefnemende burgers omdat ze niet gebonden zijn aan instituties. Ze kunnen creatiever en vrijer denken en handelen en zo alternatieve oplossingen bedenken. De kracht van burgerinitiatieven lijkt vooral in hun leefwereldgerichte benadering te liggen. De informele en horizontale organisatievormen van burgerinitiatieven maken nieuwe strategieën, concepten, ideeën en diensten mogelijk. Ze slagen er vaak in om dynamisch in te spelen op relevante issues en kwesties in de samenleving en individuele noden om te buigen tot collectieve doelen. Ook al blijft het bij sommige initiatieven vaak schipperen tussen privé en publiek belang.³⁹⁴

Ook in Vlaanderen wijzen meerdere auteurs op de innovatieve kracht van burgerinitiatieven. Op basis van hun onderzoek naar burgerinitiatieven voor en door gezinnen stellen Fagardo en collega's³⁹⁵ dat burgerinitiatieven veel meer in de leefwereld van mensen actief zijn en meer risico's kunnen nemen. Heel wat burgerinitiatieven handelen in domeinen en op manieren waarvoor niet altijd juridische kaders beschikbaar zijn. Gielen spreekt in dit verband over 'a-legaliteit'.³⁹⁶ En ook in Vlaanderen reiken burgerinitiatieven soms andere minder evidente oplossingen aan. De volharding en het professionalisme van de trekkers van Ringland leidde tot een nieuwe oplossing voor een hardnekkig mobiliteitsprobleem.³⁹⁷

Niet alleen op microniveau leveren burgerinitiatieven nieuwe antwoorden op maatschappelijke kwesties. Daar waar meerdere burgerinitiatieven met gelijkgerichte doelstellingen zich als een stroom in de samenleving manifesteren, zouden burgerinitiatieven ook op meso- en macroniveau betekenisvol kunnen bijdragen aan maatschappelijke innovaties.³⁹⁸

6.1.2. Burgerinitiatieven en een democratische samenleving

Burgerinitiatieven komen volgens sommigen niet alleen met nieuwe antwoorden, maar ook met nieuwe manieren van werken die een democratische samenleving ten goede komen. Volgens hen ontwikkelen ze nieuwe benaderingen van doelgroepen, slagen ze erin snel en krachtig te mobiliseren en maken ze in relatie tot overheid, markt en middenveld nieuwe publieke arrangementen mogelijk.³⁹⁹ En daarvoor krijgen ze ook waardering van gevestigde middenveldspelers.⁴⁰⁰

6.1.2.1. Verrijking van de representatieve democratie

In lijn met het discours van de participatiesamenleving zoeken overheden een directe lijn met burgers en zien ze mogelijkheden in burgerinitiatieven. Ook heel wat onderzoekers zien in de opkomst van burgerinitiatieven mogelijkheden om de representatieve democratie aan te vullen en zelfs te herdenken. Sommige burgerinitiatieven, zoals de GIOOO⁴⁰¹, schuiven onomwonden het model van de deliberatieve democratie als alternatief naar voor.

392 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006) en Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

393 Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009) en van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

394 Plovie, E. (2018a, 2018b en 2019)

395 Fagardo, B., Matthijs, L., Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019)

396 Gielen, P. (2020)

397 Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019).

398 Van den Eeckhaut, G. (2014)

399 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021); Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020) en Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

400 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021)

401 <http://www.g1000.org/nl/geraadpleegd> op 8/07/2021

Andere onderzoekers spreken dan weer over een ontwikkeling naar een participatieve democratie waarin burgerinitiatieven een actieve rol opnemen.⁴⁰² Zo dagen commons de overheid uit om het principe van representatie, ook al wordt dit verrijkt met deliberatie en participatie, verder te completeren met het principe van contributie.⁴⁰³ Niet evident, zo ondervinden commonsers. Voor spelers binnen een representatieve democratie is een contributieve logica lang niet altijd vanzelfsprekend. Commons zijn volgens hen niet altijd een spiegel van onze samenleving. Ook al stellen commons het collectieve belang en de bijdrage van eenieder centraal, voor overheden valt dit vandaag niet altijd te rijmen met gelijke kansen voor allen.⁴⁰⁴

Voor auteurs die sterk aanleunen bij de doe-democratie verfijnen burgerinitiatieven onze representatiedemocratie ook met een democratie van het doen. Vaak schuilt de democratische waarde van burgerinitiatieven in het feit dat mensen iets ondernemen, iets realiseren – zonder daarmee in grote overlegstructuren tot deliberatieve processen te komen.

6.1.2.2. Burgerinitiatieven dagen rollen en spelregels in de civiele samenleving uit

Burgerinitiatieven komen niet alleen met nieuwe antwoorden en vullen niet alleen onze representatieve democratie aan. Volgens sommige onderzoekers beïnvloeden ze de werkwijzen, spelregels en rollen op het maatschappelijk middenveld en innoveren ze zo ook de civiele samenleving. Ze komen met nieuwe benaderingen van doelgroepen en kunnen snel en krachtig vrijwillige inzet mobiliseren.⁴⁰⁵ Burgers zetten daarvoor het eigen persoonlijke netwerk en sociale media in. Zo dragen burgerinitiatieven ook op een heel eigen wijze bij aan de inrichting van de civiele samenleving. Daarbij verstoren ze meer dan eens gevestigde posities en gangbare werkwijzen.⁴⁰⁶ Burgerinitiatieven zorgen voor noodzakelijke dynamiek op het middenveld, ze beïnvloeden de rol- en spelverdeling in de civiele samenleving. Caseonderzoek in Molenbeek toont bijvoorbeeld heel concreet hoe lokale burgers met hun eigen initiatieven het lokale middenveld innoveren.⁴⁰⁷

Sommige auteurs wijzen erop dat ook gevestigde middenveldspelers bij aanvang hun dynamiek in de leefwereld van hun achterban vonden. Vandaag is niet altijd meer duidelijk namens wie zij spreken.⁴⁰⁸ Veel burgers vinden niet langer vanzelf aansluiting bij die gevestigde middenveldspelers. Door ontzuiling en secularisering vormen gevestigde middenveldspelers steeds minder de verbinding tussen burgers en overheid.⁴⁰⁹ Dat stelt hen, als bevoorrechte gesprekspartner van overheden, meer dan eens voor legitimeringsvraagstukken. Burgerinitiatieven lijken daaraan te ontsnappen. Directe democratie wordt wel eens als een alternatief voor het gevestigde middenveld gezien.⁴¹⁰ Heel wat overheden zetten zelf actief in op directe burgerbetrokkenheid en omarmen burgerinitiatieven. Dat daagt gevestigde middenveldspelers uit om te herbronnen en om samenwerking met burgerinitiatieven te zoeken.

Burgerinitiatieven die met nieuwe oplossingen komen zetten ook andere spelers aan het denken. Dat burgers – wars van alle conventies – ongewone oplossingen, producten en diensten ontwikkelen valt bijvoorbeeld ook op bij ondernemers en marktspelers. Ontwikkelingen onder de noemers ‘maatschappelijk verantwoord ondernemen’ en ‘corporate citizenship’ zetten marktspelers aan om zelf samenwerking met burgers aan te gaan. Zo brengen Van der Heijden en collega’s crowdsourcingprojecten, waarbij het publiek rechtstreeks betrokken wordt in productieprocessen, in verband met de invloed

402 Plovie, E. (2018a)

403 Bauwens, M. en Kranjc, R. (2020)

404 Bauwens, M. en Kranjc, R. (2020)

405 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021) en Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020)

406 Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016)

407 Swerts, T. & Oosterlynck, S. (2019).

408 Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006); Wauters, B. De Rynck, F. & Dezeure, K. (2013)

409 Wauters, B. De Rynck, F. & Dezeure, K. (2013); De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

410 De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016); De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

van burgerinitiatieven op marktspelers.⁴¹¹ De Moor gaat nog een stap verder en stelt dat instituties van collectieve actie niet alleen een reactie zijn op de ontwikkeling van een vrije markt, maar ook voorlopers van ontwikkelingen binnen die vrije markt.⁴¹²

6.1.3. Burgerinitiatieven en nieuwe toekomstbeelden

Burgerinitiatieven komen met nieuwe oplossingen, ook voor lastige maatschappelijke vraagstukken en herdefiniëren spelregels en rolverdeling in de civiele samenleving. Daarenboven doen ze ons dromen van een nieuwe wereld die op fundamenteel andere waarden en uitgangspunten steunt. En ze gaan experimenteel aan de slag met die nieuwe waarden en uitgangspunten. Aanhangers van het discours van duurzaamheidstransitie zien in burgerinitiatieven voorafbeeldingen van een rechtvaardige en duurzame samenleving. Binnen het discours van de doe-democratie poept meer dan eens het beeld van een doe-het-samen-samenleving op.

6.1.3.1. Het beeld van een rechtvaardige en duurzame samenleving

Binnen het discours van duurzaamheidstransitie dagen burgerinitiatieven altijd een heersend neoliberaal samenlevingsmodel uit. De pleitbezorgers van dit discours schuiven heel expliciet een nieuwe sociaal-economische agenda naar voor.⁴¹³ Ze streven naar een paradigmashift waarbij een waardegedreven logica het overneemt van een winstgedreven logica.⁴¹⁴ Veel burgerinitiatieven binnen dit discours organiseren zich als coöperaties of commons en stellen het realiseren van maatschappelijke en ecologische winst boven de meerwaarde voor aandeelhouders of leden.⁴¹⁵ Zo keert het gedachtegoed van de commons heel nadrukkelijk een aantal algemeen geldende marktprijncipes om⁴¹⁶: focus op gebruik in plaats van eigendom, op delen in plaats van bezitten, op omgaan met beperkte middelen in plaats van klemtoon op beperkte groei. Zelf vatten ze dit samen als een conversie van een extractieve economie naar een generatieve economie.⁴¹⁷ Om dit toekomstbeeld te kunnen realiseren zoeken pleitbezorgers van de commons publieke aandacht en experimenteerruimte in de samenleving. De Moor pleit daarbij voor institutionele diversiteit, waarbij nieuwe instituties het huidige bestel waarbinnen goederen en diensten door de overheid of de markt gecreëerd en aangeboden worden, aanvullen.⁴¹⁸ Daarvoor is een overheid nodig die ideale voorwaarden (juridisch, infrastructuur, technologisch, ...) schept voor samenspel tussen commons, gevestigde spelers en ondersteuningsinitiatieven.⁴¹⁹

6.1.3.2. Het beeld van een doe-het-samen-samenleving

Zowel binnen het discours van de participatiesamenleving als dat van de doe-democratie groeit het beeld van een samenleving waar burgers meer verantwoordelijkheid krijgen of nemen en waar systemen (terug) meer en sterker verbonden zijn met de leefwereld van burgers. De Rynck en Steyaert⁴²⁰ spreken over een 'participatieve omslag' en duiden daarmee op ingrijpende veranderingen die zij in onze samenleving waarnemen.

Het model van een verzorgingsstaat met een overheid die de zorg voor haar burgers opneemt en een sterk middenveld subsidieert lijkt plaats te maken voor een 'Big Society' of een 'participatiesamenleving' waarin de overheid terugtreedt en veel rechtstreekse verhoudingen met initiatiefnemende en verantwoordelijke burgers aangaat. Sommigen zien hierin een alternatief voor het kritische, te dure of onvoldoende neutrale middenveld.⁴²¹ Maar er komt ook steeds meer kritiek op dit nieuwe toekomstbeeld voor onze samenleving.

⁴¹¹ van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011);

⁴¹² De Moor, T. (2013)

⁴¹³ Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

⁴¹⁴ Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b); Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019)

⁴¹⁵ van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011); Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019)

⁴¹⁶ Van Reusel, H. (2019)

⁴¹⁷ Bauwens, M. en Kranjc, R. (2020)

⁴¹⁸ De Moor, T. (2013)

⁴¹⁹ Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017); Bauwens, M. en Kranjc, R. (2020); Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018); Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b)

⁴²⁰ De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019); Plovie, E. (2019)

⁴²¹ De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016); De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

Het kan evengoed een alibi zijn voor een bezuinigende overheid die zo ontsnapt aan haar verantwoordelijkheid op het vlak van zorg, welzijn, gelijke kansen en een solidaire samenleving.⁴²²

Ook het discours van de doe-democratie focust op de actieve bijdrage van burgers aan de samenleving. Sommige geraadpleegde bronnen benadrukken het belang van burgers in een participatieve democratie en wijzen op de nood aan samenwerking en netwerken met andere actoren in de samenleving. Onder de noemer 'samen stad maken' pleiten ze voor partnerschappen.⁴²³ Anderen zien een belangrijke rol als spelverdeler voor de overheid die nieuwe burgerinitiatieven en gevestigde organisaties samen plaats en ruimte geven om te werken aan een solidaire samenleving.⁴²⁴ In Nederland, waar het beeld van een participatiesamenleving veel explicieter leeft, spreken sommigen al over een evolutie van de doe-het-zelf-samenleving (een terugtrekkende overheid die het initiatief aan burgers laat) naar een doe-het-samen-samenleving.⁴²⁵

6.2. Burgerinitiatieven en gelijke kansen, een debat

Naast het potentieel van burgerinitiatieven om bij te dragen aan een democratische samenleving, rijzen er ook vragen. Vertrekkend van democratische waarden zoals representatie, inclusiviteit, gelijkheid en publieke verantwoording wordt in de wetenschappelijke literatuur de democratische legitimiteit van burgerinitiatieven meer dan eens in vraag gesteld.⁴²⁶ Zijn burgerinitiatieven al dan niet het voorrecht van en voor bevoorrechte burgers? Als we de weg van burgerinitiatieven inslaan, hebben we dan wel iedereen in de samenleving mee? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat alle burgers gelijke kansen krijgen om te delen in de baten van burgerinitiatieven of om zelf als burger initiatief te nemen en zo mee vorm te geven aan onze samenleving?

Groeïende etnisch-culturele diversiteit stelt niet alleen gevestigde middenveldspelers voor pertinente vragen, maar ook heel wat onderzoekers die bij het bestuderen van burgerinitiatief in hoofdzaak lijken uit te komen bij initiatief van hoger opgeleide autochtone burgers. Zij observeren dat ook nieuwe burgerinitiatieven er niet (voldoende) in slagen om burgers met een migratieachtergrond te betrekken. Het beeldrijke jargon dat daarover circuleert spreekt voor zich: 'gypsy chique', 'eco-bourgeois', 'bakfietsburgers' of meer beleefde varianten zoals 'bijna-ambtenaren', 'geprofessionaliseerde burgers' en 'halve projectmanagers'.⁴²⁷ Zeker wanneer het over trekkers van burgerinitiatieven gaat komen die beelden wel eens aan bod. Dit ligt in lijn met het beeld van trekkers van burgerinitiatieven dat we op basis van literatuur schetsten in hoofdstuk drie van deze veldverkenning⁴²⁸ en met auteurs die in achtergestelde buurten minder trekkers tellen.⁴²⁹ Lager opgeleiden zouden zich te min voelen om te participeren in burgerinitiatieven. Ze zijn ondervertegenwoordigd door gebrek aan geld, sociaal kapitaal, tijd en kennis, maar ook omwille van een diepe afkeer van de overheid.⁴³⁰

Dergelijke observaties brengt onder andere Igalla⁴³¹ bij volgende vragen: creëert de inzet op een doe-democratie niet meer ongelijkheid? Is de doe-democratie niet een doe-aristocratie? Ook geïnterviewde ondersteuningsinitiatieven signaleren uitdagingen in relatie tot een groeiende sociaal-economische en sociaal-culturele segregatie. BurgersAanZet⁴³² observeert heel wat initiatief bij de middenklasse en zoekt naar tegenwicht opdat iedereen vanuit eigen kracht kan bijdragen. Growfunding⁴³³ signaleert moeilijkheden om 'alle' burgers te mobiliseren en articuleert de nood aan nieuwe tools, visies en mechanismen van solidariteit.

422 Debruyne, P. en Jacobs, D. in Bogaerts (2019)

423 Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020)

424 Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021)

425 van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011)

426 van der Harst, M., Bredewold, F. & Tonkens, E. (2019)

427 De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019)

428 Zie p.42-45

429 Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)

430 Visser, V. (2018) en Visser, V. (2019).

431 Igalla, M. (2015)

432 Interview BurgersAanZet dd. 25/05/2020

433 Interview Growfunding dd. 18/05/2020

Daartegenover staan andere observaties. Heel wat, vooral 'lichte initiatieven' en minder geprivilegieerde burgers blijven onder de radar, zijn onzichtbaar voor beleid, gevestigd middenveld en overheid. Een aantal auteurs⁴³⁴ biedt een rijk overzicht van etnisch-cultureel zeer diverse burgerinitiatieven. Het aantal zelforganisaties is niet meer te tellen. Informele praktijken schieten als paddenstoelen uit de grond. Ze organiseren huiswerkklassen, culturele of sportactiviteiten. Anderen zorgen voor voedselbedeling, juridische hulp of zoeken naar huisvesting voor vluchtelingen. Daarmee suggereren ze op zijn minst dat wetenschappers die zich over burgerinitiatief buigen er zelf in hun onderzoekswerk niet in slagen om het initiatief van burgers met een migratieachtergrond in beeld te brengen.

In tegenstelling tot het formele politieke participatiecircuit, met duidelijke problemen op het vlak van representativiteit, blijkt dat de meeste persoonskenmerken geen invloed hebben op het al dan niet participeren in Nederlandse wijken.⁴³⁵ Vrouw of man, hoog- of laagopgeleid, werkloos of niet, blank of zwart, het zou allemaal niet zoveel uitmaken. Een kwantitatieve analyse van het organisatieweefsel in Molenbeek toont alvast aan dat in tegenstelling tot de voorspellingen uit de literatuur, Molenbeek een aanmerkelijk hogere verenigingsdichtheid heeft dan vier andere centrumsteden uit hetzelfde onderzoek. Deze dichtheid neemt net in de minder welgestelde en meer etnisch-cultureel diverse wijken toe. Migratie lijkt eerder een factor van sociale organisatie dan wel van desorganisatie te zijn. Migratie geeft impulsen aan zelforganisatie van etnisch-culturele minderheden. Daarenboven nemen religieuze organisaties en moskeeën, veelal georganiseerd naar etnisch-culturele afkomst, een bijzondere plaats in binnen het Molenbeekse middenveld. Ook armoede en werkloosheid zijn er niet alleen een factor van sociale desorganisatie, maar evenzeer van sociale organisatie. Ook in Nederland komen onderzoekers tot gelijkaardige bevindingen in onderzoek naar zogenaamde aandachtswijken.⁴³⁶

434 Schrooten, M., Thys, R., Debruyne, P. (2019); Thys, R. (2020) en Thys, R. (2021)

435 Engbersen, G., Snel, E. & 't Hart, M. (2015)

436 van de Wijdeven, T. M. F. & Hendriks, F. (2010)

bibliografie

Agentschap Binnenlands bestuur (2021). *Aan de slag met het Right to Challenge. Praktische gids met kader, stappenplan, voorbeelden en handvatten voor lokale besturen. Nieuwe vorm van burgerparticipatie*. Brussel: Vlaamse Overheid.

Albeda, Y. & Oosterlynck, S. (2018). *Over het belang van de buurt*. Brussel: Vicinia.

Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017). *Commons Transitieplan voor de stad Gent*. Gent: stad Gent.

Bauwens, M. en Kranjc, R. (2020). Commons Economies in Action: Mutualizing Urban Provisioning Systems. In M. Bauwens, J. Ramos & R. Kranjc. *Towards a commons economics*. P2P Foundation. (https://wiki.p2pfoundation.net/Mutualizing_Urban_Provisioning_Systems, geraadpleegd op 8 juli 2021)

Beck, U. (1992). *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.

Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018). *Niet meer zomaar te stoppen. Over duurzaamheid van burgerinitiatieven*. Utrecht: Movisie en Universiteit voor Humanistiek.

Bruijn, D., Nourozi, S., van Xanten, H., Turnhout, S., de Jong, F. & van der Veer, K. (2016). *Wat Knelt? Inventarisatie knelpunten bij burgerinitiatieven in zorg en ondersteuning*. Utrecht: Vilans / Movisie.

Burgerparticipatie: Right to Challenge. (z.d.). VVSG. Geraadpleegd op 20 april 2021, van <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/burgerparticipatie-right-to-challenge?query=right%20to%20challenge>

Carré, B., Suykens, B., Verschuere, B., De Rynck, F. (2019). *Op zoek naar innovatieve strategieën om legitiem te blijven in een context van hybridisering richting markt*. Gent: Universiteit Gent.

Daëron, I. (ed.) (2018). *Challenging the city scale*. Saint-Etienne: Cité du design – Ecole supérieure d'art.

De Blende, H. & Dhont, F. (2011). Sociaal-culturele praktijken, sociaal-cultureelwerk en sociaal-cultureel handelen. In: F. Cockx, H. De Blende, G. Gehre, G. Van den Eeckhaut en G. Verschelden. *Wissels. Handboek sociaal-cultureel werken met volwassenen*. Gent: Academia Press. pp 20-53.

De Groof, V., Van Hoof, R. & Steen, T. (2020). *Innovaties in lokale democratie. Right to Challenge, e-participatie & mini-publics*. Brussel: Vlaamse Overheid, Agentschap Binnenlands Bestuur.

de Haan, E.M. (2019). *Citizens' initiatives in depopulating rural areas: Understanding success, failure and continuity from multiple perspectives*. Groningen: University of Groningen.

De Moor, T. (2013). *Homo Cooperans. Instituten voor collectieve actie en de solidaire samenleving*. Utrecht: Universiteit Utrecht.

De Moor, T. en Duffhues, T. (2020). Burgercollectieven op zoek naar veerkracht. In: *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*. (4), p. 52-56.

den Ouden, W., Boogaard, G., Driessen, E.M.M.A. (2019). *Right to Challenge. Een studie naar de mogelijkheden voor een algemene regeling voor het 'Right to Challenge' en andere burgerinitiatieven in Nederland*. Leiden: Universiteit Leiden, Instituut voor Publiekrecht.

Denters, B., Tonkens, E., Verhoeven, I. en Bakker, J. (2013), *Burgers maken hun buurt*. Den Haag: Platform 31

De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017). De Commons: zelfregulerend of afhankelijk? Een analyse van arrangement. *Oikos*, 81(1), p. 20-34.

De Rynck, F. en Steyaert, S. (2019). *De participatieve omslag. Onze democratie in transitie*. Leuven: acco.

De Rynck, F., Pauly, R., Wouters, R., Oosterlynck, S. (2019), *Lokaal middenveld en lokale besturen: focusgroepen. Spotlightpaper 20*. Gent/Antwerpen: UGent en Universiteit Antwerpen.

De Rynck, F. (2020). *Bestuurskunde. De kunst van het twijfelen: op verkenning tussen wetenschap en praktijk : reflecties bij een emeritaat*. Brugge: Vanden Broele.

De Rynck, F., Pauly, R., Hitchins, T. (2021), *Instrument voor zelfevaluatie: grenswerkers in lokale besturen*. Gent: CSI Flanders.

De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016). *Een burgerinitiatief?! Van participatie over coproductie naar mede-eigenaarschap*. Gent: HOGENT.

De Walsche, A. (2010). Elinor Ostrom: een Nobelprijs voor groepswerk. *Oikos* 53(2), p. 6-13.

de Wilde, M., Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2014), Flexible relations, frail contacts and failing demands: How community groups and local institutions interact in local governance in het Netherlands. *Urban Studies*, 51(16), p. 3365-3383.

Dezeure, K., De Rynck, F., Steyvers, K. & Reynaert, H. (2008). *Factoren die burgerparticipatie in steden beïnvloeden: Internationaal vergelijkende literatuurstudie naar lokale participatie*. Gent: Bestuurlijke Organisatie Vlaanderen/Steunpunt Beleidsrelevant Onderzoek.

Duyvendak, J.W. & Van der Veen, M. (2014). Het gelijk van de bakfietsburger. *De Groene Amsterdammer*, 138 (29).(<https://www.groene.nl/artikel/het-gelijk-van-de-bakfietsburger>, geraadpleegd op 7/10/2020)

Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.

Gielen, P. (2020). *De commons: tussen utopie en werkelijkheid*. (Lezing gehouden op het Commonscongres van 27 november 2020). <https://www.youtube.com/watch?v=OfkXFdYiW6g>, geraadpleegd op 6 juli 2021.

Engbersen, G., Snel, E. & 't Hart, M. (2015). *Mattheüs in de buurt: over burgerparticipatie en ongelijkheid in steden*. Rotterdam: Kennis Werk Plaats Leefbare Wijken.

Fagardo, B., Matthijs, L. Emmerly, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019). *Burgerinitiatieven voor, door gezinnen. Een verkennend onderzoek*. Brussel: Kenniscentrum Gezinswetenschappen (Odisee) en Gezinsbond.

Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019). *Het Ringlandboek. 5 jaar burgers in beweging*. Antwerpen: Ringland.

Ham, M. van & Meer, J. van der (2015). *De ondernemende burger. De woelige wereld van lokale initiatieven*. Utrecht/Den Haag: Movisie en Ministerie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Hitchins, T., Pauly, R., De Rynck, F. & Verschuere, B. (2019). *Energiecoöperaties en lokale besturen in Vlaanderen. Casestudie rapport*. Gent: Universiteit Gent.

- Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018). *Wanneer burgers samen het heft in handen nemen: burgercollectieven opgericht in 2015 en 2016 van naderbij bekeken*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006). *Wat burgers bezielt*. Amsterdam / Den Haag: Universiteit van Amsterdam / NICIS Kenniscentrum Grote Steden.
- Hurenkamp, M. en Rooduijn, M. (2009). Kleinschalige burgerinitiatieven in perspectief. In: P. Dekker, & J. de Hart (eds.). *Vrijwilligerswerk in meervoud (Civil society en vrijwilligerswerk; nr. 5)*. Den Haag: SCP. (pp. 197-215).
- Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a). (2017). *The Co-cities report on the Urban (Commons) Transitions. Towards a Co-City: From the Urban Commons to the City as a Commons*. LabGov & P2P Foundation.
- Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015). De duurzaamheid van burgerinitiatieven. Een empirische verkenning. *Bestuurswetenschappen*. 69(3), p. 25-53.
- Igalla, M. (2015). *De duurzaamheid van burgerinitiatieven vanuit een sociaal netwerk perspectief. Een onderzoek naar de effecten van netwerkstructuren en boundary spanning op het bestaan van duurzame burgerinitiatieven*. Rotterdam: Erasmus Universiteit Rotterdam.
- Jans, M. (2020). *Sociaal-culturele praktijken vormgeven, een stiel apart. Resultaten van een caseonderzoek*. Brussel: Socius.
- Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018). *Op grond van samenwerking. Woningen, voedsel en trage wegen as heruitgevonden commons*. Antwerpen: EPO.
- LabGov.City (s.d.). *The Co-Cities Protocol*. LabGov.City
- Laoukili, F., Oosterlynck, S. & Cools, P. (2019). *Etnisch-culturele diversiteit in het Vlaamse middenveld: een analyse van surveydata*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Leinfelder H., Claeys M., Vandeput B. (2016). Zorgende zorro's, burgerinitiatieven in de Vlaamse open ruimte doorgelicht. *Ruimte*, 8(29), p. 64-69.
- Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015). *De betekenis van groene burgerinitiatieven. Analyse van kenmerken en effecten van 264 initiatieven in Nederland*. Wageningen: Wageningen UR.
- Migchelbrink, K. (2021), *Engaging Citizens. Public managers attitudes toward public participation in administrative decision-making*. Leuven: KU Leuven – Instituut voor de overheid.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties. (z.d.). *Burgerparticipatie*. Rijksoverheid. Geraadpleegd op 23 april 2021, van <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/burgerschap/burgerparticipatie>
- Morsman, L. (2015). *Effectief burgerinitiatieven ondersteunen. Een realistische evaluatie van de ondersteuning van burgerinitiatieven door initiatievenmakelaars binnen iWorkspace*. Twente: Arcon / Universiteit Twente.
- Noy, F. & Holemans, D. (2016). Burgercollectieven in kaart. *Oikos*, 78(3), p. 69-81.
- Onderzoekslijn 2. Lokale autonomie en lokale verantwoordelijkheid*. (z.d.). Steunpunt Bestuurlijke Vernieuwing. Geraadpleegd op 23 april 2021, van <https://www.steunpuntbestuurlijkevernieuwing.be/onderzoekslijn2>
- Oosterlynck, S., Hertogen, E. & Swerts, T. (2017). *Citizens and civil society organisations in a changing world. A literature survey*. Antwerpen: University of Antwerp.

- Oosterlynck, S., Verschuere, B. & Verhaeghe, B. (2019). *Wat is het middenveld? Een overzicht van typologieën en afbakening van werkdefinitie?* Antwerpen: CSI Flanders.
- Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaeghe, B. (2020). *Middenveld. Tussen aanval en verdediging*. Tielt: Lannoo.
- Oosterlynck, S., De Rynck, F., De Waele, E., Lamberts, M., Vermeersch, L. (2021). *Het Gentse sociale middenveld en middenveldbeleid: een ecosysteem in beweging*. Antwerpen/Gent/Leuven: UAntwerpen, UGent, KU Leuven.
- Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011). Ondersteuning in viëren. Richtlijnen in het faciliteren van burgerinitiatieven in de buurt. *Beleid en Maatschappij*, 38 (4), p. 438-455.
- Pauly, R., Suykens, B. & De Rynck, F. (2018). *Het lokaal middenveld als instrument of partner van lokale overheden?* Gent: UGent.
- Pauly, R., Hitchins, T., Verschuere, B. & De Rynck, F. (2020). *Lokale netwerken voor opvang en begeleiding van asielzoekers en vluchtelingen tijdens de 'opvangcrisis'*. Gent: Ugent.
- Plovie, E. (2018a). *Burgers in beweging. Presentatie studiedag 5 november 2018* (https://www.ucll.be/sites/default/files/documents/expertisecellen/burgers_in_beweging_5_november_2018.pdf, geraadpleegd op 28/02/2020)
- Plovie, E. (2018b). De overheid worstelt met de stem van kritische burgers. Onderzoek brengt burgerinitiatief in kaart. *Sociaal.net* (<https://sociaal.net/achtergrond/burgerinitiatief-in-kaart/>, geraadpleegd op 16/01/2020).
- Plovie, E. (2019). Burgers in beweging. In: M. Schrooten, R. Thys & P. Debruyne. *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Brussel: Politeia. (pp. 31-44).
- Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020). *Samen stad maken. Onderzoek naar de impact van Bruss-it projecten*. Leuven / Brussel: UCLL / n-Brussel.
- Reus, L. (2014). *Van verzorgingsstaat-professional naar civil society-professional. Onderzoek naar de rol van de professionals van de gemeente Amsterdam bij de ondersteuning van maatschappelijke zelfinitiatieven*. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Salverda, I. & van Dam, R. (2008). *Voorbeelden van burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief. Burgers en Landschap Deel I*. Wageningen: Alterra, Wageningen UR.
- Schrooten, M., Thys, R., Debruyne, P. (2019). *Sociaal schaduwwerk. Over informele spelers in het welzijnslandschap*. Brussel: Politeia.
- Schrooten, M., & Van den Broeck, J. (2021, 28 april). *Burgerinitiatief: 'Onze motieven werden keer op keer in vraag gesteld'*. Sociaal.net. https://sociaal.net/verhaal/burgerinitiatief-onze-motieven-werden-keer-op-keer-in-vraag-gesteld/?utm_source=Sociaal.Net+Nieuwsbrief&utm_campaign=Oadb354d9e-2021_05_04_SIB-beeldvorming-obstetrischgeweld&utm_medium=email&utm_term=0_6d9a78bd7c-Oadb354d9e-297675591
- Smits, I., Szekér, L., Vermeersch, L., Lamberts, M. (2019). *Personeelsbeleid in flexibele middenveldorganisaties*. Leuven: HIVA KU Leuven.
- Somers, B. (2019). *Beleidsnota 2019-2021. Binnenlands Bestuur en Stedenbeleid*. Brussel: Vlaamse regering.
- Suykens, B., Verschuere, B. & De Rynck F. (2017). *Organizational hybridity in Flemish civil society organizations: past developments, present trends and future research possibilities*. Gent: Ghent University.

- Swerts, T. & Oosterlynck, S. (2019). *Molenbeek (on)besproken. Dynamiek van het verenigingsleven in een achtergestelde en gestigmatiseerde buurt*. Antwerpen: Universiteit Antwerpen
- Thys, R. (2020). *Kwetsbaarheid en veerkracht in Brussel*. Brussel: Inclusief Brussel.
- Thys, R. (2021). Kwetsbaarheid en veerkracht in Brussel: de rol van formele en informele sociaalwerkpraktijken in het ondersteunen van Brusselse gezinnen in precare leefomstandigheden. In: Van den Broeck, J., Degraeve, S., Claeys, J., Huysmans, M., Stiens, H. (eds). *Stemmen voor de stad. Perspectieven op stedelijk sociaal werk*. Brussel: politeia. pp. 101 – 113.
- Van Daele, E. (s.d.). *Ondersteunen van burgerinitiatieven. Inhoudelijke bijdrage*. Brussel: Socius.
- Van Daele, E. (2017). *Een middenveld dat burgerinitiatieven ondersteunt*. (<https://socius.be/een-middenveld-dat-burgerinitiatieven-ondersteunt/>, geraadpleegd op 16/01/2020).
- Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014). *Burgers en hun Landschap. Burgerparticipatie en maatschappelijk initiatief*. Wageningen: Alterra.
- Van den Eeckhaut, G. (2020). *Take Five. Vijf minuten of langer nadenken over hoe gemeenten lokale burgerinitiatieven kunnen laten bloeien*. Brussel: Socius.
- van der Harst, M., Bredewold, F. & Tonkens, E. (2019). *Democratische legitimatie en duurzaamheid van burgerinitiatieven in zorg en welzijn*. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek.
- van der Heijden, J., van Dam, R., van Noortwijk, R., Salverda, I. & van Zanten, I. (2011). *Experimenteren met burgerinitiatief: van doe-het-zelf naar doe-het-samen maatschappij*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.
- Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a). Wanneer burgers samen het heft in handen nemen (deel 1). Burgercollectieven opgericht in 2015 en 2016 van naderbij bekeken. *Oikos*, 90(2), p. 66–87.
- Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019b). Wanneer burgers samen het heft in handen nemen (deel 2). Burgercollectieven nader bekeken: de domeinen energie en voedsel & landbouw. *Oikos*, 91(3), p. 62–79.
- van de Wijdeven, T., Hendriks, V. & Vrielink, M. (2010). *Burgerschap in de doe-democratie*. Den Haag: Nicis Institute.
- Van Gyes, G., Székér, L. en Laoukili, F. (2018). *Panorama van het lokale middenveld in Vlaanderen*. Leuven: HIVA KU Leuven.
- van Houten, M. (2015, 8 december). *De voordelen van de participatiesamenleving*. Movisie. <https://www.movisie.nl/artikel/voordelen-participatiesamenleving>.
- Vanoeteren, C. (2019). *Als buurten zich organiseren*. Brussel: Vicinia.
- Vanreppelen, J. (z.d.). *Labo lokale burgerparticipatie*. VVSG. Geraadpleegd op 23 april 2021 van <https://www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/labo-lokale-burgerparticipatie?query=labo%20lokale%20burgerparticipatie>
- Van Reusel, H. (2019). *The Commons Architect.e: altering urban architectural design in Brussels*. Leuven: KULeuven.
- Verhoef, J., Ruitenburg, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018). *Burgerinitiatief: waar een wil is...: onderzoek naar de rol van overheidsinstanties bij burgerinitiatieven*. Den Haag: Bureau Nationale Ombudsman.

Verhoeven, S. (2008). *Het burger-ei: perspectieven op lokale burgerparticipatie*. Brussel: Socius.

Verhoeven, S. (2011). *Sociaal- cultureel werk: het vuur aan de participatielont*. Brussel: Socius.

Vermeersch, L., Sels, J. & Vandenbroucke, A. (2012). *Vol van verwachting? Studie naar de (mis)match tussen de verwachtingen ten aanzien van de etnisch- culturele federaties en hun mogelijkheden om daar aan te voldoen*. Leuven: HIVA-KU Leuven.

Vermeersch, L., Szekér, L., Smits, I. & Lamberts, M. (2019). *Hoe middenveldorganisaties hun vrijwilligers managen: een casestudy onderzoek*. Leuven: KU Leuven.

Verschuere, B., De Corte, J. & Vancoppenolle, D. (2013). Bestuur en Maatschappelijk middenveld. In: Hondeghem, A., Van Dooren, W., De Rynck, F., Verschuere, B. & Op de Beeck, S.: *Handboek bestuurskunde*. Brugge: Vanden Broele. (pp. 349-370).

Visser, V. (2018). *Towards a cultural explanation of political non-participation in citizens' initiatives: Feelings of entitlement and a 'taste for politics'*. Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.

Visser V. (2019, 7 juni 2021). *Lager opgeleiden voelen zich te min om te participeren in burgerinitiatieven*. Sociale Vraagstukken. <https://www.socialevraagstukken.nl/lager-opgeleiden-voelen-zich-te-min-om-te-participeren-in-burgerinitiatieven/>

Wauters, B. De Rynck, F. & Dezeure, K. (2013). *Bestuur en Burger*. In: Hondeghem, A., Van Dooren, W., De Rynck, F., Verschuere, B. & Op de Beeck, S.: *Handboek bestuurskunde*. Brugge: Vanden Broele. (pp. 315-348).

bijlagen

Bijlage 1: Interviewleidraad

Thema	Vragen
Aanleiding en ontstaans- geschiedenis	• Hoe ontstond jouw organisatie? Vanuit welke drijfveren?
Missie en visie	• Waarom zetten jullie in op ondersteuning van burgerinitiatief? • Waarom trekken jullie deze kaart? • Wat willen jullie bereiken?
Eigen situering binnen maatschappelijke context	• Welke maatschappelijke uitdagingen spelen een rol in jouw organisatie?
Interne organisatie	• Welk soort medewerkers/beroepskrachten? Volgens welke statuten (freelancers, vast dienstverband, vrijwilligers, ...)? • Op welke manier financieren jullie de ondersteuning van burgerinitiatief?
Begrippenkader	• Welke begrippen hanteren jullie in het werken met/ondersteunen van burgers? • Wat houden deze begrippen voor jullie in?
Doelgroepen van de ondersteuning	• Welk soort initiatieven of burgers ondersteunen jullie? • Wie kan bij jullie terecht? Ook andere actoren dan burgerinitiatieven (vb lokale ambtenaren, sociaal-cultureel werkers, ...)? Geven jullie prioriteit aan deze of gene? • Wat maakt dat je ondersteunt of niet? • Hanteren jullie criteria om wel of niet te ondersteunen? Zo ja, welke? • Hanteren jullie een territoriale afbakening?
Aard van de ondersteuning	• Wat bieden jullie aan? • Voor wat kunnen jullie doelgroepen bij jullie terecht? • Op welke manier ondersteunen jullie (publicaties, tools, begeleiding, infomomenten, ontmoeting, doorverwijzing ...)? Hoe verhouden de verschillen de manieren van ondersteuning zich ten opzichte van elkaar?
Bereik van de ondersteuning	• Wat is jullie bereik? • Welke tijd steken jullie in de diverse vormen van ondersteuning? • Wie bereiken jullie met welke ondersteuning?
Toeleiding	• Hoe komen burgers/initiatiefnemers of andere doelgroepen bij jullie terecht?
Aandeel in de totaliteit van de activiteiten	• Welke aandeel neemt het ondersteunen van burgerinitiatief in in het geheel van de werking? • Welke andere activiteitenclusters onderscheiden jullie nog?
Positionering eigen organisatie	• Waar zouden jullie jezelf plaatsen in dit schema? • Zijn jullie naast 'ondersteuner' (blauwe kaders) ook 'initiatiefnemer' (groene kader)? • Indien keuze voor verticale/thematische ondersteuning: welke thema's?
Samenwerking met anderen	• Werken jullie samen met andere partners? Zo ja, waaruit bestaat deze samenwerking? • Hebben jullie ook een internationaal netwerk?
Eigen ontwikkeling en inspiratie	• Waar halen jullie de mosterd? Wat zijn voor jullie inspiratiebronnen?
Ondersteuningsnoden en -behoeften	• Waar worstelen jullie mee? • Welke ondersteuning zouden jullie zelf kunnen gebruiken?
Toekomstvisie	• Hoe kijken jullie naar de toekomst van deze ondersteuning? • Welke toekomstplannen zijn er?
Andere actoren	• Met wie moeten wij zeker nog gaan praten? • Welke andere actoren in jouw netwerk moeten we zeker en vast ook in het vizier hebben? Waarom?
Andere	• Wat kwam nog niet aan bod en wil je zeker nog kwijt?

Bijlage 2: Overzicht respondenten interviews

De geïnterviewde ondersteuningsinitiatieven:

Avansa Midden- en Zuid West-Vlaanderen
Avansa Halle-Vilvoorde
Bond Beter Leefmilieu (BBL)
Be Planet
Citizens Action Brussels (BRAL)
BurgersAanZet (BAZ)
Avansa Citizenne
Commons Lab
Cultureghem
De Wakkere Burger
Dorp Dynamiek
Federatie van Mondiale en Democratische Organisaties (FMDO)
Growfunding
Internationaal Comité (IC)
Muntuit
OpgewekTienen (OT)
Rescoop, Renewable Energy Sources cooperatives
Transitie Vlaanderen
Avansa Limburg
Avansa regio Mechelen
Vlaamse Gemeenschapscommissie (VGC) – Cel Stedelijk Beleid
Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen (VVD)
Avansa regio Antwerpen
Avansa Oost-Brabant
Avansa Oostende-Westhoek
Avansa regio Brugge
Avansa Kempen
Avansa Vlaamse Ardennen-Dender
Avansa Waas-en-Dender
4de Pijler, Burgerinitiatieven voor Ontwikkelingssamenwerking (websearch)
Scivil, Citizen Science Vlaanderen (websearch)
Avansa regio Gent (websearch en beleidsplan)

Met het 4de Pijlersteunpunt, Citizen Science Vlaanderen (Scivil) en Avansa regio Gent voerden we geen interview, maar vonden we antwoorden op de vragen uit onze interviewleidraad op hun website en voor Avansa regio Gent ook in hun beleidsplan 2021-2025.

Bijlage 3: Terminologie

Deze bijlage geeft een niet-exhaustief overzicht van het gehanteerde begrippenkader door onderzoekers en ondersteunende actoren.

Burgerinitiatief	Blonk, L. & van den Bosch, A. (2018).
	De Rynck, F. (2020).
	De Rynck, F., Pauly, R., Wouters, R., Oosterlynck, S. (2019),
	De Visscher S., De Brauwere, G., Dehaene, J. (2016).
	de Wilde, M., Hurenkamp, M. & Tonkens, E. (2014)
	Fagardo, B., Matthijs, L. Emmery, K., Valgaeren, E. & Luyten, D. (2019).
	Ham, M. van & Meer, J. van der (2015).
	Hurenkamp, M., Tonkens E. & Duyvendak J.W. (2006).
	Igalla, M. (2015).
	Mattijssen, T.J.M., Buijs, A.E., Elands, B.H.M. & van Dam, R.I. (2015).
	Morsman, L. (2015).
	Oosterlynck, S., Vermeersch, L., Verschuere, B., De Rynck, F., Lamberts, M. & Verhaege, B. (2020)
	Oude Vrielink, M., & van de Wijdeven, T.M.F. (2011).
	Pauly, R., Suykens, B. & De Rynck, F. (2018).
	Plovie, E. (2018a); (2018b) en (2019)
	Plovie, E. en De Bruyn, S. (2020)
	Van Daele, E. (s.d.)
	Van Gyes, G., Szekér, L. en Laoukili, F. (2018
	Verhoef, J., Ruitenburch, M., Luttmer, C., Heirweg, D. & Andric, S. (2018)
	Visser, V. (2018)
	Interview Avansa Oostende
	Interview Avansa Antwerpen
	Interview BurgersAanZet
	Interview Avansa Halle-Vilvoorde
	Interview Avansa Midden- en Zuid West-Vlaanderen
	Interview Vlaamse Gemeenschapscommissie Cel Stedelijk beleid
Burgerbeweging	Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)
	Interview OpgewekTienen
Commons	Bauwens, M. & Onzia, Y. (2017)
	De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017)
	Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018)
	Iaione, C., Bauwens, M., Foster, S. (e.a) (2017)
	Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)

Commons	Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b)
	Van Reusel, H. (2019)
	Interview De Wakkere Burger
	Interview BRAL
	Interview REscoop
	Interview Commons Lab
Commonsachtige	De Rynck, F., Depauw, E. & Pauly, R. (2017)
Commonsgericht initiatief	Kuhk, A., Holemans, D. & Van den Broeck, P. (eds.) (2018)
Actiecomité/ actiegroep	Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)
	Interview De Wakkere Burger
Bottom-up initiatief	Interview BRAL
	Interview Avansa Citizenne
Grassrootsinitiatief	Daëron, I. (ed.) (2018)
	Geenen, K., Janssens, V. & Vermeulen, S. (2019)
Burgercollectief	De Moor, T. (2013)
	De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)
	Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018)
	Noy, F. & Holemans, D. (2016)
	Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b)
	Interview BRAL
	Interview Commons Lab
	Interview Growfunding
Maatschappelijk initiatief	Salverda, I. & van Dam, R. (2008)
	Van Dam, R., Salverda, I., During, R. & Duineveld, M. (2014)
Maatschappelijk zelfinitiatief	Reus, L. (2014)

Zelforganisatie	Igalla, M. & van Meerkerk, I. (2015)
	Interview Internationaal Comité
Instituut voor collectieve actie	De Moor, T. (2013)
	De Moor, T. en Duffhues, T. (2020)
	Holemans, D., Van de Velde, K., De Moor, T. & Kint, C. (2018)
	Van de Velde, K., Holemans, D. & De Moor, T. (2019a) en (2019b)
Burgergroep/ Groep burgers	Interview Avansa Citizenne
	Interview Avansa Oost-Brabant
	Interview Avansa Kempen
Burgerproject	Vanoeteren, C. (2019)
Specifiek begrippenkader	
	Vierde Pijlerinitiatief Interview 4de Pijler
	Coöperatie Interview REscoop
	Interview Be Planet
	Interview BBL
	Transitiegroep Interview Transitie Vlaanderen

Bijlage 4: Niet-limitatief overzicht van ondersteuningsinitiatieven uit Vlaanderen en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest

	Naam	Website
1	4e Pijler	www.4depijler.be
2	Actieve Interculturele Federatie+	www.vzwaif.be
3	Avansa Citizenne	www.avansa-citizenne.be
4	Avansa Halle-Vilvoorde	www.avansa-hallevilvoorde.be
5	Avansa Kempen	www.avansa-kempen.be www.translabk.be
6	Avansa Limburg	www.avansa-limburg.be
7	Avansa Midden- en Zuid West-Vlaanderen	www.avansa-mzw.be
8	Avansa Oost-Brabant	www.avansa-oostbrabant.be
9	Avansa Oostende-Westhoek	www.avansa-ow.be
10	Avansa regio Brugge	www.avansa-brugge.be
11	Avansa regio Mechelen	www.avansa-regiomechelen.be
12	Avansa Vlaamse Ardennen-Dender	www.avansa-vlad.be
13	Avansa Waas-en-Dender	www.avansa-wd.be ; www.translabwend.be
14	Be Planet	www.beplanet.org
15	Bindus	www.bindusvzw.be
16	Bond Beter Leefmilieu	www.bondbeterleefmilieu.be www.boostjebuurt.be
17	BRAL	www.bral.brussels www.selfcity.be
18	Brussels Academy	www.brusselsacademy.be
19	BurgersAanZet	www.burgersaanzet.be
20	Cokido	www.cokido.org
21	Commons Lab	www.commonslab.be
22	Coopkracht vzw	www.cooperatiefvlaanderen.be
23	Culture & Démocratie asbl	www.cultureetdemocratie.be
24	Curieus	www.curieus.be
25	De Landgenoten	www.delandgenoten.be
26	De Peperfabriek	www.peperfabriek.be
27	De Stuyverij	www.destuyverij.be
28	De Transformisten	www.detransformisten.be
29	De Wakkere Burger	www.dewakkereburger.be www.burgervuur.be
30	FairFin	www.fairfin.be/campagne/grondleggers
31	Familieplatform Geestelijke Gezondheid	www.familieplatform.be
32	Federatie van Marokkaanse Verenigingen	www.marokkaansefederatie.be
33	Federatie van Zelforganisaties in Vlaanderen	www.fzovl.be
34	Federatie voor Mondiale en Democratische Organisaties	www.fmdo.be

35	Feniks	www.feniksvzw.be
36	GIPSO	www.gipso.be
37	Growfunding	www.growfunding.be
38	Innovatiesteunpunt	www.innovatiesteunpunt.be
39	Internationaal Comité	www.icvzw.be
40	Kenniscentrum WWZ	https://www.kenniscentrumwwz.be/vollenbak-volontaire#
41	Koerdisch Instituut	https://www.kurdishinstitute.be/het-netlab-project/
42	Landelijke Gilden	www.landelijkegilden.be www.dorpenbeleid.be
43	Lets Vlaanderen	www.letsvlaanderen.be
44	Lus vzw	www.lusvzw.be
45	Masereelfonds	www.masereelfonds.be
46	Meer Democratie vzw	www.meerdemocratie.be
47	Mobiel 21	www.mobiel21.be
48	Muntpunt	www.muntpunt.be
49	Muntuit	www.muntuit.be
50	Orbit	www.orbitvzw.be
51	Pegode	www.pegode.be
52	REScoop.Vlaanderen	www.rescoopv.be
53	Réseau Transition asbl	www.reseautransiton.be
54	Samenhuizen	www.samenhuizen.be
55	Sankaa	www.sankaa.be
56	Scivil	www.scivil.be
57	Sociale Innovatiefabriek	www.socialeinnovatiefabriek.be
58	Socrowd cv	www.socrowd.be
59	Stebo vzw	www.stebo.be
60	Timelab vzw	www.timelab.org ; www.deschuur.org
61	Toestand	www.toestand.be
62	Trage Wegen	www.tragewegen.be
63	Transitie Vlaanderen	www.transitie.be
64	Trefpunt Zelfhulp	www.zelfhulp.be
65	Tuinhier	www.tuinhier.be
66	Unie van Actieve Verenigingen	www.uavbelgie.be
67	Voem	www.voem.be
68	Velt	www.velt.be
69	Vicinia	www.vicinia.be
70	Vlaamse Vereniging Dorpsbelangen	www.dorpsbelangen.be
71	Vluchtelingenwerk Vlaanderen	www.vluchtelingenwerk.be/gastvrij-netwerk
72	Voedsel Anders	www.voedsel-anders.be
73	Voedselteams	www.voedselteams.be
74	Zorg- Saam	www.zorgsaam.be
75	Burgerbeweging PRO	www.ikbenpro.be
76	Cultureghem	www.cultureghem.be

77	De Koer	www.dekoer.be
78	Eigen Kracht Centrale	www.eigenkrachtcentrale.be
79	FilterCaféFiltré	www.filter-cafe.org
80	Het Spilvarken	www.hetspilvarken.be
81	Magazijn De Snoek	www.magazijndesnoek.be
82	Open Collective	https://opencollective.com/brussels
83	OpgewekTienen	www.opgewektienen.org
84	Ringland	www.ringland.be
85	stRaten-generaal	www.stratengeneraal.be
86	Cultural Creative Spaces and Cities	www.spacesandcities.com
87	European Hub for Civic Engagement	www.europeanhub.org
88	P2P Foundation	https://p2pfoundation.net/
89	Protopia Lab	www.protopialab.org
90	Shareable	www.shareable.net
91	Smart CSO's Lab	www.smart-csos.org
92	Trans Europe Halles	www.teh.net
93	REScoop.eu	www.rescoop.eu
94	Instituut voor de Overheid - KULeuven	https://soc.kuleuven.be/io/over-het-instituut/hetinstituut
95	Expertisecentrum Inclusive Society - UCLL	https://research-expertise.ucll.be/nl/expertisecentra/inclusive-society
96	Culture Commons Quest Office - UAntwerpen	https://ccqo.eu/
97	Institutions for Collective Action - Erasmus Universiteit Rotterdam	www.collective-action.info
98	Kenniscentrum Vlaamse Steden	www.kenniscentrumvlaamsesteden.be en www.tijdelijkgebruiken.be
99	Minderhedenforum	www.minderhedenforum.be
100	Oikos	www.oikos.be
101	Socius	www.socius.be
102	Steunpunt Bestuurlijke Vernieuwing	www.steunpuntbestuurlijkevernieuwing.be
103	U!reka Lab: urban commons	https://urcommons.eu
104	Vlaams-Nederland Kennisplatform burgerbegrotingen	www.burgerbegrotingen.eu
105	Vlaamse Landmaatschappij	www.vlm.be
106	VLOCA Vlaamse Open City Architectuur - Vlaamse overheid	https://vloca.vlaanderen.be
107	VVSG Labo Lokale burgerparticipatie	www.vvsg.be/kennisitem/vvsg/labo-lokale-burgerparticipatie
108	Vlaamse Gemeenschapscommissie	https://www.vgc.be/wie-zijn-wij/actief-beleid-brussel/stedelijk-beleid
109	Koning Boudewijnstichting - verschillende projectoproepen en fondsen	https://www.kbs-frb.be/nl/Activities/Calls
110	Cera	www.cera.coop
111	Streekmotor23	https://acties.streekfondsoostvlaanderen.be/static/over-ons-wat-is-streekmotor23
112	C-smart	www.c-smart.be

113	Citizenlab	www.citizenlab.co
114	De Betrokken Partij	www.debetrokkenpartij.be
115	Levuur	www.levuur.be
116	Treecompany	www.treecompany.be
117	Hoplr	www.hoplr.com/nl